

ROMAIN ROLLAND

JEAN CHRISTOPHE PÁRISBAN

* * *

ANTOINETTE

**FORDITOTTA
RÓZSA GÉZA**

1919
KULTURA KÖNYVKIADÓ ÉS NYOMDA R. T.
BUDAPEST

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Így add tovább! 4.0 Nemzetközi (CC BY-SA 4.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/deed.hu>

Elektronikus változat:
Budapest : Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület, 2017
Készült az Internet Szolgáltatók Tanácsa támogatásával.
Készítette az Országos Széchényi Könyvtár E-könyvtári Szolgáltatások Osztálya
ISBN 978-963-417-236-9 (online)
MEK-17539

A Jeannin-család egyike volt azoknak a régi francia családoknak, melyek századok óta el nem mozdultak szülőföldjük egyazon zugából s minden idegen keveredéstől tisztán maradtak. Van ilyen sokkal több, mint Franciaországban gondolják, mindazon változások ellenére, melyek a társadalomban végbementek; csak alapos fölfordulás szaggathatja ki őket abból a talajból, melyhez annyi mély, maguk sem ismerte gyökérszállal fűződnek. Ragaszkodásukban a megfontolásnak semmi, az érdekeknek csak vajmi kevés része van; a történelmi emlékek iránt nyilvánuló tudós érzelmességet pedig csak néhány szenvelgő irodalmárnál lehet számításba venni. Ami láthatatlan öleléssel szorítja őket a röghöz, az a legdurvábbaknál és a legintelligensebbeknél közös, sötét és hatalmas érzés, hogy századok óta eleven darabjai ennek a földnek, hogy vele élük életét, beszívják lehelletét, hallják a szivükön a szive dobogását, mint mikor ketten egy ágyban fekszenek, szorosán egymás mellett, hogy felfogják alig érzékelhető remegéseit az óráknak, az évszázadoknak, a derüs és fátyolos napoknak ezen árnyalatát, a dolgok hangos és néma beszédjét. S talán nem is éppen azok a vidékek ígéznek meg legerősebben a szívet, melyek a legszebbek s ahol az élet a legédesebb, hanem azok, ahol a föld a legegyszerűbb, a legalázatosabb, a legközelebb van az emberhez s meghitt, bizalmas nyelven beszél vele.

Ilyen volt Franciaország közepén az a vidék, ahol Jeanninék éltek. Lapos és nyirkos talajon, álomba szenderült ódon kis város, mely mozdulatlan vizü csatorna tükrében nézegeti unatkozó arcát, körülötte egyhangu szántók, megművelt földek, rétek, apró csermelyek, nagy erdők, egyhangu szántók... Szép tájrészlet, műemlékek, mindebből semmi se volt itt. Semmi olyan, ami idevonzana. Minden inkább arra teremtve, hogy ott marasszon. Titkos erő lakozik ebben az ernyedtségben és zsibbadtságban. Mikor a lélek az első érintést kapja tőlük, gyötrelmet érez és föllázad. De az, aki nemzedékek óta a hatásuk alatt áll, nem képes megválni tőlük; átjárják még a velejét is; és a dolgoknak ez a mozdulatlansága, ez az összhangzatos unalom, ez az egyhangúság olyan édes neki, olyan varázst lel benne, melyet nem tud megmagyarázni, melyet befeketit, szeret és feledni képtelen.

*

Jeanninék mindig itt éltek. A család nyomait a városban és a környéken vissza lehetett kísérni a XVI-ik századig; mert mi sem természetesebb, minthogy akadt egy nagybácsi, aki egész életét annak szentelte, hogy összeállította a családfáját azoknak a szürke és dolgos kis embereknek, akiktől származott: paraszti sorból lett majorosok, iparosok, irnokok, körjegyzők, akik végre letelepedtek a megye székhelyén, ahol Augustin Jeannin, a birtok mai urának apja, mint bankár, rendkívül ügyesen vezette üzletét: leleményes ember volt, agyafurt és konok, mint egy paraszt, különben becsületes, de nem tulzottan aggodalmaskodó, aki szeret sokat dolgozni és jól mulatni, aki incselkedő kedélyessége, szókimondó nyíltsága és vagyona révén messze földön tudott becsületet szerezni s félelmet kelteni. Tagbaszakadt, zömök, izmos ember volt, apró, élénk szemekkel, széles, vörös arcán ragyás foltokkal; volt idő, mikor sokat hánytorgatták, hogy szoknyavadász; erről a kedvteléről később se tudott teljesen lemondani. Szerette a borsos ételeket s a dus lakmározást. Csak el kellett nézni az asztalnál, ahol a fia állt ki vele a porondra, meg néhány velük egyfajta régi jó barát: a járásbíró, a jegyző, a székesegyház ősi papja: - (az öreg Jeannin öröme est evett papot; de azért tudott pappal enni is, ha történetesen a pap tudott jól enni) - tenyeres-talpas fickók, arra a mintára gyurva, aminők Rabelais országában teremnek. Csak úgy ontották az irdatlan tréfák pergőtüzét, öklükkel nagyokat csapkodtak az asztalra s üvöltve hahotáztak. A vidámságnak e görcsös rohamai átcsaptak a konyhába, a szolgákra s ki az utcára, a szomszédokra is.

Aztán az öreg Augustin tüdőgyulladást kapott, egy nagyon meleg nyári napon, mikor az az ötlete támadt, hogy ingujjban lemegy a pincéjébe s borát palackokba fejtí. Nem telt bele huszonnégy óra s már odaát volt a másvilágon, amelyben sohase hitt, ellátva persze a halotti

szentségekkel, mint aféle jó vidéki voltaire-iánus polgár, aki az utolsó pillanatban enged, hogy békessége legyen az asszonyoktól, meg azért is, mert ugyis mindegy neki... És aztán - sohase lehessen tudni...

Fia: Antal vette át tőle az üzletet. Kis tömzsi ember volt, pofaszakállas, beretvált, piros-pozsgás orcái széles nevetésbe nyíltak, kapkodva és hebegve beszélt, jókora zajt csapva és sűrűn, élénken gesztikulálva rövid kezeivel. Nem volt meg benne apja üzleti tehetsége; de az ügyek vezetéséhez, az igazgatáshoz elég jól értett. Csak nyugodtan folytatni kellett a megkezdett vállalatokat, melyek napról-napra bővültek azon egyszerű tény alapján, hogy életben maradtak. Az egész környéken ismert üzlet jóhírnevéből szép hasznot huzzott, jóllehet a sikerben neki magának ugyancsak kis része volt. Pontosságot és szorgalmat vitt bele, semmi mást. Különbön kifogástalanul becsületes volt és személye iránt mindenütt megérdemelt tiszteletet tudott ébreszteni. Nyájas, egészen fesztelen, egyesek szemében kissé tulbizalmas, kissé tulközlékeny, kissé falusi modora, a városkában és környékén jobbfajta népszerűséget biztosított neki. Ha pénzével nem is, de érzékenységgel pazarul bánt; szeme igen gyorsan könnybe lábbadt; ha nyomort látott, őszintén ellágyult; olyannyira, hogy meghatotta ennek a nyomorultnak az áldozatát is.

A politika, mint a kis város lakóinak nagy részénél, úgy az ő gondolatában is nagy helyet töltött be. Köztársasági volt, tüzesen mérsékelt, türelmetlenül szabadelvű, hazafi és apja példáját követve, antiklerikális. Tagja volt a városi képviselőtestületnek; és ő is, mint a többi tanácsos, örömet lelte abban, ha a parochia lelkészén, vagy a böjti prédikátoron valami csinnel ki tudott fogni, ami a városban a hölgyeket nem kis lelkesedésre ragadta. Nem szabad ugyanis felednünk, hogy a kis városoknak ez az antiklerikálizmusa többé-kevésbé mindig a házasfelek háboruszkodásának epizódja, a férjek és asszonyok között titokban folyó ádáz tusának egyik alattomos formája, melyet majdnem minden házban meg lehet figyelni.

Jeannin Antalnak az irodalmi működésre is volt hajlama. Mint a vele egykorú vidékiek, ő is a latin klasszikusokon nőtt fel, akiknek műveiből pár lapot tudott könyv nélkül is, ezenkívül számos proverbe-et Lafontaine-től, Boileau-tól, a l'Art Poétique s főleg a Lutrin Boileau-jától, a Pucelle szerzőjétől s a XVIII-ik századi francia poetae minores műveiből, akiknek modorában próbált írni néhány rimes szerzeményt. Ismerősei közt nem ő volt az egyetlen, aki ebbe a mániába esett; és ez növelte jó hírnevét. Szájról-szájra adogatták verses tréfáit, rimjátékait, akrosztichonjait, epigrammáit és néha elég sikamlós dalait, melyekben mindig akadt egy bizonyos tenyeres-talpas elmésség. Az emésztés misztériumairól nem feledkezett meg bennük; a Loire vidék Muzsája szereti Dante hirhedt ördögének példájára fujni a trombitáját: «...Ed egli avea del cul fatto trombetta.»

Ez az izmos, kedélyes és tevékeny emberke tőle egészen elütő jellemű asszonyt vett nőül: Lucie de Villiers-t, egy odavaló birónak a leányát. A de Villiers-k - vagyis inkább Devilliers-k mert nevük az idők folyamán ketté vált, mint a kavics, mely egy lejtőn lefelé gurul és szétreped - apáról fiura származtatták át a birói tiszteletet; annak a régi francia köztisztviselői fajnak sarjai voltak, mely nagyra tartja a törvényt, a kötelességet, a társadalmi illendőségeket, a kifogástalan becsületesség révén megszilárdult egyéni s főleg hivatali méltóságot, melyen mindig megérik a banális ünnepegyesség egy kis árnyalata. A XVIII-ik században hozzádörgölöztek egy kicsit a frondörködő janzenizmushoz, aminek hatását mutatta egyrészt a jezsuita szellem iránt tanusított megvetésük, némileg pesszimista felfogásuk és duzzogásuk. Az életet nem látták rózsás színben s hogy joguk legyen panaszkodni, inkább tódították volna a nehézségeket, melyek fölmerültek, semhogy igyekeztek volna őket az utból eltakarítani. Lucie de Villiers-ben megvolt egynéhány ezekből a vonásokból, melyek ellentétben álltak férje nem nagyon finomult optimizmusával. Nagy volt, egy fejjel magasabb, mint a férje, sovány, szép növésű, tudott öltözködni, de eleganciájában volt valami tulzott kimértség, ami,

mintegy szándékosan, idősebbnek mutatta koránál; erkölcsi értéke igen magas fokon állt; mások iránt szigorú volt; a hibát, sőt még a félszegséget is alig akarta elnézni; azt tartották róla, hogy hideg és lenézi az embereket. Nagyon ájtatos volt, ami örökös vitákra adott alkalmat férj és feleség közt. Különben nagyon szerették egymást s bár gyakran civakodtak, egyik a másik nélkül nem tudott volna ellenni. Gyakorlatiasság dolgában egyik sem tett túl a másikon: a férfiban hiányzott az emberismeret (örökösen az a veszély fenyegette, hogy rászedik a jóképű és hizelgő szavú emberek) - az asszony teljességgel járatlan volt az üzleti ügyekben - (semmit se értett hozzájuk; s mivel mindig távol tartották tőlük, nem is érdekelték őt.)

Két gyermekük volt: egy leány, Antoinette s egy fiu, Olivier, aki ennél öt évvel volt fiatalabb.

Antoinette csinos, barna leányka volt, kecses és jóképű; arca igazi francia arc, kerekded, élénk szemekkel, a homloka kidomborult, az álla finom, kicsi orra egyenes volt - «egyike azoknak a finom és nemes orroknak, melyeknél szebb nem létezik» (amint oly kedvesen mondja egy öreg francia arcképfestő), «olyan arcocska, melynek alig észrevehető kis játéka felélénkíti az arc kifejezését s jelzi a beszélgetés vagy hallgatás közben benne átnyilalló rezzenések finomságát.» A vidámságot és a gondatlanságot az apjából örökölte.

Olivier véznácska szőke fiu volt, alacsony, természetü, mint az apja, de természetben tőle teljesen elütő. A folytonos betegségek, melyeken gyermekkorában átesett, súlyosan megviselték egészségét; s jóllehet övéi éppen ezért még jobban dédelgették, testi gyengesége miatt már kicsi korában mélabus, ábrándos lett, félt a haláltól s gyöngye fegyverzettel indult neki az életnek. Szeretett egyedül lenni, vadsága és hajlama vitte rá; kis pajtásai társaságát kerülte: nem érezte magát jól közöttük; Játékaikat, csatározásaikat utálta; durvaságuktól valósággal irtózott. Eltúrta, hogy megverjék, nem mintha hiányzott volna benne a bátorság, hanem csupa féltékenységből, mert félt védekezni, fájdalmat okozni: vértanuságot kellett volna szenvednie, ha apja állása nem oltalmazta volna. Gyengéd volt és betegesen érzékeny: egy szó, a rokonszenv egy jele, egy szemrehányás könnyekre tudta fakasztani. Nénje, aki sokkal egészségesebb volt, kicsufolta és úgy hívta: te kis könnyzacskó.

A két gyermek szívvél-lélekkal szerette egymást; de tulságosan különböztek egymástól, semhogy együtt élhettek volna. Mindegyik a maga útján járt s kergette a maga képzeletének délibábjait. Antoinette, amint nőtt, úgy lett egyre csinosabb; ezt elmondogatták neki is s maga is jól tudta, boldoggá tette ez s jövődjéről máris terveket kovácsolt. A törekeny és szomorú Olivier-nek állandó gyötrelmet okozott a külső világgal való minden érintkezése; és visszamenekült a maga kis képtelen agyába: történeteket szőtt magának. Izzón és nőiesen vágyott szeretni és szerettetni; és mivel egyedül élt és távol a vele egykoruaktól, teremtett magának két-három képzeletbeli alakot: az egyiket elnevezte Jeannak, a másikat Etienne-nek, a harmadikat Francois-nak; mindig velük volt. S éppen ezért nem volt soha azokkal, akik körül vették. Nem sokat aludt és mindig álmodozott. Reggel, mikor kiráncigálták az ágyból, ott feledkezett az ágy szélén, mezitelen lábcskáit lelógatva, néha meg egyik lábszárára két harisnyát is huzott. Ott feledkezett a mosdótálnál, mikor a kezeit belemártotta. Ott feledkezett az íróasztalánál, miközben irogatott, vagy a leckéjét tanulta: órákon át elmerengett s aztán hirtelen, rémülettel vette észre, hogy még semmit se tud. Az ebédnél, ha valaki szólt hozzá, összerezzen; a hozzá intézett kérdésre csak két perccel később adott feleletet; megesett vele, hogy a mondat közepén nem tudta, mit is akart mondani. Belezsibbadt a gondolata mormolásába s megszokott érzéseibe a vidéki élet egyhangú napjainak, melyek lassan folydogáltak a jóformán üres, csak egyik részében lakott házban, hol óriásiak és félelmesek voltak a pincék és padlások, a titokzatosan bezárt szobák ablaktáblái le voltak eresztve, a butorokat vászonlepel, a tükröket fátyolszövet, a fáklyákat burkolat takarta; a falakon kisértően mosolygó családi arcképek, az erényes és ledér hősiességet ábrázoló Empire-metszetek: Alkibiadesz és

Szokratesz a kéjhölgynél, Antiochusz és Sztratonike, Epaminondasz története, a kolduló Belizár... Odakünn a szembelevő kovácműhelyben a patkoló kovács zaja, a kalapácsok sántikáló tánca az üllön, a fujtató lihegése, a pörkölt szarunak a szaga, a víz szélén guggoló mosónők sulykoló padjai, a szomszéd házban a mézáros bárdjának tompa ütései, az utca kövezetén egy ló lépteinek dübörgő nesze, egy kut csikorgása, a csatornán meg-megforduló hid, az oszlopokba fektetett farakományokkal telt nehéz hajók, melyek sorjában szép lassan ereszkedtek alá s ott vesztegeltek kötélén a kert előtt, a kockakövekkel kirakott kis udvar, benne egy tábla föld, ahol gerániumok és petuniák sűrűsége közt két orgonabokor nyílt, a csatorna fölé kiugró terrazon a virágzó borostyánok és gránátalmafák, a szomszéd piacon hébe-korba a nagyvásár zsvajja, a parasztok fényes, kék zubbonyaikban és a rőfögő malacok... És vasárnap, a templomban, a kántor, aki hamisan énekelt, az öreg pap, ki misemondás közben elszundított; a családi séta a vasuti állomáshoz vezető fasorban, ahol avval telt az idő, hogy szertartásosan leemelve a kalapot, köszöngettek más boldogtalanoknak, akik ugyancsak azt hitték, hogy kötelesek együtt sétálni - míg végre kiértek a napsütötte mezőkre, melyek fölött a pacsirták láthatatlanul ringatóztak, vagy a csillogó és halott csatornához, melynek hosszában a mindkét parton sorakozó nyárfák reszketve zizegtek... És aztán a nagy vidéki ebédek, a sok eszem-iszom, melynek nincs se vége, se hossza, hol tudománnyal és kéjjel beszélnek az enivalókról: mert szakértő volt mindahány és a vidéken az evés-ivás a legfőbb időtöltés, a vezető Művészet... És beszéltek üzletekről is és elmondtak borsos élceket s néhanéha megtárgyalták a betegségeket, a végtelenségbe nyúló részletekkel... - És a kis fiu, aki egy sarokban ült, oly nesztelenül, mint egy kis egér, majszolgotott, de nem evett, s minden idegét megfeszítve hallgatott. Figyelmét semmi se kerülte el; s amit rosszul hallott, azt a képzelete kiegészítette. Mint a régi családok és régi fajok gyermekeiben, benne is erős nyomot hagytak a századok, benne is meg lehetett figyelni azt a különös adományt, hogy kitalált olyan gondolatokat, aminőket még sohase gondolt el s amelyeket alig értett meg. Aztán ott volt a konyha, ahol véres és zamatos titokzatosságokat kotyvasztottak és az öreg bonne, aki bohózatos és félelmetes meséket szokott mondani... És végre, este, a denevérek nesztelen röpdősése, a rémüldözés a szörnyetegektől, a nagy patkányoktól, az óriási és szőrös pókoktól, melyek az ódon ház belsejében nyüzsögtek; az ima az ágy lábánál, mikor azt se tudta, mit is mond tulajdonképpen: a szomszéd menedékház szaggatottan kongó kis harangja, mely éjszakai pihenőre szólította az apácákat: az ágy, az ólmok szigete...

Az év legjobb napjai azok voltak, melyeket egyik családi birtokukon töltöttek, néhány mért-földre a várostól, ősszel és tavasszal. Itt aztán ábrándozhatott kénye-kedve szerint: itt nem zavarta senkise. Mint a legtöbb kispolgári családnál, úgy itt is távol tartották a gyermekeket a falusi néptől, a cselédektől, a majorosoktól, akik alapjában egy kis félelmet és utálkozást keltettek bennük. A kézműveseknek arisztokratikus - vagyis inkább velejében nyárspolgáriás - lenézését az anyjuktól örökölték. Olivier avval töltötte napjait, hogy egy kőrisfa ágain gubbasztva csodálatos történeteket olvasott: a gyönyörűségees mitológiát, Museusnak, vagy Madame d'Aulnoynak meséit, vagy az Ezeregyéjszakát, vagy kalandos utazásokat. Mert neki is különös nosztalgiája volt a távoli országok iránt, «óceáni álmai» voltak, melyek a kis francia vidéki városok ifjait szokták néha gyötörni. Egy sűrű csalit eltakarta a házat; s azt hitte, hogy nagyon messze van. De azért érezte a közelségét, aminek ugyancsak örvendett; mert egymagában nem igen szeretett elbarangolni; a természetben az az érzése támadt, hogy el van veszve. A fák zajlottak körülötte. A lombfészekből kilátott messze a sárguló szőlőkertekre és a rétekre, hol a tarka tehének legeltek, melyeknek lassu és panaszos bőgése betöltötte az elszenderült vidék csendjét. Az éleshangu kakasok átfelelgettek egymásnak egyik majorból a másikba. A csürökből áthallatszott a cséphadarók egyenlőtlen ritmusa. A dolgoknak ebben a békeességében a maga teljes sodrával folydogált lények miriádjainak lázas élete. Olivier nyugtalan szemmel figyelte az örökké sietős hangyák rajvonalait s a zsákmánytól terhes méheket, melyek úgy bugnak, mint az orgonasipok és a felséges és bamba darazsakat,

melyek nem tudják, hogy mit akarnak - a szorgoskodó állatoknak ezt az egész világot, melyben valamennyit az a vágy látszik hajszolni, hogy eljussanak valahova... Hova? Azt nem tudják. Mindegy, hogy hova! Valahova... Olivier meg-megrázkódott e vak és ellenséges mindenség közepén. Reszketett, mint egy agár, ha lehullott egy fenyőtoboz, vagy ha ketté-roppant egy száraz ág... De megnyugodott, mikor hallotta a kert másik végében a hinta gyűrűinek csilingelését, melyen Antoinette dühösen himbálta magát.

Antoinette is álmodozott; de a maga módján. Avval töltötte a napot, hogy torkosan, kíváncsian, nevetve átfürkészte a kertet, szőlőt csipegetett, mint egy rigó, titokban leszakított egy-egy őszibarackot a fal mellé ültetett barackfákról, felmászott egy szilvafára, vagy suttyomban elsuhanva mellettük, megverdeste őket a tenyerével, hogy leptyogtassa az arany mirabellák esőjét, melyek elolvadnak a szájban, mint az illatos méz. Vagy virágot szedett, bár ez tilos volt; gyorsan leszakított egy rózsát, melyért reggel óta sóvárgott s eliramodott vele a gyertyánfa ligetbe, a kert mélyén. Akkor aztán kéjelegve beledugta az orrát a bódító virágba s megcsókolta, megharapta, szopogatta; majd elrejtette a lopott jószágot, beledugta a nyakába, a mellére, két kis keble közé, melyeknek duzzadását széjjelnyíló kis ingecskéje alatt kíváncsian nézegette. Ugyancsak finom és tiltott kéj volt levetni cipőt és harisnyát s mezitláb szaladgálni a faszorok hüvös, finom homokján, a pázsit nedves fűvén, az árnyéktól fagyos, vagy a naptól tüzes köveken, a kis patakban, mely az erdő szegélyén folyt, csókolni lábaival, lábszáraival, térdeivel a vizet, a földet és a fényt. A fenyők árnyában heverészve elnézegette a napon áttetsző kezeit s gépiesen végighuzigálta ajkait finom, kövérkés karjainak selymes szövetén. Koronákat, nyakláncokat, ruhákat fűzött magának repkény- és tölgyfa levelekből; beléjük szurt kék bogáncsokat, piros és apró fenyőágakat zöld bogyókkal s így felékesítve olyan volt, mint egy kis barbár hercegnő. S egymagában eltáncolgatott a szökőkút körül; kitárt karokkal forgott, pergett, míg a feje bele nem szédült s le nem roskadt a pázsitra, arccal a fübe temetkezve, kacagva néhány percig, úgy, hogy alig tudta abbahagyni s azt se tudta, miért is kacagott.

Igy teltek a két gyermek napjai, egymástól néhány lépésnyire, anélkül, hogy egymással foglalkoztak volna - kivéve, mikor Antoinette-nek eszébe jutott, hogy megráfálja öccsét, egy marék tülevelet szór az orrába, vagy megrázza a fát s megfenyegeti, hogy ledönti róla, vagy megijeszti avval, hogy nekirohan s elkiáltja hirtelen:

- Hu! Hu!

Néha valóságos rohamok lepték meg, hogy ingerkedjék vele. Bolonddá tette, hogy szálljon le a fáról, mert az anyja hivatja. S mikor leszállt, ő ült a helyére s nem akart onnan elmozdulni. Ilyenkor Olivier nyöszörgött s fenyegetőzött, hogy bepanaszolja őt. De attól ugyan nem kellett félni, hogy Antoinette örökké a fán marad: két percig se tudott veszteg maradni. S miután, fenn az ágon ülve, jól kicsufolta Oliviert s kedve szerint feldühösítette, úgy, hogy már sirásra állt a szája, lehengergőzött, megrohanta, nevetve össze-vissza rázta, elnevezte «csacsi»-nak, földhöz vágta s egy csomó fűvet dörgölt az orrához. Olivier megpróbálta birokra menni vele, de az ereje nem bírta. Aztán már meg se moccant, csak feküdt a hátán, mint egy cserebogár, sovány karjait odaszegeztek a gyphez Antoinette izmos kis kacsói; és mindenbe beletörődve, siralmas képet vágott. Ennek már Antoinette nem birt ellenállni: elnézte őt legyőzötten és megalázva; aztán kitört belőle a kacagás, hirtelen megölelte s eleresztette - de persze előbb, bucsuzóul, belenyomott a szájába egy pamat friss fűvet: ettől különösen irtózott, mert szörnyü undort keltett benne. És köpködött, törölgette a száját, méltatlankodott, tiltakozott, miközben Antoinette nevetve és vágatva ellillant.

Antoinette mindig nevetett. Még éjszaka, álmában is. Olivier, ki a szomszéd szobában hált és nem aludt, riadtan zökkent ki a mesékből, melyeket magának mondogatott, mikor hallotta az esztelen nevetést s a töredezett szavakat, melyeket Antoinette az éj csendjében rebesgetett. Odakünn a fák recsegték a szél fuvalma alatt, egy bagoly huhogott, a kutyák vonítottak a

távoli falvakban s a majorokban, az erdők mélyén. Az éjszaka tétova villózásában Olivier látta az ablaka előtt ide-oda hajladozni - mint valami kísértetet - a fenyőfák nehéz és sötét ágait s Antoinette nevetése megkönnyebbülés volt neki.

*

A két gyermek nagyon vallásos volt, különösen Olivier. Apjuk megbotránkozta őket anti-klerikális hitvallásával; de szabadságukat nem korlátozta; és mint annyi más polgár, alapjában ő se haragudott, hogy övéi hisznek ő helyette is: mert mindig jó, ha az embernek a tulsó táborban is vannak szövetségesei; sohase lehet tudni, melyikre talál mosolyogni a szerencse. Mindent összevéve: deista volt s fenntartotta magának azt az elhatározást, hogy ha megjön az ideje, ő is hivat papot, amint az apja tette volt: ha nem is használ, ártani nem árthat; az ember nem gondol mindjárt arra, hogy leég a háza és azért mégis köt biztosítást a tüzvész ellen.

A beteges Oliviernek hajlama volt a miszticizmusra. Néha úgy tetszett neki, hogy ő már nem is él. Mivel hiszékeny és gyengéd volt, támaszra volt szüksége; a gyónásban fájdalmas gyönyört talált, valóságos jótéteményt, hogy rábizza magát a láthatatlan Barátra, aki mindig tárt karokkal vár bennünket, akinek mindent el lehet mondani, aki mindent megért és kiment; élvezte a megalázkodás és a szeretet ez édes fürdőjét, melyből a lélek egészen tisztán, megmosakodva és kipihenten kerül ki. Neki oly természetes volt hinni, hogy nem értette meg, hogyan lehet kételkedni; azt gondolta, hogy ez szándékos gonoszság, vagy Isten büntetése. Titokban imádkozott, hogy atyját szállja meg a hit malasztja és nagy volt az öröme, mikor egyszer meglátogatott vele egy falusi templomot s látta, hogy gépiesen keresztet vet. A Bibliai Történet elbeszélései összekeveredtek fejében Rűbezahl, Gracieuse és Percinet s Harun al Rasid kalifa csudálatos történeteivel. Mikor kicsi volt, épp oly kevéssé kételkedett az előbbieken, mint az utóbbiak igazságában. S valamint nem volt biztos abban, vajjon ismeri-e, vagy nem, a hasított ajku Sakabakot s a fecsegő borbélyt s a kasgari kis pupost, úgy séta közben is egyre kereste a környéken a fekete sziklakupot, mely csőrében tartja a kincskereső varázsgyökerét; Kánaánt és az Igéret Földjét gyermeki képzeletének ereje burgundi és berry-i helységekbe változtatta át. Szülőföldjének egyik egészen kerekded dombját, melynek tetején úgy állt egy kis fa, mint egy régi, vedlett tollseprű, Ábrahám hegyének nézte, melyen a máglyát felállította. És egy vastag, kiszáradt bokor, a nádas szélén, az égő Csipkebokor volt, melyet a századok kioltottak. És mikor már nagyobb volt s kritikai érzéke kezdett ébredni, még mindig szerette, ha elringatták a népies legendák, melyek füzért fontak a hit körül; s annyi örömet lelt bennük, hogy ha nem is ámitották el egészen, mulattatta az, hogy hagyja magát ámitani. Megesett vele, hogy több éven át, nagyszombaton, leste a husvéti harangok hazaérkezését, melyek nagycsütörtökön elmentek Rómába s apró szalagocskákkal felékesítve térnek meg a levegőben. S mikor végre már megbizonyosodott arról, hogy ez nem igaz, még akkor is egyre emelgette az orrát az ég felé, mikor hallotta a harangok kongását; és egyszer - bár egészen jól tudta, hogy ez nem lehetséges - az az illúziója volt, hogy egy kék szalagokkal diszitett harang tova tűnt a ház fölött.

Valósággal leküzdhetetlen kényszer hajtotta, hogy a legenda és a hit e világában fürödjön. Kerülte az életet. Kerülte önmagát. Szökött az élet elől. Szökött önmaga elől. Gyötörte az a tudat, hogy sovány, sápadt, vézna, nem tudta elviselni, hogy ezt a szemébe mondják. Magában hordozta a kétségkívül anyjától örökölt, veleszületett pesszimizmust, ami kedvező talajt talált ennél a beteges gyermeknél. Ő maga nem ébredt ennek tudatára: azt hitte, mindenki olyan, mint ő és ez a tíz éves emberke, a helyett, hogy szabad idejében játszadozott volna a kertben, bezárkózott a szobájába s miközben ozsonnáját rágicsálta, megírta a végrendeletét.

Sokat irt. Minden, este, titokban, naplót vezetett és ettől nem tágitott, bár maga se tudta, miért írja, mert mondanivalója semmi se volt és csupa gyönyörűség volt, amit följegyzett. Az írás átöröklött mánia volt nála, a vidéki francia polgárnak - ennek a régi, kiirthatatlan fajnak -

százados szükségérzete, mely mindennap ir, a maga számára, halála napjáig, hülye, majdnem hősies türelemmel, részletes jegyzeteket arról, hogy nap-nap után mit látott, mondott, cselekedett, hallott, evett és ivott. Csakis a maga számára. Senki másnak. Soha senki nem fogja írását olvasni: tudja ezt; és ő maga se olvassa el újra sohasem.

*

A zene is, miként a hit, menedék volt neki a nap túlélés világossága elől. A két testvér szívvél-lélekkel zenész volt - különösen Olivier, ki ezt az adományt anyjától örökölte. Különben távol álltak attól, hogy izlésüket kitünőnek lehessen mondani. Senkise lett volna képes izlésüket fejleszteni ebben a kis vidéki városban, ahol zenét csak nagy ritkán lehetett hallani, legfeljebb a városi zenekart, mely tánccarabokat játszott, vagy ha már nagyon ki akart tenni magáért - egyvelegeket Adolphe Adamtól, meg a templomi orgonát, mely románcokat adott elő s a polgár kisasszonyok zongora gyakorlatait, kik rosszul hangolt hangszereiken keringőket és polkákat nyaggattak. A bagdadi kálifá-nak, vagy a fiatal Henrik vadászatá-nak nyitányát és Mozart két-három szonátáját, mindig ugyanazokat s mindig ugyanazokkal a hamis hangokkal. Ezek a darabok mindig ott szerepeltek az estélyek változatlan műsorán, mikor vendégfogadás volt. Ebéd után felkérték azokat, akiknek tehetségük volt, hogy juttassák azt érvényre: előbb irulva-pirulva huzódoztak, végre engedtek a társaság unszolásának; és előadták a nagy darabjukat kotta nélkül. S a végén mindenki csodálta a művész emlékező tehetségét és «gyöngyöző» játékát.

Ez a cerimónia, mely majdnem minden estélyen megismétlődött, elrontotta az örömet, amit az ebéd a két gyermeknek szerzett. Még ha négykézre kellett játszaniok, Bazin Kinai Utazását, vagy Weber apró darabjait, biztak egymásban s nem féltek nagyon. De, ha külön-külön játszottak, ez valóságos kinszenvedés volt. Antoinette, mint mindenben, ebben is bátrabban lépett fel. Jóllehet halálos unalmat okozott neki - mivel tudta, hogy teljesen lehetetlen ettől megszabadulnia - nekivetette magát, elszánt arccal leült a zongorához, s mint egy kis ördög, végigszáguldott rajta, miközben rondó-ja egyes részleteit vagy eldadogta, vagy átsiklott rajtuk, közbe meg-megállt, hátrafordult, s mosolyogva mondta:

- Ah: nem emlékszem már...

Aztán pár ütemet átugorva, bátran újra nekifogott, s végig játszta az egészet. Nem tudta elviselni, hogy nyilvánosan mutogassa magát, hogy egy egész társaság céltáblája legyen. Már az is kinszenvedés volt, ha beszélnie kellett a vendégek előtt. Zongorázni olyan embereknek, akik nem szerették a zenét - (nagyon jól látta ezt) - sőt, akiket a zene untatott s akik csak szokásból kérték fel, hogy játszon nekik, ez ugy tünt fel neki, mint zsarnokság, mely ellen mindig próbálkozott, bár hiába, föllázadni. Makacsul ellenszegült. Egyik-másik estén megszökött; elbujt valamelyik sötét szobában, a folyosón, vagy a padláson, bár iszonyuan félt a pókoktól. Ellenállása miatt a vendégek még élénkebben és csipősebben unszolták; és mikor a lázadás szellemének fuvalma tulszemtelen volt, beleavatkoztak a szülői dörgedelmek is, néhány pofonnal fűszerezve. S a vége mindig az volt, hogy mégis csak kellett játszania - bármennyire ellenkezett is ez a józan ésszel. Aztán éjjel kinozta a tudat, hogy rosszul játszott, mert volt benne hiuság, és a zenét igazán szerette.

A kis város izlése nem volt mindig ilyen középszerű. Sokan emlékeztek még arra az időre, mikor két-három polgárnál elég jó kamarazenét lehetett hallani. Jeannin-né gyakran beszélt nagypapjáról, ki szenvedéllyel nyekergette gordonkáját és Gluck, Dalayrac és Berton dalait szokta énekelni. Maradt is utána egy ilyen dalfüzet s egy csomó kotta olasz áriákkal. Mert a szeretetreméltó aggastyán olyan volt, mint Andrieux ur, akiről Berlioz ezt mondta: «Nagyon szerette Gluck-ot». És keserűen hozzátoldta: «Nagyon szerette Piccinni-t is.» Talán Piccinni-t jobban szerette. Annyi bizonyos, hogy a nagyapa gyűjteményében számra nézve jelentékeny tulsulyban voltak az olasz áriák. Ez volt a kis Olivier zenei kenyere. Nem nagyon erősítő,

kiadós táplálék s kissé hasonlatos az édességekhez, melyekkel a vidéken teletömik a gyermekeket: elfásítják az izlést, tönkreteszik a gyomrot s még avval a veszéllyel is játszanak, hogy elveszik az étvágyat a komolyabb ételektől. De Olivier falánkságát veszély nem fenyegette. Komolyabb ételeket nem adtak neki. Kenyeret nem kapott, hát süteményt evett. S így történt, hogy a dolgok erejénél fogva, Cimarosa, Paesello és Rossini lettek ennek a kis mélabus és misztikus fiunak dajkái, akinek feje szédült egy kicsit attól az Asti spumante-től, amit tej helyett ezek a vigyorgó és arcátlan Silenus apók, meg az ártatlan és buja mosolyu két kis nápolyi bacchans: Pergolese és Bellini öntöttek neki.

Sokat zongorázott egyedül, a maga gyönyörűségére. A zene egészen átitatta. Nem igyekezett megérteni azt, amit játszott; átengedte magát s úgy élvezte. Senkinek se jutott eszébe, hogy az összhangzattant elmagyarázza neki; és ő maga nem törődött evvel. Mindaz, ami tudomány és tudományos szellem volt, idegen maradt a családnak, különösen anyai ágon. Mindezek a kifinomult elméjü és humanista törvénytudók képtelenek voltak egy problémával megbirkózni. A családnak egyik tagját, egy távoli unokatestvérüket, aki belépett a párisi Observatóriumba, úgy emlegették, mint valami tüneményt. Ám ez is, azt mondták, hogy megtévelyodött. A régi vidéki polgárság, melynek szelleme izmos és pozitív, de ellankadt a hosszú emésztésektől s a napok egyhangúságától, nagyra van a maga józan eszével; magába vetett hite oly erős, hogy képesnek hiszi magát minden nehézség legyőzésére; a tudomány embereit hajlandó a művészek egy bizonyos fajtájának tekinteni, akik hasznosabbak, mint más művészek, de alacsonyabb színvonaluak, mert a művészeknek legalább nincs semmi hasznuk, és a munkátlanságban mégis csak van bizonyos előkelőség. Különb minden polgár hizeleg magának avval, hogy művész lett volna, ha akarta volna. Ellenben a tudósok majdnem mind kézművesek, (ami lealacsonyító), - tulajdonképpen tanultabb s egy kicsit hóbortos mestermunkások; a papiron nagyon erősek; de mihelyt otthagyják a számgyárukat, semmit se lehet belőlük kihozni. Nem sokra vinnék, ha nem volnának mellettük, hogy irányítsák őket, józan érzékű emberek, akiknek van üzleti- és élettapasztalatuk.

Csak az a baj, hogy nem lehet bebizonyítottnak venni, hogy ez az üzleti- és élettapasztalat olyan szilárd, amint ezek a józan érzékű emberek el szeretnék magukkal hitetni. Inkább rutin, mely nagyon könnyü esetek szük korlátai közt mozog. S ha valami váratlan eset áll be, mikor gyorsan és teljes erővel kell dönteni, a fegyver kihull a kezükből.

Jeannin, a bankár, ilyenfajta ember volt. Minden dologban előre lehetett látni eshetőségeket, minden oly pontosan ismétlődött a vidéki élet ritmusában, hogy üzleteiben sohasem kellett komoly nehézségekkel megküzdenie. Átvette apja örökségét, anélkül, hogy különös képessége lett volna mesterségéhez; s mivel azóta minden jól ment, ezt a maga bölcsességének a javára írta. Szívesen emlegette, hogy teljesen elegendő, ha az ember becsületes, szorgalmas és van józan érzéke; s úgy tervezte, hogy hivatalát átruházza a fiára, nem törődve hajlamaival, amint az ő apja se törődött az övéivel. Nem is vezette be a hivatalába. Hagyta, hogy gyermekei kedvük szerint nőjjenek fel, csak jók legyenek és főleg boldogok: mert imádta őket. És így a két gyermeket az életküzdelem minden előkészület nélkül találta: melegházi virágok voltak. De vajjon nem fognak-e mindig így élni? Hiszen puha szülőföldjükön, gazdag, nagyrebecsült családjuk, szeretetreméltó, vig, nyájas, barátokkal körülvelt apjuk körében, ki a környéken a legelső társadalmi helyek egyikét tölti be, az élet oly könnyü és oly, mosolygó!

*

Antoinette tizenhat éves volt. Olivier az első áldozásra készült. Olivier belezsibbadt misztikus álmainak zümmögésébe. Antoinette hallgatta a megrészegítő reménységnek kéjes dalolását, mely mint a csalogány áprilisban, betölti a tavaszi sziveket. Gyönyörűség volt neki érezni, mint virul teste és lelke, tudni, hogy csinos, hallani, hogy csinosnak tartják. Apja magasztalásai, oktalan beszédei elegendők lettek volna, hogy elcsavarják a fejét.

El volt ragadtatva, ha leányát látta, mulatott kacérságán, epedő kacsintgatásain a tükör előtt, ártatlan és gonoszkodó csinytevésein. Térdére ültette, incselkedett vele, szivecskéjére és hódításaira célozgatott, meg arra, hogy kérők jelentkeztek nála, kik pályáznak a kezére; el is sorolta őket: tisztos polgárokat, kik öregség és rutság dolgában tultettek egyik a másikon. Antoinette elborzadva sikoltzott, kacagott, karját apja nyaka köré fonta s odasimult az arcához. És apja elkérdezte tőle, ki az a boldog, akit kiválasztott; vajjon az államügyész-e, akiről az öreg bonne azt szokta mondani, hogy olyan csuf, mint a hét főbün, vagy talán a kövér közjegyző. Erre Antoinette elkezdte paskolni édesapja arcát, hogy elhallgattassa, vagy betömte a száját kezeivel. Az apa megcsókolta leánya kacsóit s miközben térdein himbálta, a jólismert dalt énekelte neki:

Mit akarsz szép kicsikém?
Csunya férjet akarsz-e?

Mire Antoinette összefonta apja pofaszakállát az álla alatt s pukkadozva a nevetéstől, a dal refrain-jével felelt:

Madame, kérem szívesen,
Inkább szép, mint rut legyen.

Azt már elvégezte magában, hogy a választást nem bizza másra. Tudta, hogy gazdag, vagy hogy gazdag lesz - (apja elég sok változatban ismételte ezt neki): - «jó parti» volt. A környék előkelő családjai, akiknek voltak fiaik, már udvaroltak neki, kifeszítve körülötte egy egész hálózatot apró hizelgésekből és ravaszul kieszelt cselvetésekből, melyek fehér fonalból voltak kötve, hogy megkerítsék a szép ezüst halacsát. De attól lehetett tartaniok, hogy az ezüst halacska kibuvik és felsülnek; mert a hamis Antoinette éber figyelemmel kísérte mesterkedéseiket s jól mulatott rajtuk: arra ugyan elszánta magát, hogy meg hagyja magát fogni; de azt nem akarta, hogy megfogják. Fejecskéjében már ki is szemelte, kihez megy férjhez.

A környék nemesi családja - (általában csak egy szokott lenni minden vidéken: azt állítja magáról, hogy a birtok ősrégi urainak leszármazottja, pedig a legtöbb esetben legrégebbi ősiük a nemzeti birtokok valamelyik vevője, egy XVIII. századbeli jószágigazgató, vagy Napoleon egyik hadseregszállítója) - a Bonnivet-család, melynek a várostól két mértföldre volt a csillogó palával fedett, csinos tornyokkal ékes kastélya, halas tavakban gazdag, nagy erdők közepén: maga kezdte Jeannin-ékhez a közeledést. A fiatal Bonnivet buzgón legyeskedett Antoinette körül. Szép fiú volt, korához képest vaskos és elég erős, aki egész áldott nap nem csinált egyebet, csak vadászott, evett, ivott és aludt; jól tudott lovagolni, táncolni, elég jó volt a modora és Péternél, vagy Pálnál ő se volt ostobább. A kastélyból hébe-hóba benézett a városba, csizmásan, lovon, vagy csézán; meglátogatta a bankárt avval az ürügygyel, hogy üzleti dologban jött; s hozott néha egy-egy kosár vadat, vagy egy nagy virágcsokrot a hölgyeknek. S ezeket a látogatásait arra használta, hogy udvarolt a kisasszonynak. Elsétálgattak a kertben, ökölnyi vastag bókokat mondott neki, kellemesen elsétálgatott, miközben a bajsát pödörgette s a sarkantyuit végigpengette a terraszkövein. Antoinette bájosnak találta őt. Ugy érezte, mintha gögjét és szívet kéjesen simogatnák. Átengedte magát a gyermeki szerelem első, édes óráinak. Olivier ki nem állhatta a parlagi kurtanemest, mert erős, nehézkes, otromba és durva volt, mert lármásan nevetett, a kezei úgy szoritottak, mint a harapófogó s meg szokta csipdesni az arcát, miközben lenézően «kicsikének» szólította... Különösen azért utálta, - öntudatlanul - mert ez az idegen szerette a nővérét:... az ő nővérét, aki az övé volt, senki másé, az övé egyedül!...

*

Ám a katasztrófa bekövetkezett. Előbb, vagy utóbb, mindig lesújtja egy ezeknek a régi polgárcsaládoknak az életét, melyek századok óta belevájták magukat ugyanabba a tábla földre s annak minden medrét kimerítették. Nyugodtan szundikálnak s azt hiszik magukról, hogy örökkévalók, mint a föld, amely ápolja őket. De a talaj kihalt alattuk s nincsenek többé gyökerek: egy kapavágás elegendő, hogy mindent kiszakítson. Ilyenkor balszerencsét, előre nem látott szerencsétlenséget emlegetnek. Nem lett volna balszerencse, ha a fa nagyobb ellenállást tud kifejteni; vagy legalább a megpróbáltatás tovatűnt volna, mint a forgósél, mely néhány ágat leszakít ugyan, de a fát nem rendíti meg.

Jeannin, a bankár, gyenge volt, bizakodó és egy kicsit hiu is. Szeretett port hinteni az emberek szemébe s nem igen tett különbséget a «lenni» és a «mutatni» közt. Derüre-borura és jó sokat költött, anélkül, hogy pénzének ez a tékozlása - melyet, igaz, a lelkifurdalás egy-egy rohama után mérsékelni szokott a takarékoságnak századok óta meggyökerezett szokása, komolyan aláásta volna vagyoni helyzetét. Üzleti [...] ^{*} utasította el barátait, kik pénzt kértek tőle kölcsön; és egyáltalán nem volt nehéz vele barátságot kötni. Gyakran még annyi fáradságot sem vett magának, hogy nyugtát kérjen; hanyagul vezette számadásait mindarról, amivel tartoztak neki s amit nem igen kért vissza, ha az adós magától nem jelentkezett. Bizott az emberek jóhiszeműségében, valamint elvárta azt, hogy bizzanak az övében is. Különbön bátortalanabb volt, mintsem sima és minden teketóriát mellőző modora után hinni lehetett. Sohase mert volna ajtót mutatni egyik-másik indiszkrét kéregetőnek, sem éreztetni azt, hogy fél attól, vajjon az illető hitelképes-e. Jósága és kislelkűsége irányították. Nem akart senkit se megbántani és félt a sértéstől. A vége mindig az volt, hogy engedett. S hogy ámitsa magát, valóságos lelkesedéssel csinálta ezt, mintha az illető lekötelezné őt avval, hogy elfogadja a pénzét. Nem sok hijja volt, hogy maga is azt hitte - hiusága és optimizmusa könnyen elhitették vele - hogy minden üzlet, amit köt, csak jó üzlet lehet.

Az a mód, ahogy az emberekkel bánt, csorbitatlanul megőrizte neki adósainak rokonszenvét; valósággal imádták a parasztok, akik tudták, hogy előzékenységét bármikor igénybe vehetik, amitől egyáltalán nem szokták magukat visszatartani. De az emberek hálája - még a derék embereké is - olyan gyümölcs, melyet idejekorán kell leszakítani. Ha a fán hagyják öregedni, hamarosan elrothad. Néhány hónap elteltével Jeannin ur lekötelezettjei megbarátkoztak avval a gondolattal, hogy ez a szivesség jár nekik; sőt hajlandók voltak azt hinni, hogy ha Jeannin ur oly élénk örömet tanusít, mikor kiségeti őket, akkor bizonyosan ő sem jár mellette rosszul. A tapintatosabbak azt hitték, hogy - ha adósságukat nem is, de legalább hálájukat leróják, egy nyullal, vagy egy kosár tojással, amit ajándékba küldtek a bankárnak a nagyvásár napján.

Mivel mindezeideig, a végösszegeket tekintve, csak kisebb tartozásokról volt szó és mivel Jeannin urnak csak olyan emberekkel volt dolga, akik elég tisztességesek voltak, a kölcsönökből nem származott nagyobb kellemetlenség: a pénzbeli veszteségek - melyekről a bankár egy árva szót se szólt senkinek - egészen jelentéktelenek voltak. De nagy fordulat állt be azon a napon, mikor Jeannin urnak egy cselszövővel akadt dolga, aki nagy ipari vállalatot akart nyélbe ütni s aki megneszelte a bankár előzékenységét és pénzforrásait. Ez a nagyzó módorú személyiség, kit a Légion d'honneur piros szalagja ékesített s aki barátai közt két-három minisztert emlegetett, továbbá egy püspököt, egy egész sereg szenátort, az irodalmi- és pénzvilág különféle hirneves alakjait s egy mindenható ujságot, csudálatosan tudott azon a tekintélyes és bizalmas hangon beszélni, mely emberének éppen megfelelt. Felmutatta ajánlás gyanánt, - még pedig elég otromba módon, úgy, hogy egy Jeannin urnál ravaszabb emberben bizonyára gyanut keltett volna - azokat a banális udvariasságu leveleket, melyeket hirneves ismerőseitől kapott s melyekben ezek vagy egy ebédre szóló meghívásért mondtak neki köszönetet, vagy viszonzásul meghívták őt: mert tudjuk, hogy a franciák nem szoktak

---

^{*} Szöveghiány! (az elektronikus változat szerk.)

soha fukarkodni a leveleknek evvel az aprópénzével és arra se igen néznek, hogy elfogadják-e olyan egyén kézszorítását és ebédeit, akit csak egy óra óta ismernek - föltéve persze, hogy mulattatja őket s nem akar tőlük pénzt kérni. Bár olyanok is akadnak, kik a kölcsönt se tagadnák meg új barátjuktól, ha ugyanezt mások is megcselekednék. Így aztán igazán különös balszerencse kell hogy üldözze azt az intelligens embert, ki meg akarja könnyíteni felebarátját attól a pénztől, amely terhére van, ha végre nem sikerülne találnia olyan báránykát, ki hajlandó az ölébe ugrani, hogy maga után rántsa a többieket. Jeannin ur még akkor is beállt volna elsőnek, ha más báránykák nem lettek volna ő előtte. A gyapjasoknak abból a fajtájából való volt, mely arra született, hogy megnyirják. Elcsábították őt látogatójának szép összeköttetései, és hizelgései, meg az első jó eredmények, melyeket tanácsainak köszönhetett. Eleinte keveset kockáztatott, szép sikerrel; aztán sokat, végre mindent: nemcsak a saját pénzét, hanem ügyfeleiét is. Ugyancsak óvakodott attól, hogy erről értesitse őket: biztosra vette, hogy nyer; el akarta őket kápráztatni szolgálataival.

A vállalat megfeneklett. Közvetve jutott ez tudomására egyik párisi levelezője révén, aki csak úgy odavetve említette pár szóval az új csődöt, nem is sejtve, hogy Jeannin ur is az áldozatok közé került: mert a bankár egy szót se szólt róla senkinek; fölfoghatatlan könnyelműséggel elmulasztotta - úgy látszik, kerülte azt, hogy tanácsot kérjen azoktól, akik képesek lettek volna őt felvilágosítani; mindent titokban csinált, eltelve józan érzéke csalthatatlanságának tudatával és beírta a legbizonytalanabb értesülésekkel. Vannak az életben ilyen eltévelyedések: az ember hajlandó volna azt hinni, hogy bizonyos pillanatokban lehetetlen óvakodnunk attól, hogy helytelen utra tévedjünk: úgy látszik, mintha félnénk lattól, hogy valaki segítségünkre jön; kitérünk minden tanácsadás elől, mely megmenthetne bennünket, elrejtőzünk, lázas sietséggel rohanunk, hogy kényelmesen csinálhassuk a nagy bukfcenet.

Jeannin kisietett a pályaudvarra s aggodalomtól összezuzott szívvel ült fel a párisi vonatra, hogy emberével találkozzék. Még avval a reménnyel áltatta magát, hogy a hírek valótlanak, vagy legalább is tulzottak. Emberét természetesen nem találta, s megbizonyosodott arról, hogy a katasztrófa a lehető legteljesebb. Eszét veszve utazott haza és mindent eltitkolt. Igyekezett időt nyerni, néhány hetet, néhány hónapot. Gyógyíthatatlan optimizmusában el akarta magával hitetni, hogy találhat még módot, amellyel megtérítheti, ha nem is a saját, de legalább ügyfeleinek veszteségeit. Különféle megoldásokkal kísérletezett, de oly ügyetlenül kapkodva, hogy még ha lett volna is némi lehetősége a sikernek, akkor is kudarcot kellett vallania. Ahol kölcsönkért, mindenütt elutasították. A kockázatos spekulációk, amelyekbe végső kétségbeesésében befektette kevés megmaradt pénzét, végleg belesodorták a bukásba. Irtózatos rémület szállta meg: nem szólt semmiről, de fanyar lett, erőszakos, kiméretlen és rettentően szomorú. Még ha idegenekkel volt, egyre szinlelte a vidámságot; de senkinek a figyelmét nem kerülte el, hogy megváltozott: amit egészségi állapotának tulajdonítottak. Családja körében kevésbé vigyázott magára; övéi mindjárt észrevették, hogy valami súlyos dolgot titkoló előttük. Nem lehetett ráismerni. Egyszer berontott egy szobába, átkutatott egy-egy butordarabot és szanaszét hányta az írásokat a padlón, miközben örült düh szállta meg, hogy semmit sem talál, vagy hogy segíteni akarnak neki. Aztán tanácstalanul állt a rendetlenség közepette; s mikor kérdezték tőle, mit keres, nem tudta megmondani. Ugy látszott már, hogy övéi nem érdeklik; vagy ha megcsókolta őket, könnyek peregtek a szeméből. Nem tudott aludni. Nem is evett már.

Jeannin-né jól látta, hogy minden percben katasztrófa fenyegeti, de mivel soha nem foglalkozott férje üzleti ügyeivel, semmit sem értett hozzájuk. Kérdezősködött tőle: de férje durván elutasította és göggyében megbántva, nem faggatta többé. De remegett, anélkül, hogy tudta volna, miért.

A gyermekek nem sejthették a veszélyt. Antoinette bizonyára sokkal értelmesebb volt, hogy őt is, mint anyját, el ne töltötte volna valami szerencsétlenségnek az előérzete; de fakadozó szerelme örömének egészen átadta magát; nem akart a nyugtalanító dolgokra gondolni; elhitette magával, hogy a felhők majd maguktól szétfoszlanak - vagy hogy akkor is elég jókor lesz meglátni őket, mikor nem lehet már másképpen cselekedni.

Talán a kis Olivier állt a legközelebb ahhoz, hogy megértse, mi történik a szerencsétlen bankár lelkében. Érezte, hogy apja szenved; s titokban vele szenvedett. De nem mert semmit se szólni; természetesen nem tehetett semmit, nem tudott semmit. Aztán meg ő is eltérítette gondolatait ezektől a szomorú dolgoktól, melyeket nem tudott felfogni: benne is megvolt, mint anyjában és nénjében, a babonás hajlam arra a hiedelemre, hogy a csapás, melynek bekövetkezését nem akarják látni, talán nem is fog rájuk lesujtani. A szegény emberek, kik érzik a szerencsétlenség fenyegetését, szeretnek úgy tenni, mint a strucc: eldugják a fejüket egy kő mögé s azt képzelik, hogy a szerencsétlenség nem találja meg őket.

*

Nyugtalanító hírek kezdtek szárnyra kelni. Azt beszéltek, hogy a bank hitele megrendült. Hiába lépett fel a bankár ügyfeleivel szemben nagy biztossággal, a gyanakodóbbak közül egyesek különféle ürügyekkel visszakérték tőkéiket. Jeannin ur érezte, hogy el van veszve; kétségbeesetten védekezett, adta a méltatlankodót, fensőbbbségesen keserűen panaszkodott, hogy nem biznak benne; odáig ment, hogy heves jelenetekben rátámadt régi ügyfeleire, ami aztán végleg alámerítette a közvélemény előtt. A befizetett tőkéket mind tömegesebben kezdték visszakövetelni. Falhoz szorítva, a végkimerülésig hajszolva, tőkéletesen elvesztette a fejét. Rövid utazást tett, valamelyik szomszédos fürdőhelyen eljátszotta utolsó bankjegyeit, egy negyed óra alatt teljesen kihagyta magát fosztani és hazautazott.

Váratlan utazása betetőzte a felfordulást a kis városban, hol azt rebesgették már, hogy megszökött; és Jeannin asszonynak ugyancsak össze kellett magát szednie, hogy szembe tudjon szállni az emberek dühös nyugtalanságával: rimánkodva kérte őket, hogy legyenek türelmemmel, esküdözött nekik, hogy férje vissza fog jönni. De ezek nem hittek neki, jöllehet minden erejükkel hinni akartak. Mikor aztán megtudták, hogy hazajött, általános volt a megkönnyebülés: sokan hajlandók voltak már azt hinni, hogy alaptalanul nyugtalankodtak és hogy Jeannin-ék sokkal furfangosabbak, semhogy ki ne tudnának kerülni a csávából, feltéve, hogy csakugyan beleestek. A bankár viselkedése megerősítette ezt a benyomást. Most, miután már nem voltak kétségei afelől, hogy melyik az egyetlen lépés, amit még választhat, fáradtnak látszott, de nagyon nyugodtnak. Leszállva a vonatról, a pályaudvarhoz vezető uton nyugodtan elbeszélgetett néhány barátjával - akikkel találkozott - a földről, mely hetek óta nélküli az esőt, a szőlőkertekről, melyek felségesek s a minisztérium bukásáról, melyet bejelentettek az esti hírlapok.

Lakására érve, úgy tett, mintha nem venné észre felesége izgatottságát, aki lépteit hallva, eléje sietett és zavaros szaporasággal beszélte el neki, mi történt távollétében. Igyekezett leolvasni férje arcvonásairól, vajjon sikerült-e elhárítania az ismeretlen veszedelmet; de gögből semmit se kérdezett tőle: azt várta, hogy előbb ő beszéljen. De férje egy szót se szólt arról, ami mindkettőjüket gyötörte. Hallgatásával elhárította feleségének azt a kívánságát, hogy bizalmas vallomást tegyen neki s erre őt is rábírra. Csak a hőségéről beszélt, meg arról, hogy fáradt, panaszkodott, hogy örült fejfájása van; és mint rendesen, leültek ebédelni.

Keveset beszélt, kimerülten, elmélyedve, homlokát összeráncolva; az asztalkendőt bökdöste ujjával; erőltette az evést, mert tudta, hogy megfigyelik s tétova, elkalandozó szemekkel nézte gyermekeit, akiket a csend bátortalanokká tett és feleségét, aki sértett hiúságában megmerevedve, minden mozdulatát fürkészte, anélkül, hogy rápillantott volna. Az ebéd vége felé mintha kezdett volna föleszmélni; megpróbált csevegni egy kicsit Antoinette-el és

Olivier-el, kérdezte tőlük, mit csináltak, mialatt uton volt, de nem hallgatott a feleleteikre, csak a hangjuk csengését hallgatta; és jóllehet rájuk szegezte a szemeit, tekintete másutt járt. Olivier érezte ezt: minduntalan abbahagyta a kis történeteit s nem volt kedve folytatni őket. De Antoinette-nél, egy pillanatnyi feszültség után, felülkerekedett a vidámság: fecsegett, mint egy vig szarka, megfogta apja kezét, vagy megérintette a karját, hogy jobban figyeljen arra, amit elbeszél neki. Jeannin ur hallgatott; szemei Antoinette-ről Olivierre siklottak át és homlokának ráncja mindjobban elmélyült. Leánykája egyik elbeszélésének közepén nem bírta már tovább, fölkel az asztaltól s az ablakhoz ment, hogy elrejtse felindultságát. A gyermekek összehajtogatták asztalkendőiket s ők is fölkeltek az asztaltól. Jeannin-né kiküldte őket a kertbe játszani; nyomban ezután behallatszott, hogy kergetőznek a fasorban, élesen sikoltva. Jeannin-né elnázta a férjét, aki háttal állt feléje, aztán körüljárta az asztalt, mintha rakosgatna valamit. Majd hirtelen a közelébe lépett s halkán, mert félt, hogy a cselédek meg találják hallani, meg a saját aggodalma is elfojtotta hangját, ezt mondta neki:

- Antoine, szólj már végre, mi bajod van? Neked valami bajod van... Igen, te titkolsz valamit... Valami szerencsétlenség ért? Beteg vagy?

De Jeannin ur most is türelmetlenül vonogatva a vállát, kitért előle és kemény, hangon így szólt:

- Nem! Nem, ha mondom! Hagyj engem!

Jeannin-né méltatlankodva eltávozott, vak haragjában olyasmit mondott magában, hogy most már akármi történjék is férjével, ő nem fog miatta nyugtalankodni.

Jeannin ur lement a kertbe. Antoinette tovább üzte bohóságait és ráncigálta öccsét, hogy futásnak eredjen. De Olivier egyszerre kijelentette, hogy nem akar többé játszani és néhány lépésnyire apjától rákönyökölt a terrasz falára. Antoinette még egyszer megpróbált incselkedni vele; de a gyermek duzzogva eltaszította; erre valami gorombaságot vágott oda neki és mivel látta, hogy itt már hiábavaló minden igyekezete, hogy mulatságot kezdjen, bement a lakásba, s a zongorához ült.

Jeannin ur és Olivier magukra maradtak.

- Mi bajod van fiacskám? Miért nem akarsz már játszani? - kérdezte az apa szeliden.

- Fáradt vagyok, papa.

- Jó. Akkor ülünk le itt mi ketten erre a padra.

Leültek. Szép szeptemberi est volt. Az ég tiszta és homályos. A petuniák cukros illata összekeveredett avval a fojtó és kissé romlott szaggal, mely a terrasz tövében alvó sötét csatornából áradt ki. Éji lepkék, nagy, szöke szfinkszek csapdostak a szárnyukkal a virágok körül, surrogva, mint a kis rokka. A csatorna másik oldalán ajtaik előtt ülő szomszédok nyugodt hangja viszhangzott a csöndességben. Antoinette a szobájában olasz cifrázatu kavatinákat zongorázott. Jeannin ur a kezében tartotta Olivier kezét. A pipáját szívta. A gyermek látta a sötétben, mely lassankint eltakarta előle apja vonásait, a pipa kicsike világát, mely egy-egy szippantásra ki-kigyult, elaludt, ismét kigyulladt, végre kialudt teljesen. Nem beszélgettek. Olivier néhány csillagnak a nevét kérdezte. Jeannin ur, aki elég tudatlan volt a természet dolgaiban, mint jóformán minden vidéki polgár, egyet sem ismert azokon a nagy csillagképletéken kívül, melyeknek nevét mindenki tudja, de úgy tett, mintha azt hinné, hogy a gyermek ezeket tudakolja s megnevezte őket neki. Olivier nem szólalt fel ez ellen: mindig örömet lelte abban, ha emlegetni hallotta őket és maga is elsuttogta szép, titokzatos nevüket. Különben nem is kívánt semmit se megtudni, csak ösztönösen közeledni akart apjához. Hallgattak. Olivier, fejét a pad hátlapjához támasztva, nyitott szájjal a csillagokat nézte; és elszibbadt;

átjárta őt apja kezének langyossága. S most ez a kéz hirtelen elkezdett remegni. Olivier furcsának találta ezt és nevető, elálmosodott hangon így szólt:

- Oh! hogy reszket a kezed, papa!

Jeannin ur félrehuzta a kezét.

Pár pillanat után Olivier, kinek kis feje magában egyre dolgozott, újra megszólalt:

- Papa, te is fáradt vagy?

- Igen, fiacskám.

A gyermek részvevő hangja újra kezdte:

- Apuskám, nem szabad annyira kifárasztanod magad.

Jeannin ur magához vont a Olivier-t s fejét a melléhez támasztva ezt susogta:

- Szegény kicsikém!...

De Olivier gondolatai már más mederbe terelődtek. A toronyóra nyolcat ütött. Kibontakozott s így szólt:

- Megyek olvasni.

Megengedte neki, hogy csütörtökön ebéd után olvashat, amíg csak le nem fekszik: ez volt a legnagyobb boldogsága; és semmi a világon nem lett volna képes rábírni, hogy ebből egy percet is feláldozzon.

Jeannin ur engedte, hadd menjen. Majd fel s alá sétált még a sötét terraszon. Aztán ő is bement a házba.

A szobában a gyermekek és az anya odagyültek a lámpa köré. Antoinette szalagot varrt egy ruhaderékre, miközben egy pillanatig sem szünt meg beszélni, vagy dudolgatni, Olivier nagy boszúságára, ki könyve előtt ülve, összeráncolt homlokkal, az asztalra könyökölve, öklével betömte a füleit, hogy semmit ne halljon. Jeannin-né harisnyát javított s az öreg cselédlánnyal beszélgetett, aki mellette állva a napi kiadásokról számolt el neki s ezt az alkalmat felhasználta, hogy tereferéljen egy kicsit; mindig voltak mulatságos történetei, melyeket olyan kacagtató tájszólással mondott el, hogy az megfizethetetlen volt s amelyeket Antoinette utánózni próbált. Jeannin ur csendesen elnézte őket. Senki ügyet nem vetett rá. Egy pillanatig tétovázva megállt, leült, könyvet vett elő, találomra felnyitotta, majd betette s fölkel: semmiképpen se tudott ott maradni. Gyertyát gyújtott s jó éjszakát kívánt nekik. Odalépett a gyermekekhez és meghatottan megcsókolta őket: ezek szórakozottan feleltek, anélkül, hogy felpillantottak volna rá - Antoinette-t egészen elfoglalta a munkája s Olivier-t a könyve. Olivier még a kezét sem huzta el a füleitől s az olvasást abba se hagyva, unottan morgott jóéjszakát: - (mikor olvasott, nem hagyta magát háborgatni, még ha valakije a tűzbe esett volna is.) - Jeannin ur kiment a szobából. Egy ideig elidőzött még a szomszéd teremben. Felesége, miután a bonne kiment, átjött ide, hogy a szekrényben fehérneműt rakosgasson. Ugy tett, mintha nem látná férjét. Jeannin ur tétovázott, majd odalépett hozzá s így szólt:

- Bocsánatot kérek tőled. Az előbb egy kicsit durván beszéltem veled.

Jeannin-nének kedve lett volna ezt mondani:

- Szegény férjem, nem haragszom rád; de hát mi bajod van? Mondd meg nekem, mi kinez?

De tulbaldogan, hogy elégtételt vehet, ezt mondta:

- Hagyj békében! Utálatosan durva vagy hozzám. Ugy bánsz velem, ahogy a cselédeddel se szoktál bánni.

S tovább beszélt ezen a hangon, felsorolva sérelmeit, ádáz és zsémbes szaporasággal.

Jeannin ur fáradt mozdulatot tett, keserűen mosolygott s magára hagyta őt.

*

Senki sem hallotta a pisztolylövést. Csak másnap, mikor megtudták, mi történt, jutott eszébe néhány szomszédnak, hogy az éjszaka közepe táján hallottak az utca csendjében olyasforma száraz neszt, mint egy ostorcsattintás. Nem is ügyeltek rá. Az éjszaka békessége nyomban újra rászállt a városra, nehéz redőibe burkolva eleveneket és holtakat.

Jeannin-né, aki aludt, egy vagy két órával később ébredt fel. Nem látván férjét maga mellett, nyugtalankodva kelt föl, valamennyi szobán végigment, lement az első emeletre, benézett a bank irodáiba, melyek a házzal tőszomszédos különálló épületben voltak elhelyezve; és itt, a dolgozószobájában találta férjét, karosszékében az íróasztalra roskadva, vérében, mely csep-penkint szivárgott még a padlóra. Élesen felsikoltott, leejtette a kezében tartott gyertyát, és elveszítette eszméletét. Sikoltása áthallatszott a házba. A cselédek átszaladtak, fölemelték, gondját viselték és Jeannin ur testét lefektették az ágyára. A gyermekek szobája zárva volt. Antoinette úgy aludt, mint a tej. Olivier hallotta ugyan hangok és léptek zaját: szerette volna megtudni, mi történt; de félt, hogy felébresztené néniét és újra elaludt.

A hír másnap reggel elterjedt az egész városban, mielőtt ők bármit is megtudtak. Az öreg cselédleány mondta el nekik, siránkozva. Anyjuk nem volt olyan állapotban, hogy csak valami-re is tudott volna gondolni; aggodalmat keltett az egészsége is. A két gyermek magára maradt, szemközt a halállal. Ezekben az első percekben rémületük erősebb volt, mint fájdalomuk. Különben nem engedtek nekik időt arra, hogy békében sirjanak. Már reggel megkezdődtek a kegyetlen hivatalos eljárás formáságai. Antoinette, szobájába menekülve, fiatalos önzésének minden erejét egyetlen gondolat felé feszítette, mely egyedül volt képes segíteni neki abban, hogy eltaszítsa a fojtogató valóság borzalmát: a barátjára való emlékezésre; óráról-órára várta látogatását. A fiatal ember sohasem volt iránta oly előzőkeny, mint mikor utoljára együtt volt vele: Antoinette nem kételkedett abban, hogy hozzá fog sietni és résztvesz fájdalmában, mihelyt a katasztrófáról értesül. De senki se jött és nem is irt neki egy szót sem. Nyoma se volt a rokonszenvnek. Viszont az öngyilkosság első hírére azok az emberek, kik pénzüket rábizták a bankárra, berontottak Jeanninékhez, betörték az ajtót s irgalmatlan szivtelenséggel dühös jelenetekben támadtak az asszonyra és gyermekeire.

Néhány nap alatt egymásra halmozódtak mindennek a romjai: egy kedves lénynek, minden vagyonnak, társadalmi állásnak, a közbecsülésnek elvesztése, a barátok elpártolása. Teljes volt az összeomlás. Semmi sem maradt épségben abból, amiből eddig éltek. Mindhármukban megvolt annak az erkölcsi tisztaságnak megalkuvást nem ismerő érzése, mely csak növelte még a szenvedést, amit ártatlanul kellett a becsstelenség miatt eltűrniök. A fájdalom hármuk közül Antoinette-t dulta fel a legerősebben, mert ő volt tőle a legtávolabb. Jeannin-nétől s Olivier-től, bármennyire marcangolta is őket, nem volt idegen a szenvedésnek ez a világa. Mivel ösztönből pesszimisták voltak, a meglepetés kisebb volt náluk, mint a levertség. A halál gondolata nekik mindig menedék volt: és most még inkább az volt, mint valaha; ők óhajtották a halált. Kétségkívül siralmas beletörődés ez, de mégsem olyan rettenetes, mint egy fiatal, hívő, boldog, élni vágyó teremtés lázadása, aki hirtelen azt látja, hogy belezuhant ebbe a gyógyithatatlan és feneketlen szomorúságba, vagy a halálba, amelytől irtózik...

Antoinette előtt egyetlen csapásra feltárult: a világ rutsága. Szemei kinyíltak: látta az életet, az embereket; megítélte apját, anyját, testvérét. Mig Jeannin-né és Olivier együtt sirtak, ő félre-vonult fájdalmában. Kétségbeesett kis agya elgondolkodott a multon, a jelenen, a jövődön és látta, hogy számára semmi sincs többé, nincs semmi remény, semmi támogatás: nem számíthat többé senkire.

A temetés siralmasan zord, szégyenletes volt. Az egyház megtagadta az öngyilkos testének befogadását. Az özvegy és az árvák magukra maradtak régi barátaik gyávasága miatt. Csak ketten-hárman keresték fel őket egy-egy pillanatra; és zavart viselkedésük még kinosabb volt, mint a többiek távolmaradása. Ugy tetszett, mintha látogatásukkal kegyet gyakorolnának és hallgatásuk gáncscsal és megvető szánakozással volt terhes. A rokonok még csunyábban bán-
tak velük: nem jött tőlük egyetlen vigasztaló szó sem, csak keserű szemrehányás. A bankár öngyilkossága korántsem tompította el az ellenséges haragot; majdnem ugyanakkora bűnül rótták fel neki, mint azt, hogy csődbe került. A polgárság nem bocsát meg azoknak, akik megölik magukat. Szörnyű gyalázatnak tartják, ha valaki a becstelen élet helyett a halált választja és szívesen sujtának le a törvény minden szigorával arra, aki ezt látszik mondani: semmiféle szerencsétlenség nem ér fel avval, hogy veletek kelljen élni.

És nem a leggyávábbak azok, akik utoljára sütik rá a gyávaság bélyegét. És ha az, aki megöli magát, ráadásul még érdekeiket és boszuszomjukat is sérti avval, hogy kirekeszti magát az életből, olyanok lesznek, mint az örültek. Egy pillanatig sem gondoltak arra, mennyit kellett a szerencsétlen Jeannin-nak végigszenvednie míg idáig eljutott. Még több kinnal szeretnék volna sujtani. És mivel ő maga kisiklott a kezeik közül, övéit kárhoztatták. Természetesen, nem akarták ezt beismerni, mert tudták, hogy igazságtalanság. De azért nem hagytak fel vele; mert egy áldozat mégis csak kellett nekik.

Jeannin-né, aki úgy látszott, egyebet se tud már, mint jajgatni, visszanyerte minden tetterejét, mikor a férjét támadták. Most eszmélt csak arra, mennyire szerette; és ez a három lény, akinek sejtelve sem volt arról, hogy máról holnapra mi lehet velük, teljes egyetértéssel mondott le az anya hozományáról, a gyermekek minden magánvagyonról, hogy kifizethessék, amennyire csak lehet, apjuk adósságait. És mivel szülőföldjükön nem maradhattak, elhatározták, hogy Párisba költöznek.

*

Elutazásuk olyan volt, mint a szökés.

Az előző nap estéjén - (szomoru, szeptembervégi est volt: a szántóföldek eltűntek a nagy ködök fehér fátyla alatt, amelyből lépésről lépésre, az ut két oldalán, a didergő és csepegő bokrok vázai úgy bukkantak fel, mint akváriumi növények) - kimentek együtt a temetőbe, hogy elbucsuzzanak halottjuktól. Mind a hárman letérdeltek a keskeny kőszegélyre, mely körülzárta a frissen hányt sirhantot. Csendesen peregtek könnyeik: Olivier csuklott; Jeannin-né kétségbeesetten törölgette az orrát. Tóditotta a fájdalmát, valósággal marcangolta magát avval, hogy fáradhatatlanul ismételte azokat a szavait, melyeket férjének mondott, mikor életében utolszor látta. Olivier utolsó beszélgetésükre gondolt a terras padján. Antoinette azon tünődött, mi lesz belőlük? Egyikük szívében sem volt még csak árnyéka sem a szemrehányásnak a szerencsétlennel szemben, aki magával együtt őket is tönkretette. De Antoinette-t mégis bántotta egy gondolat:

- Ah! kedves papa, hogy fogunk szenvedni!

A köd sötétedett, a nedvesség átjárta őket. De Jeannin-né nem tudta magát rászáni arra, hogy elmenjenek. Antoinette látta, hogy Olivier didereg s így szólt anyjához:

- Mama, én fázom.

Fölkeltek. Abban a pillanatban, mikor megindultak, Jeannin-né hátrafordult s még egy utolsó pillantást vetve a sirra, felsóhajtott:

- Szegény barátom!

S kimentek a temetőből, a leszállni készülő éjszaka sötétjében. Antoinette a kezében tartotta Olivier fagyos kezét.

Visszatértek az öreg házba. Utolsó éjszakájuk volt ez abban a fészekben, ahol mindig aludtak, ahol letelt az életük, meg a szüleik élete. Ezekhez a falakhoz, ehhez a tüzehelyhez, ehhez a kis tábla földhöz oly elválaszthatatlanul fűződtek a család minden örömei és fájdalmai, hogy úgy tetszett, mintha ezek is a családhoz tartoznának, részei volnának az életnek s elhagyni is csak akkor lehet őket, ha meghalnak.

A podgyász készen volt. A legelső reggeli vonattal készültek elutazni, még mielőtt a szomszédok kinyitják boltjaikat: ki akartak térni kíváncsiságuk és rosszindulatu megjegyzéseik elől. Szükségét érezték annak, hogy összebujjanak: és mégis ösztönösen mindegyik a maga szobájába ment és ott elidőzött: ott álltak mozdulatlanul, még arra sem gondolva, hogy levessék kalapjukat és köpenyüket, megtapogatták a falakat, a butorokat, mindazt, amitől el kellett válniuk, homlokukat odatámasztották az ablaküvegekhez, mintha meg akarták volna magukban őrizni a szeretett tárgyak érintését. Végre mindegyikük megfeszítette erejét, hogy kiszakítsa magát fájdalmas gondolatainak önzéséből és összegyültek Jeannin-né szobájában - a családi szobában, melynek mélyében nagy hálófülke volt: azelőtt itt szoktak összejönni estebéd után, mikor nem voltak vendégeik. Azelőtt!... Mindez oly távolinak tünt fel már nekik!... Most szótlánul ültek a gyenge tűz körül; aztán az ágy elé térdelve, együtt imádkoztak; s nagyon korán lefeküdtek, mert napkelte előtt már talpon kellett lenniök. De jó időbe telt, míg álom jött szemükre.

Reggel négy óra tájban Jeannin-né, aki minden órában megnézte az óráját, vajjon nem kell-e már felkészülni, gyertyát gyújtott és fölkel. Antoinette, aki szintén ébren volt, meghallotta ezt s ő is fölkel. Olivier mély álomba volt merülve. Jeannin-né érzékenyen nézte a gyermeket, s nem tudta magát elszánni, hogy fölébressze. Lábujjhegyen eltávolodott mellőle s így szólt Antoinette-hez:

- Ne csináljunk zajt: szegény kicsike hadd élvezze itt utolsó perceit!

A két nő felöltözködött s bevégezte a csomagolást. A ház körül azoknak az éjszakáknak nagy csendje lebegett, mikor hideg van s amikor minden, ami él, az emberek és az állatok, mohóbban süppednek bele a langyos álomba. Antoinette-nek vacogtak a fogai: szíve és teste valósággal jéggé dermedtek.

A kapuajtó megcsikordult a fagyos levegőben. Az öreg cselédleány, ki a ház kulcsát őrizte, eljött, hogy utoljára kiszolgálja gazdáit. Beállított a kövér kis asszony, el-elakadó lélegzettel, potrohától elnehezülve; jóságos arca be volt bugyolálva, az orra veres volt, a szemei könnyeztek. Kétségbe esett, mikor látta, hogy Jeannin-né fölkel anélkül, hogy őt bevárta volna s maga gyújtott tüzet a konyhában, a takaréktüzhelyen. Mikor belépett a szobába, felébredt Olivier is. Első mozdulata az volt, hogy újra lehunyta a szemét s visszabujt párnái közé, hogy újra elaludjon. Antoinette odalépett hozzá, szeliden rátette a kezét: Olivier, kicsikém, indulni kell már.

Olivier felsóhajtott, kinyitotta a szemét s meglátta nővérenek fölėje hajló arcát: mélabusan rámosolygott s kezével megcirógatta homlokát.

- Fel, fel, no, rajta! - ismételte Antoinette.

Olivier fölkel.

Nesztelenül mentek ki a házból, mint a tolvajok. Mindegyik csomagokat vitt a kezében. Az öreg cselédleány ment elől, talyigán tolvaj podgyászukat. Majdnem mindenük, amijük csak volt, a lakásban maradt; ugyszólván csak azt vitték magukkal, ami a testükön volt s még néhány ruhadarabot. Ugy intézkedtek, hogy néhány egyszerű emléktárgyat, mint teherárut, később

küldjenek utánuk: néhány könyvet, arcképeket, az antik faliórát, melynek ketyegése mintha az életük szivverése lett volna. A levegő csipős volt. A városban még senki se kelt föl: az ablaktáblák le voltak bocsátva, az utcák üresek voltak. Szótlanul lépegettek, csak a cseléd beszélt. Jeannin-né igyekezett utoljára még magába vésni azokat a képeket, melyek egész multját idézték emlékezetébe.

A vasuti állomáson Jeannin-né hiúságból másodosztályu jegyeket váltott, jóllehet föltette magában, hogy harmadosztályuakat fog váltani; de annak a két-három vasuti hivatalnoknak jelenlétében, akik ismerték, nem volt bátorsága ennyire lealázni magát. Rohanvást surrant be egy üres szakaszba s bezárkózott kicsinyeivel. A függönyök mögé bujva, remegve tekintettek ki, vajjon ismerős arc nem mutatkozik-e. De senkise jött: a város csak akkor kezdett ébredezni, mikor éppen indultak; s a vonat jóformán egészen üres volt: csak három-négy parasztot vitt, meg ökröket, melyek fejüket kidugva a vasuti kocsi nyílásán, mélabusan bögték. Hosszu várakozás után a mozdony elnyujtva sipolt, s a vonat a ködben zökkenve megindult. A három kivándorló félrehuzta a függönnyt s arcukat az üvegtáblákhoz támasztva, elnézegették még utoljára a kis várost, melynek gótikus tornya alig látszott a köd fátyola mögött, a szalmafedeles kunyhókkal fedett dombot, a zuzmarától fehér és füstölgő réteket: már most is álomvidék volt ez, távoli, alig létező. S mikor a pálya egyik kanyarulatánál, mely árokba ereszkedett le, eltűnt s biztosak lehettek abban, hogy senkisem figyelheti meg őket, nem tartották többé vissza magukat. Jeannin-né, zsebkendőjét szájára szoritva, zokogott. Olivier karjaiba vetette magát, majd fejét térdére fektetve, kezeit csókkal és könnyel árasztotta el. Antoinette, a szakasz másik sarkában ülve és az ablak felé fordulva, csendesen sirdogált. Szemükből nem ugyanaz az ok fakasztott könnyeket. Jeannin-né és Olivier csak arra gondoltak, amit maguk mögött kellett hagyniok. Antoinette sokkal inkább arra gondolt, mi vár rájuk; s ezért szemrehányást is tett magának: szeretett volna elmélyedni emlékeibe... Jól tette hogy a jövőre gondolt: ő pontosabb képet alkotott a dolgokról, mint anyja és testvére, akik Páris felől ábrándokkal áltatták magukat. Antoinette-nek is csak halvány sejtelme volt arról, hogy mi vár ott rájuk. Sohase jártak még Párisban. Jeannin-né azt képzelte, hogy bármily szomorú lesz is helyzetük, nem lesz nyugtalanító. Volt Párisban egy nővére, aki gazdagon élt hivatalnok férjével; és számított az ő segítségére. Különben megvolt győződve arról, hogy gyermekeinek avval a neveléssel, amelyben részesültek és velük született képességeikkel, amelyeket, mint minden anya, ő is tulbecsült, nem kerül majd fáradságába tisztességesen megkeresni kenyerüket.

*

A megérkezésnél az első benyomás gyászos volt. Már a pályaudvaron, a podgyász kiváltásánál, megdöbbenek az emberek tolongásától s a kijárat előtt az összetorlódott kocsik zürzavaros lármájától. Esett az eső. Bérkocsit nem tudtak találni. Jó messzire kellett gyalogolniok, a tulságosan nehéz csomagoktól elgyötört karokkal, melyek arra kényszerítették őket, hogy meg-megálljanak az ut közepén s kitegyék magukat annak, hogy a kocsik elgázolják, vagy besározzák őket. Egy kocsis sem felelt hívásukra. Végre sikerült egyet megállítaniok, aki egy vén, rozoga, visszataszítón piszkos alkotmányt hajtott. Miközben felrakták csomagjaikat, egy takarókból összegöngyölt tekerceset leejtettek a sárba. A vasuti hordár, aki a podgyászukat vitte és a kocsis kihasználta tudatlanságukat s kétszeres árat szabtak nekik. Jeannin-né egy olyan harmadrangu és drága szállóba hajtattott, aminőkben vidékiek szoktak megszállni, akik, mivel harminc évvel ezelőtt valamelyik nagyapjuk oda tért be, állandóan ott szállnak meg, bármennyi legyen is a kellemetlenség. Valósággal megnyuzták őket. Azt mondták nekik, hogy a szálló tele van: bezsufolták őket egy szűk helyiségbe s három szoba árát számították fel nekik. Az ebédnél nem rendeltek terítéket; mivel így meg tudtak valamicskét takarítani; szerény ételeket rendeltek, ami éppen annyiba került s éhen maradtak. Ábrándjaik már a megérkezés első perceiben szertefoszlottak. És a szállóban, ahol egy levegőtlen szobában szorong-

va sehogyse tudtak elaludni, fáztak, melegük volt, nem tudtak lélekzeni, meg-megrázkódtak a folyosóról behangzó léptek, az ajtócsapdosás s a villamos csengők zajától s agyukat összevissza hasogatta a kocsik és nehéz fuvarszekerek szakadatlan dübörgése. Már az első éjszakán rémesen hatott rájuk ennek a szörnyüséges városnak benyomása, amelybe, vesztükre, beledobták magukat.

Jeannin-né mindjárt másnap nővéréhez sietett, ki a Haussmann boulevard-on lakott, pazar lakásban. Azt remélte - bár nem mondta - hogy szállást ajánlanak fel nekik addig is, míg valahogy rendbe jönnek. Az első fogadtatás elég volt arra, hogy kiábránduljon. Poyet-Delorme-ék dühösek voltak, hogy rokonuk csödbe került. Különösen az asszony, aki attól félt, hogy ezt a fejére olvassák, felhánytorgatják neki s árthatnak vele férje előmenetelének, úgy találta, hogy egy tönkrement családtól a lehető legnagyobb illetlenség beléjük kapaszkodni s még rosszabb hirbe keverni őket. A férj is így gondolkodott; de elég jóra való ember volt; ő segítette volna őket, ha a felesége nem vigyáz rá, aminek ugyancsak örvendett. Poyet-Delorme-né fagyos hidegséggel fogadta nővérét. Jeannin-né megdöbbsent: de erőt vett magán, hogy megalázza büszkeségét: burkolt szavakkal sejteti hagyta, hogy milyen nehézségekkel kell küzdenie s mit óhajtott volna Poyet-któl. Ugy tettek, mintha nem értették volna meg. Még ebédre sem marasztalták: szertartásosan meghívták őket a hét végére. És még ez a meghívás is nem Poyet-nétől jött, hanem férjétől, akit kissé zavarba hozott ez a rideg fogadtatás és igyekezett rajta valamit enyhíteni: kedélyességet mimelt, de lehetett érezni, hogy nem őszinte és nagyon önző. A szerencsétlen Jeannin-ék visszamentek a szállóba, anélkül, hogy szólni mertek volna egymásnak ezen az első látogatáson szerzett benyomásaikról.

A következő napokat avval töltötték el, hogy bebarangolták Párist; lakást keresve megmászták az emeleteket s elcsigázva, undorodva jöttek le azokból a kaszárnyákból, ahol egymásra vannak halmozva a testek, a lépcsők mocskosak, a szobák hiján vannak a világosságnak és oly szomorúaknak tűnnek fel a nagy vidéki ház után. Mindjobban erőt vett rajtuk a szorongás. És meg-megisméltődött ijedezésük az utcán, az üzletekben, a vendéglőkben, ami aztán arra birt mindenkit, hogy rászedje őket. Mindenért mértéktelenül drága árat számítottak fel nekik, mintha csak az a képességük lett volna, hogy arannyá változtassák át mindazt, amit megérintenek: csakhogy ezt az aranyat nekik kellett fizetniök. Ügyetlenségük elképzelhetetlen volt s nem volt erejük, hogy védekezzenek.

Bármily csekély reményt táplált is Jeannin-né nővérét illetőleg, mégis szövögetett ábrándokat arról az ebédéről, amelyre meghívta. Szivdobogva készültek rá. Nem úgy fogadták őket, mint rokonokat, hanem mint vendégeket - de azért az ebédre nem fordítottak más költséget, mint a szertartásos modort. A gyermekek megismerkedtek unokatestvéreikkel, kik körülbelül egykorúak voltak velük, s nem tanusítottak irántuk nagyobb nyájasságot, mint szüleik. A leányka, ki nagyon elegáns és nagyon kacér volt, raccsolva beszélt, udvariaskodó fölényességgel, szenvelgő, mézes-mázos viselkedéssel, ami zavarba hozta őket. A fiut dühösítette, hogy a szegény rokonnak unalmas társaságában kell az ebédet elköltenie; s oly mogorva volt, amennyire csak kitelt tőle. Poyet-Delorme-né, ki egyenesen és mereven ült székén, mindig olybá tünt fel, még mikor étellel kínálta is nővérét, mintha meg akarná leckéztetni. Poyet-Delorme ur semmiségekről beszélt, hogy ne kelljen szóba hozni komolyabb dolgokat. A bárgyu társalgás állandóan a körül forgott, amit éppen ettek s került a bensőbb és veszélyes tárgyakat. Jeannin-né megpróbálta egyszer a beszélgetést arra terelni, ami a szívet nyomta: de Poyet-Delorme-né valami jelentéktelen megjegyzéssel nyomban a szavába vágott. Ezután nem volt már többé bátorsága vele újra előhozakodni.

Ebéd után Jeannin-né rávette leányát, hogy mutassa be tehetségét s adjon elő egy zongoradarabot. Antoinette zavarba jött, nem tetszett neki a dolog s borzasztó rosszul játszott. A Poyet-család unatkozva várta, hogy mikor lesz vége. Poyet-né gunyos ajkbiggyesztéssel

nézegetett a leánya felé; és mivel a zene tulsokáig tartott, elkezdett Jeannin-nével közönyös dolgokról beszélgetni. Végre Antoinette, aki teljesen belesült a darabjába, s rémülten vette észre, hogy elülről újra kezdett egy részletet, ahelyett, hogy a folytatását játszotta volna s nem látott módot arra, hogyan evickéljen ki belőle, hirtelen félbeszakította s befejezte játékát két akkorddal, melyeket rosszul fogott s egy harmadikkal, amely hamis volt.

- Bravó! - kiáltott fel Poyet ur.

És behozatta a fekete kávé.

Poyet-né elmondta, hogy leánya Pugnó-tól vesz zongoraleckéket. A kisasszony, «aki Pugnó-tól vett zongoraleckéket», így szólt:

- Nagyon szép volt, kedvesem...

és azt kérdezte Antoinette-től, hogy kinél tanult zongorázni?

A társalgás vontatottan ment. Kimerült az érdeklődés, amit a szalón csecsebecsési s a Poyet hölgyek öltözékei keltettek. Jeannin-né egyre mondogatta magában:

- Itt az ideje, hogy szóljak, szólnom kell...

S elkezdett türelmetlenkedni. Végre, mikor már nagy erőfeszítéssel éppen elszánta magát, Poyet-né csak úgy odavetve, olyan hangon, mintha egyáltalán nem akarna menteketőzni, belecsusztatta a beszédjébe, hogy féltiz óra tájban el kell menniök hazulról: vendégségbe hívták meg őket, amit nem lehet elhalasztaniok. Jeannin-ék, sértődötten, azonnal fölkeltek, hogy távozzanak. Hogy tessék-lássék, tartóztatták őket. Egy negyed órával később valaki becsengetett a lakásba nyíló ajtón: az inas bejelentette, hogy átjöttek a szomszédok, Poyet-ék barátai, akik egy emelettel lejjebb laktak. Poyet és felesége néhány pillantást váltottak egymással s elkezdtek a cselédekkel suttogni. Poyet ur, valami kifogást hebegve, átvezette Jeannin-ékat a benyíló szobába. (El akarta titkolni barátai előtt a rájuk szégyent hozó rokonság, létezését s különösen a látogatásukat.) Magukra hagyták Jeannin-ékat a fületlen szobában. A gyermekek magukon kívül voltak e megaláztatások miatt. Antoinette szemébe könnyek gyűltek; azt akarta, hogy menjenek már. Anyja egy ideig ellenkezett; de mikor a várakozás tulhosszura nyult, mégis eltökélte magát. És kifelé indultak. Poyet, akit az inas figyelmeztetett, feltartóztatta őket az előszobában s néhány banális szóval menteketőzött; úgy tett, mintha marasztalni akarná őket; de látszott, hogy jobb szeretné, ha minél hamarább kinn volnának már. Segített nekik felhuzni a köpenyüket s mosolyogva a kezüket szorongatva s kedveskedéseket suttogva az ajtó felé tolt a végül kitudszkoltta őket. A gyermekek, a szállóba visszatérve, sirtak dühükben. Antoinette toporzékolt s esküdözött, hogy ezekhez az emberekhez soha többé be nem teszi a lábát.

Jeannin-né kibérelt egy lakást, a Jardin des Plantes szomszédságában, a negyedik emeleten. A szobák egy sötét udvar kimarjult falaira néztek; az ebédlő és a szalón - (mert Jeannin-né ragaszkodott ahhoz, hogy szalónja legyen) - egy népes utcára nyíltak. Ide látszott a közuti gőzvasutak szakadatlan sora és az ivry-i temetőbe áramló temetési menetek. Tetves olaszok henteregtek a padokon, gyerkőcök söpredékével és kiabálva veszekedtek. A lárma miatt nem hagyhatták nyitva az ablakokat és este, mikor hazatértek, át kellett vergődniök egy lóató-futó és bűdös csöcselék tömegén, zsufolt, sáros kövezetű utcákon, el kellett haladniök egy undorító sörház előtt, mely a szomszéd ház földszintjét bérelte s amelynek ajtajában tagbaszakadt, puffadtképű, sárgahaju, rizsporos és kifestett leányok végigmustrálták az arramenőket piszkos pillantásaikkal.

Jeannin-ék csekélyke pénze rohamosan kezdett fogyni. Minden este elszoruló szívvvel állapították meg, mily szélesre tágult a rés erszényükön. Megpróbálták egyről-másról lemondani; de sehogyse ment: tudomány ez, sok-sok esztendei megpróbáltatás kell ahhoz, hogy az ember megtanulja, ha gyermekkorában nem szerezte meg a kellő gyakorlatot.

Azoknál, akik már természetüknél fogva nem takarékosak, csak időpazarlás, ha takarékosak akarnak lenni: mihelyt új alkalom kínálkozik valamilyen kiadásra, engednek; a megtakarítás a legközelebbi alkalomra marad; és ha véletlenül csakugyan félre is tesznek valamit, vagy azt hiszik, hogy egy kis pénzük megmaradt, sietnek a nyereséget olyasvalaminek a megvételére költeni, aminek az ára tizszerese annak, amit megtakarítottak.

Alig múlt el néhány hét, Jeannin-ék pénzforrásai kiapadtak. Jeannin-né kénytelen volt hiúsága utolsó maradványát is sutba dobni, a gyermekei tudta nélkül elment Poyet-ékhoz, hogy pénzt kérjen tőlük. Ugy intézte a dolgot, hogy egyedül találja Poyet urat dolgozószobájában s könyörögve kérte, hogy előlegezzon neki egy kis összeget, addig is, míg sikerül olyan állást találnia, amiből megélhetnek. Poyet ur, aki gyenge volt és elég emberséges, miután elébb próbát tett, hogy választ későbbre halassza, engedett. Kétszáz frankot adott kölcsön pillanatnyi elérékenyedésében, amelyen nem tudott uralkodni s amelyet - különben - nyomban rá meg is bánt, különösen akkor, mikor be kellett azt vallania feleségének, akit feldühösített férje gyöngesége és nővéreinek fondorlata.

*

Jeannin-ék avval töltötték napjaikat, hogy bebarangolták Párist, ha tán sikerülne valami állást találniok. Jeannin-né, a gazdag vidéki polgárasszonyok előítéleteivel eltelve, ugy a maga, mint gyermekei számára csak az ugynevezett «szabad» foglalkozások gondolatával tudott megbarátkozni - kétségkívül azért, mert ezek mellett éhen lehetett halni. Még azt sem engedte volna meg, hogy leánya nevelőnő legyen egy családnál, ő csak a közhivatalnok, az állami pályákat tekintette olyanoknak, melyek nem alacsonyítanak le. Arra törekedett, hogy Oliviernek módot nyujthasson tanulmányai befejezésére, hogy tanár lehessen. Ami Antoinette-t illeti, Jeannin-né azt szerette volna, hogy lépjen be valamelyik nevelőintézetbe s adjon leckéket, vagy a Zeneakadémiába, hogy kitüntetéssel vizsgázzon. De azok az intézetek, amelyekhez folyamodott, mind el voltak látva tanerőkkel, akik különb jogcímekre hivatkozhattak, mint a leánya a maga szegény tanítónői oklevelével; ami pedig a zenét illeti, semmi kétség sem lehetett afelől, hogy Antoinette tehetsége egészen közönséges, ha összemérik mások tehetségével, akik mégsem képesek utat törni maguknak. Most már világosan látták, mily irtózatos tusa folyik az életért, mily örült szertelenséggel fogyaszt Páris kicsiny és nagy tehetségeket, melyeket nem használhat semmire.

A két gyermek elcsüggedt, tulságosan lebecsülte saját értékét; középszerűeknek vélték magukat; makacszkodtak, hogy ezt magukkal is, meg anyjukkal is elhitessék. Olivier, aki egy vidéki középiskolában könnyen ment kiváló tehetség számba, valósággal megsemmisült ezektől a megpróbáltatásoktól; ugy látszott, mintha elvesztette volna uralmát valamennyi képessége fölött. Abban a gimnáziumban, ahova beiratták s ahol sikerült ösztöndíjat kapnia, az első időkben olyan silányak voltak az osztályzatai, hogy elvesztette az ösztöndíjat. Azt hitte magáról, hogy egészen megbutult.

Ehhez járult még, hogy irtózott Páristól, a nyüzsgő tömegetől, iskolatársainak undorító erkölcs-telenségétől, gyalázatos beszédeitől, egyik-másiknak állatias durvaságától, akik nem kimélték meg attól, hogy alávaló, förtelmes ajánlatokat tegyenek neki. Még annyi ereje se volt, hogy kifejezze nekik megvetését. Ugy érezte, hogy az ő aljasságuk gondolata őt is lealjasítja. És menedéket keresett azokban az imákban, melyeket anyjával és nővérel együtt mondott, minden este, minden új napja után a benső csalódásoknak és megalázásoknak, amelyek ezekre az ártatlan szivekre ugy hatottak, mintha bemocskolták volna s amelyeket egymás előtt el is

szoktak titkolni. De a lappangó atheista szellem érintésére, amit Páris kilehel, Olivier hite omladozni kezdett már, anélkül, hogy ő maga észrevette volna, mint ahogy a tulságosan friss mész lehámlik a falakról, ha megcsapja az esőzés. Nem szünt meg hinni; de körülötte Isten halálán volt.

Anyja és nővére folytatták hiábavaló szaladgálásaikat. Jeannin-né újra fölkereste Poyet-ékat, akik, meg akarván tőlük szabadulni, állásokat ajánlottak nekik. Arról volt szó, hogy Jeannin-né lépjen be felolvasónőnek egy öreg urnóhoz, aki a telet a délvidéken szokta tölteni. Antoinette-nek pedig szereztek egy nevelőnői állást egy családnál, mely Franciaország nyugati részében lakott s az egész évet falun töltötte. A feltételek nem voltak éppen rosszak; de Jeannin-né mindkét állást visszautasította. Nem tudott belenyugodni abba, hogy ő maga s még kevésbé abba, hogy Antoinette annyira lealázza magát, hogy szolgálatba lépjen s főleg, hogy Antoinette elszakadjon tőle. Bármilyen szerencsétlenek voltak is és éppen azért, mivel szerencsétlenek voltak, együtt akartak maradni. Poyet-né ezt nagyon zokon vette. Azt mondta, hogy akinek nincs miből megélnie, annak nem szabad a gögöset adnia. Jeannin-né erre már nem állhatta meg, hogy szivtelenségét a szemére ne hányja. Poyet-né sértően nyilatkozott a csódról s a pénzről, amivel Jeannin-né adós volt nekik. Halálos haraggal váltak el egymástól. Minden érintkezés megszakadt közöttük. Jeannin-nénak most már csak egy kívánsága volt: visszafizetni a pénzt, amit kölcsönöztek neki. De nem tudta visszafizetni.

Még mindig nem hagyták abba a sok meddő szaladgálást. Jeannin-né fölkereste a département képviselőjét és szenátorát, akiknek Jeannin ur nem egyszer tett szolgálatot. Mindenütt hálátlanságba és önzésbe ütközött. A képviselő még csak nem is válaszolt leveleire s mikor becsengetett nála, azt izente ki, hogy elment hazulról. A szenátor durva szánakozással beszélt helyzetéről, melybe «az a nyomorult Jeannin» sodorta és keményen átkozta öngyilkosságát. Jeannin-né védelmébe vette férjét. A szenátor azt mondta, hogy ő jól tudja, hogy a bankár nem becstelenségből, hanem butaságból cselekedett így, hogy együgyü fráter volt, szegény, szeleburdi balek, aki nem értett semmihez és csak a saját esze után akart igazodni, anélkül, hogy bárki tanácsát kikérte volna. Ha csak a saját vesztét okozta volna, nem lehetne semmit se mondani: úgy kellett neki. De - mivel nem is szólva mások tönkretételéről - feleségét és gyermekeit is nyomorba döntötte, cserben hagyta s az utcára lökte őket, hogy boldoguljanak, ahogy tudnak - senkise bocsáthat meg neki, legfeljebb ő, Jeannin-né, ha netán földöntuli lény volna; mert ő, a szenátor, ő bizony gyarló földi lény, aki egészséges és akinek helyén van az esze, tud józanul gondolkodni, neki semmi oka nincs arra, hogy megbocsásson; az olyan egyén, aki ilyen esetben öngyilkosságot követ el, hitvány teremtés. Az egyetlen enyhítő körülmény, amit Jeannin urnak be lehet tudni, az, hogy az egész felelősség nem őtet terheli. Mindezek után elnézést kért Jeannin-nétől, hogy férje rovására kissé hevesen nyilatkozott: indokolásul hivatkozott arra a rokonszenvre, melyet a család iránt táplál és kinyitván fiókját - alamizsnaképpen - egy ötvenfrankos bankjegyet akart neki átnyújtani, amit Jeannin-né visszautasított.

Majd egy nagy vállalat hivatali irodáiban keresett alkalmazást. Ezt is ügyetlenül és hebehurgyán csinálta. Minden bátorságát összeszedte, mikor ilyen lépésekre rászánta magát; aztán oly csüggedten tért vissza, hogy több napig még annyi ereje se volt, hogy meg tudott volna moccanni; s mikor végre újra neki látott az utánjárásnak, már késő volt. Az egyházi körökben sem kapott több támogatást, aminek oka részint az volt, hogy nem biztosíthatott nekik semmi előnyt, részint az, hogy nem érdeklődtek a tönkrement család iránt, melyben az apa közismert antiklerikális volt. Ezer próbálkozás után nem sikerült mást találnia, mint zongoratanárnői állást egy zárdában - ami bizony hálátlan és nevetségesen rosszul fizetett mesterség. Hogy valamivel többet keressen, esténként másolatokat készített egy ügynökség részére. Nagyon ridegen bántak vele. Írása és szeleburdisága miatt - akárhányszor átugrott egy-egy szót, egy-egy sort, bármennyire ügyelt is - (hisz annyi más gonddal volt tele a feje) - sértő megjegyzé-

seket kellett eltűrnie. Az is megesett vele, hogy miután éjfélig görnyedett az írásnál s a szemei már egészen ki voltak marva, nem fogadták el a másolatait. Valósággal összezúzva tért vissza lakására. Egész napokat töltött aztán avval, hogy nyöszörgött és semmire se tudta magát elhatározni. Már régóta szivbaj kinozta, mely a megpróbáltatások óta súlyosbodott s gyászos sejtelmeket ébresztett benne. Néha aggodalmak, fulladozások lepték meg, mintha közel lett volna már a halálhoz. Ha elment hazulról, egy papiroson mindig a zsebében volt a neve s a lakásának a címe, arra az esetre, ha össze találna esni az utcán. Mi történnék, ha elköltöznék örökre? Antoinette támogatta őt, ahogy csak bírta, s bár maga is nyugtalan volt, nem mutatta ezt; könyörögve kérte anyját, hogy kimélje magát s hagyja őt dolgozni maga helyett. De Jeannin-né büszkeségének utolsó maradékával ragaszkodott ahhoz, hogy legalább a leánya ne ismerje meg azokat a megalázásokat, melyeket neki kellett elszenvednie.

Hiába merítette ki erejét és szoritotta meg a kiadásokat: keresményéből nem tudtak megélni. El kellett adni azt a pár ékszert is, amelyeket megtartott. S az volt a legszörnyűbb, hogy ezt a pénzt, melyre oly nagy szüksége volt, ellopták tőle azon a napon, melyen fölvette. A szegény asszony, kinek szeleburdisága állandó volt, meg akarván takarítani egy utat, betért a Bon Marché áruházba, mely éppen utjába esett; éppen a rákövetkező napon volt Antoinette nevénapja s valami kis ajándékot akart neki venni. Erszényét a kezében tartotta, hogy el ne veszítse. Egy másodpercre, míg valami tárgyat megnézett, gépiesen letette egy polcra. Mikor utána akart nyulni, az erszény már nem volt ott. Ez a veszteség mérte rá az utolsó csapást.

Néhány nappal ezután, egy augusztusvégi, fullasztó estén - kövér párázat nehezedett a városra, akárcsak a fürdőkamrák gőze - Jeannin-né hazafelé tartott az ügynökségből, ahol éppen benyújtotta a sürgősen kért másolatokat. Mivel későn jött volna az ebédhez s az omnibuszért járó három sou-t meg akarta takarítani, gyalog igyekezett hazafelé, és teljesen kimerülve, nagy sietve ment, hogy a gyermekek ne várjanak nyugtalanul. Mikor a negyedik emeletre ért, már se beszélni, se lélekzeni nem tudott. Nem először történt vele, hogy ily állapotban tért haza; a gyermekeket ez már nem is lepte meg. Erőltette magát, hogy azonnal asztalhoz üljön velük. A hőség miatt utálkoztak az ételtől, egyikük se birt enni; csak nagy nehezen, undorodva tudtak néhány falat hust lenyelni s egy-két korty vizet inni. A gyermekek, hogy anyjuknak ideje legyen összeszedni magát, nem beszélgettek - (nem volt kedvük beszélgetni) - odanéztek az ablakra.

Egyszerre csak Jeannin-né megrázta kinyújtott kezeit, görcsösen belekapaszkodott az asztalba, ránézett gyermekeire, felhördült és összeesett. Antoinette és Olivier éppen jókor siettek melléje, hogy felfogják őt karjaikban. Olyanok voltak, mint az örültek s kiabáltak, rimánkodtak.

- Mama! Anyuska!

De anyjuk nem felelt már. A gyermekek elvesztették a fejüket. Antoinette görcsösen szorongatta anyja testét, ölelgette, szölongatta őt. Olivier kinyitotta a lakás ajtaját s kikiáltott:

- Segítség!

A házmesterné feljött s mikor látta, mi történt, orvosért futott a szomszédba. De mikor az orvos megérkezett, már csak azt állapította meg, hogy a halál bekövetkezett. Jeannin-né szerencséjére a halál hirtelen állt be, bár senki sem tudhatja, mi mindenre volt még ideje gondolni utolsó pillanataiban, mikor érezte, hogy az élet elszáll belőle és egyedül, nyomorban kell hagynia gyermekeit.

*

Egyedül, hogy elviseljék a katasztrófa borzalmát, egyedül, hogy sirjanak, egyedül, hogy megbirkózzanak a szörnyű gondokkal, melyek a halál nyomában járnak. A házmesterné, aki jó asszony volt, segített nekik egy kicsit; és a zárdából is eljöttek, ahol Jeannin-né leckéket adott: de az igazi rokonszenvnek semmi nyoma se volt.

Az első időben oly kétségbeesés lett urrá rajtuk, amiről semmi sem adhat fogalmat. Csakis ennek a kétségbeesésnek a szertelen nagysága mentette meg őket, mely Oliviernél valósággal görcsös rohamokat okozott. Antoinettet ez elvonta saját szenvedésétől, már csak arra gondolt, hogy megmentse testvérét; és az ő mélységes szeretete átjárta Oliviert, kiragadta azokból a veszedelmes örjögésekből, melyekbe a fájdalom belesodorta volna. Mialatt egy méces világánál átkarolták egymást, az ágy mellett, melyben anyjuk nyugodott, Olivier egyre azt hajtogatta, hogy legjobb lesz, ha meghalnak, ha mindjárt meghalnak, együtt, mindketten; s az ablakra mutatott. Antoinette is érezte ezt a gyászos vágyat, de ő le akarta küzdeni: ő élni akart...

- Minek? - kérdezte Olivier.

- Ő érette, - mondta Antoinette - (és anyjára mulatott). - Ő mindig velünk van. Gondold csak meg... Mindazok után, amiket értünk szenvedett, meg kell őt kimélnünk a legkinosabb fájdalomtól, attól, hogy bennünket, mint szerencsétleneket lásson meghalni... Ah! kezdte újra nekihevülten - nem szabad leroskadnunk! Én nem akarom! Én fellázadok. Azt akarom, hogy valamikor boldog légy!

- Soha!

- De igen, boldog leszel. Bennünket tulságosan sok szerencsétlenség ért. Ez meg fog változni; meg kell változnia. Átküzdöd magad az életen, családod lesz, eléred a boldogságot, akarom, akarom, hogy boldog légy!

- Hogyan éljünk meg? Sohase birunk mi megélni...

- Majd megélünk. Miről is van szó? Hogy megéljünk addig, míg te meg tudod keresni a kenyeredet. Bizd azt csak én reám. Eligazítom én ezt, majd meglátod. Ah! Ha anyánk engedte volna, már eddig is tudtam volna pénzt keresni...

- Mit akarsz kezdeni? Én nem akarom, hogy lealacsonyító munkára add magadat. Erre különben sem volnál képes.

- De igen, képes leszek. Nincs olyan munka, ami lealázó volna - csak tisztességes legyen - ha a kenyeret meg lehet vele keresni. Ne nyugtalanítson ez téged, kérlek. Meglásd, minden rendbe jön, boldog leszel, boldogok leszünk kedves Olivier-em, és ő boldog lesz általunk...

A két gyermek egyedül ment anyjuk koporsója mögött. Közös akarattal abban egyeztek meg, hogy Poyet-ékkel semmit se fognak tudatni: Poyet-ék nem léteztek rájuk nézve, tulságosan kegyetlenek voltak anyjukhoz, részben ők is okai voltak halálának. És mikor a házmesterné kérdezte tőlük, vajjon más rokonaik nincsenek-e ezt felelték:

- Nincs. Senki.

A csupasz sir előtt összefogódzkodva imádkoztak. Megmerevitették magukat kétségbeesett gögjükben, mely nem ismert megalkuvást s arra készítette őket, hogy inkább ezt a magukra hagyatottságot válasszák, mint közömbös és képmutató rokonok jelenlétét. Gyalog tértek haza abban a tömegben, mely idegen volt gondolataiknak, idegen volt egész lényüknek, amely csak egy dologban tartott velük közösséget: hogy ugyanazt a nyelvet beszélte, mint ők. Antoinette karonfogva vezette Oliviert.

Ugyanabban a házban béreltek lakást, az utolsó emeleten, egy kicsike lakást, mely két mansarde szobából, egy parányi előszobából s konyhából állt: az előszobát használták

ebédlőnek, a konyha meg akkora volt, mint egy faliszekrény. Valamelyik más városrészben jobbat is találhattak volna; de itt úgy tetszett nekik, hogy még az anyjukkal maradtak. A házmesterné némi érdeklődést tanusított irántuk; de nemsokára igénybe vették a saját dolgai ezután már senki se törődött velük. A házban egyetlen lakó sem ismerte őket; és ők még azt se tudták, ki lakik mellettük.

Antoinette kieszközölhette, hogy édesanyját helyettesíthette a zárdában, mint zenetanár, leckéket is keresett. Egy gondolata volt csak: fölnevelni az öccsét, addig, míg beléphet a tanárképzőbe. Egészen egyedül határozta el ezt, érett megfontolás után: áttanulmányozta a tanterveket, tudakozódott, igyekezett meggyőződni Olivier nézetéről is - de mivel nem volt neki, ő választott számára. Ha majd egyszer bekerül a Tanárképzőbe, biztos kenyere lesz egész életében s urrá lesz jövője fölött. Feltétlenül be kell oda jutnia s addig is élniök kell mindenáron, öt vagy hat rettenetes év lesz ez: de ki fogják tartani. Ez a gondolat sajátos erőre kapott Antoinette-ben s végül egész valóját betöltötte. Avval a magányos és nyomoruságos étellel, amelyre felkészült s amelynek folyamatát világosan látta, csak olyan szenvedélyes rajongás békülhetett ki, aminő az ő lelkét kerítette hatalmába: megmenteni öccsét, megtenni mindent, hogy boldog lehessen, ha már ő nem lehet az. Ezt a kis tizenhét-tizennyolc éves, léha és gyengéd leányt hősi elhatározása egészen átalakította, az önfeláldozásnak olyan buzgósága, a küzdelemnek olyan gögje szállta meg, aminőt senki még csak nem is sejtetett benne, ő maga kevésbé, mint bárki más. A nőnek ebben a válságos korában, a lázas tavaszban ezekben az első napjaiban, amikor oly sok szerelmi erő duzzasztja egy fiatal leány valóját s mint valami föld alatt bujkáló, csörgedező patak vizei, körülölelik, ellepik, elárasztják, a soha nem szünő kísértés állapotába juttatják, a szeretet százféle alakba öltözik; csak azt kívánja, hogy oda adja magát, hogy eleségül mintegy odadobja magát: minden ürügy jó neki és ártatlan, mélységes érzékisége kész minden áldozattá átvedleni. A szerelem Antoinette-t a barátság prédájává tette.

Ez a rugó hiányzott öccséből, aki kevésbé volt szenvedélyes, mint ő. Különben is ő érette volt ez az önfeláldozás, nem ő áldozta fel magát - ami jóval könnyebb és édesebb, mikor szeretünk. Viszont önvád gyötörte, mikor látta, hogy nővére ő miatta kimeríti az erejét. Meg is mondta ezt neki. Antoinette így felelt: - Ah! szegény kicsikém!... De hát nem látod, hogy éppen ez éltet engem! Ha nem kellene gondodat viselnem, mi más okom volna élni?

Olivier jól megértette ezt. Antoinette helyén ő is féltékeny lett volna erre a kedves fáradságra; de hogy ő legyen az okozója!... Gögje és szive szenvedtek emiatt. És milyen nyomasztó sullyal nehezedett egy olyan gyenge teremtségre, mint ő, a reá rótt felelősség, az a kötelezettség, hogy a sikert ki kell vivnia, mivelhogy néjje, tét gyanánt, erre a kártyára tette fel egész életét! Elviselhetetlen volt neki ez a gondolat s korántsem kettőzte meg erőit, hanem inkább elég gyakran lesujtotta. Ám Antoinette, mindennek ellenére, kényszerítette, hogy tartson ki, hogy dolgozzon, hogy éljen: amire e kényszerítés nélkül képtelen lett volna. Bizonyos hajlandóság volt benne az elbukásra - talán az öngyilkosságra is: talán el is merült volna, ha helyette nővéreben nincs meg az akarat, hogy becsvágyó és boldog legyen. Szenvedett amiatt, hogy harcot kellett vivnia a természet ellen; pedig ez üdvére vált. Ő is éppen válságos koron esett át, azon a félelmetes koron, amelyben ezer meg ezer olyan ifju bukik el, akik átengedik magukat érkeik és agyuk tévelygéseinek s két-három év könnyelműségeiért, helyrehozhatatlanul, egész életüket áldozzák fel. Ha ideje lett volna a saját gondolatának kiszolgáltatnia magát, a csüggedésbe zuhant volna, vagy a dőzsölésbe: amikor magába tekintett, mindig elfogta a beteges ábrándozás, az undorodás az élettől, Páristól, annak a sok millió lénynek szennyes erjedésétől, akik összekeverednek és együtt rothadnak. De ha nővéreire pillantott, szertefoszlottak rémlátásai; és mivel Antoinette csak azért élt, hogy ő éljen, tehát élni fog, igen és boldog lesz, bár saját akarata ellene szegül is.

*

És így életüket tüzes hitre építették, mely stoicismusból, vallásból és nemes becsvágyból állt. A két gyermeknek egész lénye egyetlen cél: Olivier sikere érdekében feszítette meg minden erejét. Antoinette elvállalt minden feladatot, eltűrt minden megaláztatást: elment nevelőnőnek olyan házakba, hol majdnem úgy bántak vele, mint egy cseléddel; tanítványait, akár csak egy *bonne*-nak, sétákra kellett kísérsnie s órákon át baktatni velük az utcákon, avval az állítólagos céllal, hogy németre tanítsa őket. Testvéri szeretete, sőt büszkesége gyönyörűséget találtak ezekben a fáradalmakban és erkölcsi szenvedésekben.

Elcsigázva tért haza, hogy otthon gondját viselje Olivier-nak, aki a napot, mint bejáró, a gimnáziumban töltötte s csak este jött meg. Elkészítette az ebédet - szegényes ebédet a gázon, vagy a borszesz-lámpa fölött. Olivier sohasem volt éhes s mindentől undorodott, a húst leküzdhetetlenül utálta; kényszeríteni kellett, hogy egyék, vagy ki kellett gondolni finom kis ételeket, melyek izlettek neki és szegény Antoinette bizony nem volt valami híres szakácsnő. Miután jó sokat bajlódott, nem egyszer megszegyenülve kellett hallania öccsétől azt a megjegyzést, hogy a főztje ehetetlen. Hányszor állt kétségbeesve a tüzhely előtt - avval a néma kétségbeeséssel, melyet a fiatal gazdasszonyok jól ismernek s amely, anélkül, hogy valaki tudna róla, életüket s néha álmukat is megmérgezi - míg végre érteni kezdett egy kicsit a konyhához.

Ebéd után, ahogy elmosta azt a kevés edényt, amit használni szoktak - (Olivier segíteni akart neki ennél a munkánál, de ebbe Antoinette nem akart beleegyezni), - anyailag segített öccsének munkája elvégzésében. Kihallgatta a leckéit, átolvasta írásbeli dolgozatait, sőt elvégezte helyette bizonyos adatok kikeresését is, mindig vigyázva arra, hogy meg ne sértse az érzékeny kis teremtést. Az estét egyetlen asztalnál töltötték, amely egyben étkező- és íróasztaluk volt. Olivier a feladatait írta; Antoinette varrt, vagy másolt. Mikor Olivier lefeküdt, Antoinette a ruhákat hozta rendbe, vagy magának dolgozott.

Bármennyi nehézséggel kellett is küzdeniök, hogy valahogy szükösen megéljenek, közös akarattal elhatározták, hogy mindazt a pénzt, amit sikerül félretenniök, mindenek előtt arra fordítják, hogy megszabaduljanak attól az adósságtól, melyet édes anyjuk csinált Poyet-éknál. Nem mintha akadékoskodó hitelezők lettek volna: még életjelt sem adtak magukról; nem is gondoltak már erre a pénzre, melyről azt hitték, hogy végleg elveszett; sőt alapjában véve szívből örvendtek, hogy ezen az áron lerázták a nyakukról rokonaikat, kik rossz hirbe hozhatták őket. De a két gyermek büszkeségét és gyermeki kegyeletét sértette az, hogy anyjuk bármivel is tartozzék ezeknek az embereknek, akiket megvetettek. Nélkülöztek; garasoskodtak legszerényebb szórakozásaikon, az öltözködésen, az étkezésen, hogy össze tudják hozni azt a kétszáz frankot, - mely nekik óriási összeg volt. Antoinette azt szerette volna, hogy neki egyedül kelljen nélkülöznie. De mikor öccse megtudta, miben mesterkedik, semmi sem tarthatta vissza, hogy ő is úgy tegyen mint a nővére. Ez az igyekezet egész erejüket igénybe vette, de boldogok voltak, ha naponta egy-két garast sikerült megtakarítaniok.

Nélkülözések árán, egy-egy garast minden nap félretéve, három év alatt elérték, hogy a pénz összegyűlt. Egy este Antoinette elment Poyet-ékhoz. Jóakarattal fogadták: mert azt hitték, hogy segítséget akar kérni. Helyesebbnek vélték, ha megelőzik, olyformán, hogy szemrehányást tesznek neki, amiért nem adtak hirt magukról s még édesanyjuk halálát sem tudatták velük s csak akkor keresik fel őket, ha szükségük van rájuk. Antoinette nyugodtan avval szakította félbe e beszédet, hogy nem szándékozik háborgatni őket: egyszerűen csak azért jött, hogy visszafizesse a pénzt, amit kölcsönöztek nekik; és letéve az asztalra a két százfrankos bankjegyet, nyugtát kért. Poyet-ék tüstént más modorban kezdtek beszélni s úgy tettek, mintha nem akarnák elfogadni a pénzt: azt a hirtelen támadó gyengédséget tanusították most Antoinette iránt, melyet a hitelező olyan adós iránt szokott érezni, aki évek mulva lerója azt a tartozást, amelyre immár nem számított.

Kérdősködtek, hol lakik testvérével és hogyan élnek. Antoinette kerülte a választ, újra kérte a nyugtát, azt mondta, hogy sietős az utja, hidegen köszönt és eltávozott. Poyet-ék méltatlankodtak, hogy ez a leány milyen hálátlanul viselkedik.

És akkor, e lidércnyomástól megszabadulva, Antoinette nem hagyott fel előbbi életével: tovább nélkülözött, de most már testvére javára. Csakhogy jobban titkolódzott, hogy Olivier semmit meg ne tudjon: takarékoskodott az öltözékén, sőt néha éhezett is, hogy ruhát tudjon szerezni öccsének, meg némi szórakozást, hogy megédesítse és fölékesítse egy kicsit az életét, hogy hébe-korba elmehessen hangversenyre, vagy zenés színházba, - ami Olivier-nek legnagyobb boldogsága volt. Olivier nem akart volna ide nélküle menni; de Antoinette talált kifogást, hogy föl legyen ettől mentve s megszabadítsa őt a lelkifurdalástól: majd azt hozta föl, hogy nagyon fáradt s nincs kedve hazulról elmenni vagy azt erősítette, hogy ez untatja. Olivier nem hagyta magát a szeretetnek evvel a hazugságával elámitani; de gyermeki önzése győzedelmeskedett. Eljárt a színházba; de mikor már ott volt, újra gyötörni kezdte az önvád; az egész előadás alatt erre gondolt s ez elkeserítette örömét. Egy vasárnap, mikor Antoinette a Chatelet hangversenyére küldte őt, egy félóra mulva hazament s azt mondta Antoinette-nek, hogy a Saint-Michel hidhoz érve, nem érzett elég bátorságot, hogy tovább menjen: a hangverseny nem érdekelt már, tulságosan fáj az neki, hogy szórakozzék, ha ő nem lehet vele. Semmi sem eshetett jobban Antoinette szívének, bár szomorúságot okozott neki az, hogy Olivier őmiatta megfosztotta magát vasárnapi élvezetétől. De Olivier-nek esze ágában se volt ezt sajnálni: mikor hazatérve látta, hogy nővérének arca sugárzik az örömtől, melyet hiába igyekezett titkolni, nagyobb boldogságot érzett, mint aminőt a világ legszebb zenéje szerezhetett volna neki. Ezt a vasárnap délutánt az ablak mellett töltötték, egymással szemközt ülve, Olivier könyvvel, Antoinette kézimunkával a kezében, s Olivier nem olvasott, Antoinette nem öltögetett, hanem semmiségekről beszélgettek, amik tulajdonképpen egyiküket sem érdekelték. Soha vasárnap edesebbnek nem tetszett nekik. Abban egyeztek meg, hogy ezentul már mindig együtt mennek hangversenyre: külön-külön nem tudták már élvezni a boldogságot.

Antoinette-nek sikerült titokban megtakarítania annyit, hogy meglephette Oliviert egy bérelt zongorával, amely a bérleti feltételek szerint bizonyos számú hónap elteltével az ő tulajdonuk lesz. Milyen sulyos kötelezettséget vállalt ismét magára! Az esedékes részletek gyakran rémlátásokat okoztak neki; tönkretette egészségét, hogy a szükséges pénzt előteremtse. De ez a hóbort olyan boldogságot nyújtott mindkettőjüknek! Ebben a kemény életben a zene volt az ő paradicsomuk. Óriási helyet foglalt el bennük. Ebbe takaródtak, hogy e világon minden mást elfeledjenek.

Ez persze nem maradhatott teljesen veszélytelen rájuk nézve. A zene egyike a nagy, modern bomlasztó erőknek. Mint a gőzkamarák elbágyasztó forrósága, vagy az ősz ernyesztő lehellete, tulságosan felizgatja az érzékeket és megöli az akaratot. De a rendkívüli és örömtelen tevékenységre kényszerült lélek, aminő Antoinette lelke volt, megenyhült tőle. A vasárnapi hangverseny volt az egyetlen fénysugár, mely szünetet nem ismerő munkával eltöltött hetüket beragyogta. Az utolsó hangversenynek emlékéből s a legközelebbinek a reménységéből éltek, abból a két-három órából, melyeket Párison kívül, az időn kívül töltöttek. Miután jó sokáig álldogáltak künn esőben, vagy hóban, szélben, vagy hidegben, szorosán összebujva és remegve, vajjon kapnak-e helyet, befurakodtak a színházba, a szűk és sötét helyekre, melyeket nehezen találtak meg a tolongó tömegben. Fulladoztak, majd hogy le nem taposták őket, a hőség és zsufoltság miatt sokszor közel voltak már az ájuláshoz; - és boldogok voltak, mindegyik örült a maga és a másik boldogságának, boldogok voltak, hogy szívükben folydogálni érzik a jóság, a fény, az erő hullámain, melyek Beethoven és Wágner nagy lelkéből csörgedeztek, boldogok voltak, mikor a kedves testvér arcát, ezt a tulkorai fáradalmaktól és gondoktól halavány arcot, felderülni látták. Antoinette egészen ki volt merülve s úgy érezte, mintha az anyja karjaiban lett volna, aki a keblére szoritotta! Megbujt az édes és langy fészekben s

halkan sirdogált. Olivier szorongatta a kezét. Senki se ügyelt rájuk az óriási terem homályában, ahol nem egyedül ők voltak marcangolt lelkek, kik a zene anyai szárnya alá menekültek.

Antoinette támaszt talált a vallásban is. Nagyon ájtatos volt; egyetlen napon se mulasztotta el hosszú, forró imáit és minden vasárnap misét hallgatott. Élete igazságtalan nyomorúságában rendíthetetlenül hitt az isteni Barát szeretetében, aki velünk szenved; s aki egy napon meg fog bennünket vigasztalni. Bensőséges érzéssel hajolt Istenhez, de még inkább halottaihoz s titokban minden megpróbáltatásában társul hívta őket. De szelleme független, értelme határozott volt; nem állt a többi katolikus közé s ezek nem jó szemmel nézték, rossz szellemet találtak benne, kis hijja volt, hogy rá nem fogták, hogy szabadgondolkodó, vagy azzá készül lenni, mert mint aféle jó kis francia leány, nem szándékozott szabad ítéletéről lemondani: hitt, de nem engedelmességből, mint egy nyomorult állapot, hanem szeretetből.

Olivier nem hitt már. Hitének az a lassu repedezése, mely nála Párisba érkezése első hónapjaiban kezdődött, nem szűnt meg addig, míg hite teljesen el nem porladt. Kegyetlen szenvedést okozott ez neki; mert ő nem azok közül való volt, akik elég erősek, vagy elég középszerűek, hogy el tudnak lenni hit nélkül is: így aztán a halálos aggodalmak válságait kellett élnie. De szíve misztikus maradt; és bármily hitetlen lett is, nővére gondolatvilága mindenki másénál közelebb állt az övéihez. Ő is, nővére is, vallásos légkörben éltek. Mikor esténként kiki a maga dolga után hazaérkezett, miután az egész napot egymástól távol töltöttek, kis lakásuk volt számukra a kikötő, a sérthetetlen menedékhely, szegényes, jéghideg, de tiszta. Mily távol érezték magukat Páris zajától és romlott gondolataitól!...

Nem sokat beszélgettek arról, mit csináltak egész nap, mert ha az ember fáradtan ér haza; nem igen van hangulata újra átélni a kinos napot avval, hogy elbeszéli, ösztönszerűleg arra törekedtek, hogy együtt elfelejtsék. Különösen az első órában, mikor az estebédnél találkoztak, óvakodtak attól, hogy kikérdezzessék egymást. A szemükkel kívántak egymásnak jóestét; és néha az egész ebéd alatt egy szót se ejtettek ki. Antoinette elnézte öccsét, aki elmélázva ült tányérja előtt, mint hajdan, mikor kicsike volt. Antoinette szeliden megsimogatta a kezét:

- Ejnye, no! - mondogatta Antoinette mosolyogva. - Bátorság!

Olivier is elmosolyodott s újra neki fogott az evésnek. Így telt az ebéd, anélkül, hogy erőltették volna a beszélgetést. Csendre éheztek. Csak az ebéd vége felé oldódott meg egy kicsit a nyelvük, mikor érezni kezdték a pihenést és mindegyikük, körülvéve a másiknak szeretetétől, kitorlotta egész valójából a napnak tisztátlan nyomait.

Olivier leült a zongorához. Antoinette leszokott a zongorázásról; azért, hogy Oliviert hagyja játszani, mert ez volt egyetlen szórakozása, és minden erejével erre vetette magát. Szép tehetsége volt a zenéhez; nőies természete, mely inkább arra volt teremtve, hogy szeressen, mint hogy cselekedjék, szerelmesen fogadta be a zeneszerzők gondolatait, összeolvadt velük, szenvedélyes hűséggel tolmácsolta legfinomabb árnyalataikat, - már amennyire birták gyenge karja és lélekzete, amelyeket megtört Tristan és Beethoven utolsói szonátáinak titáni erő-kifejtése. S éppen ezért legszívesebben menekült Mozarthoz és Gluckhoz, s ugyancsak ez a zene volt az, melyet legjobban szeretett.

Néha Antoinette énekelt, de nagyon egyszerű dalokat, régi melódiákat. Fátyolos hangja volt, komoly és törekeny, mezzó-soprán. Oly félénk volt, hogy senki előtt se tudott énekelni; legfeljebb Olivier előtt; a torka összeszorult. Volt egy Beethoven-ária, skót szöveggel, melyet különösen kedvelt: «A hü Johnie»; olyan mélységes nyugalom volt benne s annyi gyengédség!... Hasonlított őhozzá. Olivier szemei mindig megteltek könnyel, valahányszor ezt énekelni hallotta tőle.

De Antoinette jobban szerette öccsét hallgatni. Sietett, hogy elkészüljön a konyhai munkával s nyitva hagyta az ajtót, hogy jobban hallja Oliviert, de bármilyen elővigyázatos volt is, Olivier

türelmetlenül panaszkodott, hogy az edények rakosgatásával zajt csinál. Erre betette az ajtót, és mikor elkészült, letelepedett egy alacsony székre, de nem a zongora mellett - (mert Olivier ki nem állhatta, ha valaki melléje ült, mikor játszott) - hanem közel a kandallóhoz s ott, mint egy kis macska, meglapulva, háttal fordulva a zongorának s szemeit a tűzhely arany szemeire függesztve, ahol csendesen izzott egy kis széndarab, belezsibbadt a mult képeibe. Mikor elütötte a kilenczet, valóságos küzdelmébe került eszébe juttatni Olivier-nek, hogy ideje már bevégezni. Kinos volt kiragadni őt is, meg önmagát is ezekből a merengésekből; de Oliviernek még estére is maradt munkája s nem akarta, hogy későn feküdjék le. Olivier nem engedelmeskedett azonnal; mikor abbahagyta a zenét, mindig szüksége volt egy kis időre, hogy újra komolyan a munkához lásson. Gondolata másutt kalandozott. Gyakran elütötte már a fél tizedet is, mikor végre ki tudott bontakozni a ködökből. Antoinette, aki kézi munkája fölé hajolva az asztal másik végén ült, jól látta, hogy nem dolgozik, de nem nagyon mert feléje nézni, mert félt, hogy kihozná a türelméből, ha észrevenné, hogy felügyel rá.

Olivier benn volt a hálátlan korban - a boldog korban - mikor a napok lebzseléssel telnek. Tiszta homloka volt, leányos, hamiskás és naiv, gyakran karikás szemei, nagy szája, duzzadt, mintegy szopásra csucsorított ajkai, melyek kissé ferdén álltak mosolyra, tétova, szórakozott, kópé módon; dus haja egészen a szemébe csüngött s a nyaka szirtjén valóságos kontyba állt össze, melyből egy lázadó tincs kifelé ágaskodott; a nyaka körül lazán lógott a nyakkendő - (nővére gondosan megkötötte neki minden reggel); - a kabátján mindig fityegtek a gombok, jóllehet a felvarrásukkal Antoinette elég időt töltött; csontos csuklóju nagy kezei fölött kézelőt nem viselt. Arcán alattomos gunnyal, álmosan és kéjesen hunyorgatva elbáméskodott végeszakadatlanul. Szemeit pepecselve körüljártatta Antoinette szobájának minden zugán - (a dolgozó asztalt ebbe a szobába állították be); - végig sétáltatta a kis vaságyon, mely fölött elefántcsont-feszület függött és szentelt barka-ág, - apja és anyja arcképén, - egy régi fényképen, mely a kis vidéki várost ábrázolta tornyával és vizei tükrével. S mikor rávetődtek nővére sápadtacska arcára, aki hallgatagon dolgozott, végtelen szájalom fogta el iránta, s harag önmaga ellen: ilyenkor, lebzselése miatt felingerülve, megrázta magát, s nagy akarat-erővel kezdett dolgozni, hogy az elvesztegetett időt kipótolja.

A szünetnapokon olvasgatott. Magában olvasott ő is, Antoinette is. Bármennyire szerették is egymást, nem tudták ugyanazt a könyvet együtt fennhangon olvasni. Ez sértette őket, mintha ezáltal vétettek volna a szemérem ellen. Egy szép könyvet úgy tekintettek, mint valami titkot, melyet csak a szív csendjében szabad elsutogni. Ha egy-egy részlet elbájolta őket, ahelyett, hogy egyik a másiknak fölolvasta volna, ujjakkal megjelölve a helyet, átnyujtották egymásnak a könyvet s így szóltak:

- Olvasd csak el.

És mialatt a másik végigolvasta, az, aki ismerte már, ragyogó szemekkel leste barátja arcán a meghatottságot; és vele együtt élvezte.

Gyakran megesett, hogy könyvük előtt könyökölve nem olvastak: beszélgettek. Különösen akkor, mikor kezdett mindjobban és jobban esteledni, erősbödött bennük a vágy, hogy meghitten kibeszélgessék magukat: ilyenkor a vallomások nem fájtak annyira. Oliviert szomorú gondolatok bántották; ez a gyöngé teremtés gyötrelmeiről csak úgy tudott megszabadulni, ha átöntötte másnak a keblébe. Kételyek marcangolták, Antoinette-nek kellett beléje bátorságot csepegtetni s védelmezni őt önmaga ellen: szakadatlan tusa volt ez, mely minden nap újra kezdődött. Olivier keserű és gyászos beszédekkel állt elő; és miután elmondta őket, megkönnyebbült: de az már nem nyugtalanította, hogy velük nővérét nem sujtotta-e le. Csak nagyon későn vette észre, hogy mennyire kimerítette őt: kiszivta az erejét s átszivárogtatta belé saját kételyeit. Antoinette mit sem árult el. Csüggedten és vidám természetével rá tudta magát kényszeríteni arra, hogy látszólag vidám maradjon, akkor is, mikor vidámságát, már

régen elveszítette. Voltak pillanatai, mikor mélységes kimerültség vett rajta erőt s lázadozott örökös áldozatok közt eltöltött élete ellen, amelyre ráadta magát. De elitélte ezeket a gondolatokat, nem akarta őket elemezni; lenyügözték őt akarata ellenére, de nem fogadta be őket. Az ima jött neki segítségül, kivéve, mikor a szive nem tudott imádkozni - (megesik ez), - mikor olyan volt, mintha kiszáradt volna. Ilyenkor nem volt mit tenni, csak várni csendesén, lázasan és szégyenkezve, hogy visszatérjen a kegyelem. Olivier sohasem sejtette ezeket az aggodalmakat. Ilyen pillanataiban Antoinette mindig talált kifogást, hogy elmenjen hazulról, vagy bezárkózzék a szobájába; akkor aztán mosolygott sajnó fájdalmában, gyengédebb lett, mint előbb, mintegy furdalta a lelkiismeret, hogy szenvedett.

Szobáik egymásba nyíltak. Ugyanannak a falnak innenső és tulsó oldalához volt támasztva a két ágy s halkán átbeszélgethettek egymáshoz; és ha álmatlanság kinozta őket, a falon apró halk kopogtatással ezt mondták egymásnak:

- Alszol? Én nem alszom.

A válaszfal oly vékony volt, hogy úgy voltak, mint két barát, akik ugyanegy ágyban szüziesen fekszenek egymás mellett. De a két szoba közt az ajtó éjjel mindig zárva volt, ösztönszerű és mély szeméremből, ami szent érzés valóban; csak akkor maradt nyitva, mikor Olivier beteg volt: ami nagyon gyakran megtörtént.

Gyarló egészsége nem állt helyre. Inkább úgy látszott, mintha mindinkább rosszabbodnék, örökösen betegeskedett; vagy a torka fájt, vagy a melle, a feje, vagy a szive, a legkisebb nátha avval a veszéllyel járt, hogy légcsőgyulladásá fajul; megkapta a vörhenyt s kis hija volt, hogy bele nem halt; még ha nem is volt beteg, súlyos betegségek bizarr tünetei mutatkoztak, melyek, szerencsére, nem törtek ki rajta: a tüdejében vagy a szívében fájó pontokat érzett. Egy napon az orvos, aki megvizsgálta, szivburok, vagy mellhártyagyulladás állapított meg; és a nagy specialista orvos, akit azután konzultáltak, megerősítette, hogy okot ad erre az aggodalomra. De semmi se lett belőle. Alapjában véve, nála az idegek voltak betegek; s tudjuk, hogy a szenvedéseknek ez a fajtája a legváratlanabb alakokban szokott jelentkezni; néhány napi nyugtalanság árán megszabadulunk tőle. De mily kegyetlenül megkinozták Antoinette-t! Hány álmatlan éjszakát okoztak neki! Ágyában, ahonnan gyakran fölkel, hogy az ajtónál lesse fivére lélekezését, egyik rémületből a másikba esett. Arra gondolt, hogy Olivier meg fog halni, tudta, hogy meghal, biztos volt benne: remegve riadt föl fektéből, összekulcsolta, a szájára tette, görcsösen rászoritotta a kezeit, hogy föl ne sikoltson:

- Istenem! Istenem! - rimánkodott, - ne vedd el tőlem! Nem... nem... ne tedd ezt... ehhez nincs jogod! Kérlek... könyörgöm... Oh! kedves anyám! Jöjj, segíts nekem! Mentsd meg őt; tedd, hogy életben maradjon!...

Egész testét megfeszítette.

- Ah! meghalni utközben, mikor annyit elvégeztünk már, mikor oly közel voltunk már a célhoz, mikor már boldog lehetne... nem, nem, ez nem lehetséges, ez tulságos kegyetlenség volna!

Olivier nemsokára más nyugtalanságokat is okozott Antoinette-nek. Olivier is mélységesen becsületes volt, mint Antoinette, de gyenge volt az akarata s értelme sokkal szabadabb és szövevényesebb, hogysen kissé zavaros ne lett volna, kétkedő, elnéző aziránt, amit rossznak tudott, könnyen hajló a gyönyör csábitásaira. Antoinette oly tiszta volt, hogy sokáig tartott, míg megértette, mi megy végije fivére elméjében. Egy napon aztán, hirtelen, a nyitjára lelt.

Olivier azt hitte, hogy Antoinette elment hazulról. A napnak abban az órájában rendszerint leckéje volt, de az utolsó pillanatban tanítványa azt írta neki, hogy ne jöjjön. Titkon örült ennek, bár ez néhány frankkal megcsappantotta sovány jövedelmét; de nagyon kimerült volt s leheveredett ágyára: kiélvezte azt az örömet, hogy egy napját lelkipurdalás nélkül a pihenésre

szánhatja. Olivier hazajött a gimnáziumból; vele jött egy iskolatársa. Letelepdedtek a szomszéd szobában s elkezdtek csevegni. Amint beszéltek, minden áthallatszott: mi sem feszélyezte őket, mert azt hitték, hogy egyedül vannak. Antoinette mosolyogva hallgatta fivére vidám hangját. De nemsokára felhagyott a mosollyal és vére megállt. Brutális dolgokról kezdtek beszélgetni, a kifejezések förtelmes nyersségével: úgy tetszett, mintha ebben élvezetet talál-nának. Antoinette hallotta, hogy nevet Olivier, az ő kis Olivier-je; és ajkairól, melyeket ő oly ártatlanoknak hitt, trágár szavakat hallott, melyektől majd megdermedt rémületében. Éles fájdalom nyilallott át egész valóján.

Sokáig tartott ez: a két ifju nem fáradt el a beszédben s Antoinette nem menekülhetett meg attól, hogy hallgassa őket. Végre eltávoztak; és Antoinette egyedül maradt. Ekkor már nem birt a könnyeivel: valami meg volt benne halva: az az eszményi kép, melyet a fivérétől - az ő gyermekéről - alkotott, be volt mocskolva: erkölcsi szenvedés volt ez neki. Nem szólt semmit Olivier-nek, mikor este ismét találkoztak. Olivier látta, hogy Antoinette sirt s nem tudhatta ki tőle, hogy: miért. Nem értette meg, miért változtatta meg viselkedését vele szemben. Jó időbe telt, míg Antoinette ismét magához tért.

De a legfájdalmasabb csapást akkor mérte rá, mikor egy este nem jött haza. Egész éjszaka várta, nem feküdt le. Nemcsak erkölcsi tisztaságában szenvedett; a szenvedés behatolt szívének legtitkosabb rejtekhelyeibe is, azokba a mély rejtekhelyekbe, ahol félelmetes érzések kavarnak, amelyekre, hogy ne lássa őket, fátylat dobott, amit nem szabad fölemelni.

Olivier főleg a függetlenségét akarta bizonyítani. Reggel mesterkéltnél viselkedéssel állított be, készen arra, hogy szemtelenül visszavág nővérenek, ha megjegyzést tesz neki. Lábujjhegyen suhant be a lakásba, hogy Antoinette-t föl ne ébressze. De mikor látta, hogy nővére ott áll előtte s várja, sápadtan, a sirástól kivörösödött szemekkel, mikor látta, hogy nemcsak szemre-hányást nem tesz neki, hanem némán foglalkozni kezd vele, elkészíti a reggelijét, mielőtt elindul a gimnáziumba s nem szól semmit, de meglátszik rajta, hogy mennyire le van sujtva s hogy egész lénye élő szemrehányás, nem birta tovább: letérdelt előtte, fejét ruhája redőibe dugta; és sirtak mind a ketten. Szégyelte magát, undorodott az éjszakától, amelyet eltöltött; úgy érezte, hogy lealjasodott. Beszélni akart; Antoinette nem engedte, hogy beszéljen; a szájára tette a kezét s Olivier megcsókolta azt a kezét. Egy szót se szóltak többet: megértették egymást. Olivier megesküdt, hogy nem okoz már többé szenvedést Antoinette-nek s az lesz, aminek Antoinette őt látni akarja. De Antoinette, bármit tett is, nem tudta sebet egyhamar elfelejteni: olyan volt, mint a lábbadozó beteg. Nem volt meg köztük a régi fesztelenség. Antoinette szeretete éppen olyan erős volt, mint azelőtt; de olyasvalamit látott meg fivére lelkében, ami idegen volt neki s amitől rettegett.

*

Az, amit megpillantott Olivier lelkében, annál inkább feldulta, mivel ugyanebben az időben bizonyos férfiak üldözésétől is kellett szenvednie. Mikor esténként, a sötétség beálltával, hazafelé tartott, különösen, mikor ebéd után el kellett mennie hazulról, hogy hazahozzon valami másolnivalót, elviselhetetlen szorongást érzett, hogy félnie kellett, nem állítja-e meg, nem követi-e nyomon valaki, amint az már egyszer-mászor megtörtént vele, s nem tesznek-e neki durva ajánlatokat. Amikor csak tehetett, mindig magával hívta fivérét, avval az ürügy-gyel, hogy kényszeríteni akarja, hogy sétáljon egy kicsit; de Olivier nem szívesen állt rá, s Antoinette nem merte unszolni; nem akarta zavarni a munkában. Szüzies és vidéki lelke nem tudott hozzászokni ezekhez az erkölcsökhöz. Páris, éjszaka, sötét erdő volt neki, melyben úgy érezte magát, mintha mocskos vadállatok hajszolnák; s remegett, ha el kellett hagynia buvóhelyét. Pedig el kellett hagynia. Mindig jó időbe telt, míg rászánta magát s mindig kinokat kellett kiállania. És ha elgondolta, hogy az ő kis Olivier-je olyasfajta férfi lesz - vagy talán máris az - mint akik órá vadásznak, valósággal nehezőre esett, hogy kezet nyujtson neki,

mikor hazatért és jóestét köszönt. Olivier nem tudta elképzelni, mi baja van vele, s Antoinette szemrehányást is tett emiatt magának.

Bár Antoinette nem volt nagyon csinos, a lényéből kisugárzó báj vonzotta az emberek tekintetét, anélkül, hogy ő ezért bármit is tett volna. Nagyon egyszerűen öltözködött, majd mindig gyászruhában járt; nem volt nagyon magas, teste véznácska, arckifejezése finom volt, szótlanul, nesztelenül suhant át tömegben s bár kerülte a járókelők figyelmét, akaratlanul is lebilincselte szelid, fáradt szemeinek és kicsi, tiszta, szájának mélységesen szende kifejezésével. Néha bizony észrevette, hogy tetszik: ez zavarba hozta, - de mégis örült neki. Ki mondhatja meg, mennyi kedves, szüzi kacérság lopózhat be, öntudatlanul, egy nyugodt lélekbe, mely érzi más lelkeknek rokonszenves érintését? Nyilvánvalóvá tette ezt a mozdulatok könnyed félszegsége, a félrefordított, félénk tekintet; és ez mulatságos is volt és megható. Ez a zavar csak növelte lényé vonzó hatását. Antoinette fölszította a vágyakat; és mivel szegény leány volt s az életben nem volt pártfogója, a férfiak minden tartózkodás nélkül meg is mondták ezt neki.

Eljárogatott néha egy gazdag izraelita családnak, Nathanéknak szalonjába, akik érdeklődtek iránta, mert egy ismerős családnál találkoztak vele, ahol leckét adott; sőt, vadsága ellenére, nem kerülhette el azt se, hogy megjelenjen egy-két estélyükön. Alfred Nathan ur jól ismert tanár volt Párisban, kiváló tudós s egyszersmind kedvelője a nagyvilági társaságnak; a tudománynak és a léhaságnak az a barokk keveréke jellemezte, mely a zsidó társadalomnak közös vonása. Nathannénál egyenlő arányban vegyült az igazi jótékonyosság a tulságba vitt nagyvilágiaskodással. Mind a ketten dusan pazarolták Antoinette-re zajos, őszinte, egyébként el-elmaradozó rokonszenvedő tanujeleit. Antoinette általában több jóságot talált a zsidóknál, mint hitsorsosainál. Annyi bizonyos, hogy ugyancsak sok a hibájuk; de van bennük egy nagy kiválóság, amely tán valamennyi közt a legelső: élők, emberségesek; semmi sem idegen nekik, ami emberi, érdeklődnek azok iránt, akik élnek. Még akkor is, ha hiányzik bennük az igazi és meleg rokonszenvedő, megvan az örökös kíváncsiság, mely fölkeresteti velük a csak némi értékkel bíró lelkeket és gondolatokat is, az övékétől bármennyire különbözzenek. Nem lehet éppen azt mondani, hogy általában valami sokat tennének fölsegítésük érdekében, mert egyszerre tulsók érdek veszi őket igénybe és senkit se ejtenek úgy rabul a nagyvilági hiuságok, mint őket, bármennyire hangoztatják is, hogy szabadok tőlük. De legalább csinálnak valamit; s ez bizony sok a kortársi társadalom érzéktelensége közepette. Élesztői ők a tevékenységnek, kovászai az életnek. Antoinette, aki a katolikusoknál a fagyos közöny falába ütközött, mindenki másnál jobban érezte annak az érdeklődésnek a becsét - bár csak felületes volt is - melyet Nathanék tanusítottak iránta. Nathanné belepillantott Antoinette-nek önfeláldozással tele életébe; testi és erkölcsi bája hatással voltak rá; s eltökélte, hogy pártfogásába veszi. Gyermekai nem voltak; de szerette a fiatalok társaságát s gyakran meghívta őket házába; unszolta Antoinette-t, hogy ő is járjon el hozzá, hagyjon fel a magábavonultsággal s engedjen meg magának némi szórakozást. S mivel könnyű volt kitalálni, hogy Antoinette vadságát részben az okozta, hogy szűkös viszonyok közt él, csinos öltözékeket is fel akart neki ajánlani, amelyeket Antoinette büszkén visszautasított; de a szeretetreméltó pártfogó úgy igazította a dolgot, hogy megtalálta a módját; miképpen fogadtasson el vele néhány olyan kis ajándékot, melyek az ártatlan női hiuságnak oly igen kedvesek. Antoinettet zavarba hozta ez s hálás is volt érte. Kényszerítette magát, hogy nagy ritkán elmenjen Nathanné estélyeire s mivel fiatal volt, mindhiába, élvezetet talált ebben.

De a kissé vegyes társaságban, hol sok fiatal ember fordult meg, Nathanné kis pártfogoltja, a szegény és csinos leány, mihamar céltáblája lett két-három kópénak, akik mindjárt just tartottak hozzá, a legtökéletesebb biztonsággal. Már előre terveket építettek félénkségére. Sőt fogadást kötöttek, melyben a tét Antoinette volt.

Egy napon Antoinette névtelen levelet kapott - vagyis helyesebben mondva, előkelő álnév alatt irt leveleket - melyekben szerelmet vallottak neki; eleinte hizelgő, unszoló, a találkozó helyet megjelölő, nem sokkal később már mind merészebb szerelmi leveleket, melyekben megszólalt a fenyegetés, majd a gyalázkodás, végül az aljas rágalom; ezek a levelek levetkőztették; apróra szedték teste titkait, bemocskolták durva kéjsóvárgásukkal; megpróbálták ki játszani Antoinette naivitását, nyilvános botrányal ijesztegetve őt, ha nem jönne el a kijelölt találkára. Antoinette sirt fájdalomában, hogy vele megeshetett az, hogy ilyen ajánlatokat tettek neki, s ezek a meggyalázó bántalmak égették teste és szive büszkeségét. Nem tudta, hogyan szabadulhatna meg tőlük. Fivérének nem akarta elmondani; tudta, hogy nagy fájdalmat okozna neki, s a dolgot még sokkal súlyosabbnak állítaná be. Antoinette-nek nem voltak barátai. A rendőrséghez forduljon? A botránytól való félelmében vonakodott ettől. Pedig végeznie kell vele. Érezte, hogy hallgatása nem nyújtana neki elég védelmet, hogy az a fickó, aki üldözi, szivós lesz s el fog menni a legvégső határig, amíg csak be nem látja, hogy veszély származhatik belőle.

A titkos levélíró egy ultimátumfélét küldött neki, melyben arra szölitotta fel, hogy másnap legyen ott a Luxemburg-muzeumban. Antoinette elment a kijelölt helyre. Addig törte a fejét, míg végre sikerült arra a meggyőződésre jutnia, hogy üldözője sehol másutt nem találkozhatott vele, csak Nathanéknál. Az egyik levélben bizonyos szavak célzást tettek egy olyan tényre, mely csakis itt történhetett. Antoinette megkérte Nathannét, hogy tegyen neki egy nagy szivességet, kísérje el kocsin a muzeum kapujáig s egy-két percig várakozzon ott rá. Antoinette bement. A kijelölt kép előtt a zsarolás nagymestere diadalmasan odalépett hozzá s színlelt udvariaskodással szóba állt vele. Antoinette mereven, némán ránézett. A fiatal ember, miután bevégezte a mondókáját, azt kérdezte Antoinette-től, hogy miért nézi őt olyan különösen. Mire Antoinette ezt felelte:

- Azért, mert egy gyáva fickót nézek.

A fiatal embert ez a csekélység nem ejtette zavarba s elkezdett vele bizalmaskodni. Mire Antoinette így szólt:

- Ön botrányal akart engem megfenyegetni. Nos hát, azért jöttem ide, hogy én csapjak Önnek botrányt. Akarja?

Minden izében reszketett, hangosan beszélt s látszott, hogy kész a figyelmet magukra vonni. A körülállók nézték már őket.

A fiatal ember érezte, hogy a leány semmitől se riad vissza. Lehalkította a hangját. Antoinette még egyszer az arcába vágta:

- Gyáva! - és hátat fordított neki.

A fiatal ember, aki nem akart úgy feltűnni, hogy verést kapott, utána ment. Antoinette eltávozott a muzeumból s a férfi még egyre a sarkában volt. Antoinette egyenesen a kocsi felé tartott, mely várakozott rá s hirtelen kinyitotta az ajtaját s üldözője szemtől-szembe került Nathannéval, aki megismerte s nevéen szölitotta. A fiatal ember most már elvesztette önuralmát s elsompolygott.

Antoinette-nek el kellett beszélnie a történeteket Nathan-nének. Elbeszélte neki, de nem szívesen s végtelen tartózkodással. Kinos volt neki egy idegent beavatni előbbi életének és megsértett szemérme szenvedéseinek titkába. Nathan-né szemrehányást tett neki, miért nem figyelmeztette őt hamarább. Antoinette esedezve kérte, hogy ne szóljon senkinek. A kaland ennyiben maradt és Antoinette barátnőjének még csak nem is kellett azt az embert szalónjából kitiltania, mert őrizkedett attól, hogy újra megjelenjen ott.

*

Körülbelül ezidőtájt történt, hogy Antoinettet egy egészen másfajta szomorúság érte.

Egy körülbelül negyven éves, igen tisztességes uri ember, ki konzul volt a távol Keleten s néhány hónapi szabadságra Franciaországba jött, Nathanéknál találkozott Antoinette-el s beleszeretett. A találkozást Antoinette tudtán kívül Nathanné készítette elő, aki a fejébe vette, hogy férjhez adja kis barátnőjét. Ez a férfi is izraelita volt. Nem volt szép ember s nem volt már fiatal. A feje kopasz volt s a háta görnyedt; de szemeiből jóság tükrözött, modorában sok nyájasság nyilvánult és szívében részvétet tudott kelteni a szenvedés, mivel már maga is szenvedett. Antoinette már nem a hajdani regényes kis lány volt, az elkényeztetett gyermek, aki olyan ábrándokat szőtt az életéről, mint ha az valami séta volna, szép időben, imádója karján; most már kemény harcnak látta, melyet nap nap után újra meg újra kell kezdenie, pihenés nélkül, hacsak nem akarja egy pillanat alatt elveszíteni a hosszú évek alatt lépésenként meghódított területet, fáradalmai árán; s arra gondolt, milyen boldogság volna, ha egy jó barát karjára támaszkodhatna, megoszthatná vele a munkát s lehunyhatná néha a szemét, mialatt ő vigyázna rá. Tudta, hogy álom ez; de még nem volt bátorsága erről az álomról végleg lemondani. Alapjában véve tisztában volt vele, hogy egy leány, akinek nincs hozománya, mit se remélhet abban a társadalomban, melyben ő élt. A régi francia polgárságot az egész világ ismeri arról, hogy a házasságban a piszkos érdek szelleme vezérli. A zsidók nem vetik magukat a pénz után ilyen aljas kapzsisággal. Nálunk nem megy ritkaság-számba, hogy egy gazdag fiatal ember szegény fiatal leányt akar választani, vagy hogy egy fiatal leány, kinek vagyona van, szenvedélyesen olyan férfit keres, aki intelligens. De a vidéki, katolikus francia polgárságnál a pénzeszsák mindig azt nézi, hol van egy másik pénzeszsák. És mire való ez, ezeknél a szerencsétlennél? Szükségleteik középszerűek: egyebet se tudnak, csak enni, ásítani, aludni - pénzt kuporgatni. Antoinette ismerte őket. Látta őket gyermekkorától. Látta őket a gazdagság és a szegénység szemüvegén át. Nem áltatta magát felőlük képzelgésekkel, sem afelől, hogy mit várhat tőlük. És éppen ezért nem remélt édes örömet lelt abban a házassági ajánlatban, melyet ez a férfi tett neki. Bár eleinte nem gondolt arra, hogy meg fogja szeretni, úgy érezte, hogy lassanként mély hála és gyöngédség tölti el iránta. El is fogadta volna ajánlatát, ha nem kellett volna vele a gyarmatokra költöznie s így elválnia öccsétől. De így visszautasította és barátja, bár megértette, hogy okai tiszteletreméltók, nem tudta ezt neki megbocsátani; a szerelem önzése nem türi, hogy javára mindent föl ne áldozzanak, még azokat az erényeket is, melyeket a kedves lényben a legjobban szeret. Felhagyott a vele való érintkezéssel; miután elutazott, nem irt többé neki, nem jött fölé semmiféle híradás, mindaddig a napig, míg öt-hat hónap letelte után Antoinette egy nyomtatott értesítésből, melynek címzése az ő írása volt, megtudta, hogy egy más nőt vett feleségül.

Nagy szomorúságot okozott ez Antoinette-nek. Ebben az új fájdalomban szenvedését Istennek ajánlotta; el akarta magával hitetni, hogy megérdemelte ezt a büntetést, mivel egy pillanatra szem elől tévesztette egyetlen feladatát, azt, hogy feláldozza magát öcsének; s most már mindjobban elmélyedt ebben.

Egészen visszavonult a társaságból. Látogatásait még Nathanéknál is beszüntette, akik egy kissé elhidegültek iránta, mióta visszautasította azt a pártit, melyet ők ajánlottak neki: okait ők sem fogadták el. Nathanné, aki előre kijelentette, hogy ez a házasság meglesz és tökéletes lesz, sértve érezte magát hiúságában, hogy nem lett meg Antoinette hibája folytán. Aggodalmaskodásait kétségkívül ő is tiszteletben tartotta, de úgy vélekedett, hogy tulhajtotta az érzelmességet; és máról-holnapra megszűnt érdeklődni a kis liba iránt. Mivel valóságos szükséglet volt nála, hogy az emberekkel, akár beleegyeznek, akár nem, jótéteményt gyakoroljon, sietett más védencet választani, aki egyidőre lefoglalta érdeklődésének és odaadásának egész készletét, amivel éppen rendelkezett.

Olivier mit se tudott azokról a fájdalmas regényekről, melyek nővére szívében lejátszódtak. Érzelmős és könnyelmű fiú volt, ki álmodozásaiban élt. Ugyancsak kockázatos volt bármit is alapítani rá, bár szelleme élénk és bájos volt és szíve a gyengédség valóságos kincstára, akárcsak Antoinette-é. Igen gyakran képes volt egész hónapok erőfeszítéseit veszélyeztetni következetlenségeivel, elcsüggedéseivel, lebzseléseivel, ötletszerű szerelmeivel, melyekkel elfecsérelte idejét és erejét. Szerelmes lett csinos alakokba, kik véletlenül az útjába kerültek, kacér kis leányokba, kikkel egyetlenegyszer elcsevegett egy szalónban s akik parányi figyelmet sem tanusítottak iránta. Elkezdett bolondul lelkesedni valamilyen olvasmányért, költeményért, vagy zenésért: aztán hónapokon át kizárólagosan ezekbe mélyedt el, s elhanyagolta tanulmányait. Szünetlenül vigyázni kellett rá, nagyon ügyelve arra, hogy észre ne vegye, mert megsértődött volna. Mindig félni kellett, hogy ezt vagy azt veszi a fejébe. Lázás tulizgatottság, az egyensúly hiánya, nyugtalan zaklatottság volt ez nála, ami gyakran található azoknál, kikre a tüdővész leselkedik. Az orvos nem titkolta a veszélyt Antoinette előtt. Ennek a különben is beteges növénynek, melyet a vidékről ültettek át Párisba, jó levegőre és fényre lett volna szüksége. Ezt Antoinette nem adhatta meg neki. Nem volt annyi pénzük, hogy a szünidőkben eltávozhattak volna Párisból. Egész héten a munkájuk foglalta el őket; és vasárnap oly fáradtak voltak, hogy nem volt kedvük sehova se menni, ha csak hangversenyre nem.

Mégis egy-egy nyári vasárnapon Antoinette összeszedte magát s elvitte magával Oliviert a környékbeli erdőkbe, Chaville vagy Saint-Cloud felé. De az erdők tele voltak lármás párokkal, dalszarnoki dalokkal és zsiros papirdarabokkal: nem az az isteni magány volt ez, mely tisztit és pihentet. És este, mikor haza kellett térni, jött a tolongás az állomáson, a fullasztó zsufoltság a kiránduló vonatok alacsony, szűk, sötét, szégyenletes vagonjaiban, bizonyos szemérmetlen jelenetek, a zshivaj, a nevetés, a dalolás, a büz, a dohányfüst. Antoinette és Olivier, akikben nem lakozott népies lélek, undorodva és erkölcsileg megrendülve tértek haza. Olivier könnyörögve kérte Antoinette-t, hogy hagyjanak fel ezekkel a sétákkal; és Antoinette-t nem is vitte rá a szíve jó ideig. De aztán mégis csak unszolta Oliviert, jóllehet még kellemetlenebb volt ez neki, mint öccsének; de azt hitte, hogy az egészsége mulhatatlanul megkivánja. S kényszerítette őt ezekre a sétákra. Ám az újabb kísérletek sem jártak több szerencsével és Olivier ezt Antoinette-nek keserűen a szemére vetette. Végül is benszorultak a fullasztó városban, mintegy ostromzár alatt; s börtönük udvarából sóhajtoztak a mezők után.

*

Elérkezett a tanulmányok utolsó éve s vele a Tanárképzőre jogosító felvételi vizsgálatok. Ideje volt már. Antoinette érezte, hogy már nagyon kimerült. Számított a sikerre, fivére eshetőségei mind kedvezők voltak. A gimnáziumban úgy tekintették, mint a legjobbak egyikét a jelöltek közt; valamennyi tanár egyértelműleg dicsérte munkáját és intelligenciáját, csak szelleme fegyelmezetlenségét hibáztatták, amely megnehezítette neki a kitartást valamely terv mellett. De Olivier a ránehezedő felelősséget oly nyomasztónak érezte, hogy minél jobban közeledett a vizsga, annál jobban elveszítette képességeit. Rendkívüli fáradtság, a bukástól való félelem és beteges félnétség előre megbénították. Remegett arra a gondolatra, hogy nyilvánosan kell megjelennie bírái előtt. Állandóan kinozta őt a félnétség: az osztályban elpirult, toroka elszorult, mikor beszélnie kellett; az első időkben alig bírta a száját kinyitni, ha felszólították. Még sokkal könnyebben tudott rögtönözve felelni, mint mikor tudta, hogy kikérdezik; ilyenkor valósággal belebetegedett a félelembe; a feje megszakítás nélkül dolgozott, eléje rajzolva mindazokat a részleteket, melyek be fognak következni; s mennél tovább kellett várakoznia, annál erősebb nyomás nehezedett rá. El lehetett mondani, hogy minden vizsgáján legkevesebb kétszer esett át: mert álmában is átszenvedte őket, azokon az éjszakákon, melyek vizsgáit megelőzték s rájuk pazarolta minden akaraterejét; s éppen ezért teljesen erőtlén volt már, mikor az igazi vizsgára került a sor.

De el se jutott a félelmetes szóbeliig, melynek a gondolatától, éjszakánként, kiverte a hideg veriték. Az írásbelin még arra sem volt képes, hogy hat óra alatt két lapot hozzon össze egy olyan filozófiai kérdésről, melyért rendes időben képes lett volna valósággal tűzbe jönni. Az első órában üresség keletkezett az agyában, nem tudott semmit, de semmit kigondolni. Mintha egy fekete falba ütközött s azon összezuzódott volna. Aztán egy órával a dolgozatírás vége előtt, a fal szétrepedt s a hasadékokon át beszűrődött néhány fénysugár. Ekkor megírt néhány kitünő sort, de ezek nem voltak elégségesek ahhoz, hogy a helyezettek közé kerüljön. Az írásbeliről olyan levert arccal jött ki, hogy Antoinette előre látta a kikerülhetetlen bukást; ő is le volt sujtva, de azért semmit el nem árult. Különben még a legkétségbeesettebb helyzetekben is megőrizte fáradhatatlan reménykedését.

Oliviert visszavetették.

A földig le volt sujtva. Antoinette mosolyt színlelt, mintha a dolog nem is volna súlyos; de ajkai remegtek. Vigasztalta testvérét, azt mondta neki, hogy ezt a kis kudarcot könnyű lesz jóvá tennie, hogy jövőre biztosan leteszi a vizsgát, a helyezettek közt még előbbre kerül. De azt már nem mondta neki, mennyire kellett volna már a siker, mennyire érzi már, hogy a teste és a lelke elkopott, mennyire kinozza a nyugtalanság, hogy még egy ilyen évet, mint ez volt, nem bírna ki, hogy soha nem volna bátorsága tovább vinni a küzdelmet: az élet fölfalná őt.

Eltitkolta előtte fáradtságát. Sőt megkettőzte erőfeszítéseit. Valósággal eret vágott magán, hogy Olivier-nek a nagy szünetben némi szórakozásban lehessen része, hogy a tanév kezdetén annál nagyobb erővel és bizalommal foghasson újra a munkához. De mire megnyílt a tanév, kis megtakarított tőkéje meglehetősen megcsappant és ráadásul elveszített néhány olyan leckét, melyekből a legtöbb jövedelme volt.

Még egy év!... A két gyermek annyira megfeszítette magát a végső próbatételre, hogy majdnem összeroskadtak. Mindenekelőtt élni kellett s más jövedelmi forrásokat kellett keresniök. Antoinette elfogadott egy nevelőnői állást, melyet Nathanék szereztek neki, Németországban. Erre az elhatározásra csak a legvégső esetben szánta volna el magát: de pillanatnyilag nem volt más választása s tovább nem várhatott. Hat év óta egyetlen napra sem hagyta el fivérét, s még csak el sem tudta képzelni, milyen lesz majd az élete, ha nem láthatja és nem hallhatja őt mindennap. Olivier sem gondolt erre rémület nélkül; de nem mert semmit se szólni: ez a nyomoruság az ő hibájából szakadt rájuk; ha letette volna a vizsgát, Antoinette nem lett volna kénytelen ehhez a végső eszközhöz nyulni; így most nincs joga elleneznie s azt kívánnia, hogy számításba jöjjön az ő szívének bánata: a döntés egyedül Antoinette-t illeti.

Az utolsó napokat együtt töltötték néma fájdalomban, mintha egyikük a halálba menne; mikor a fájdalom nagyon gyötörte őket, elbujtak egymás elől. Antoinette Olivier szeméitől akart tanácsot kérni. Ha Olivier azt mondta volna neki:

- Ne menj el!

nem utazott volna el, jóllehet el kellett utaznia. Antoinette az utolsó órában is, a bérkocsiban, mely a gare de l'Est-hez vitte őket, közel volt ahhoz, hogy megmástitja elhatározását: úgy érezte, hogy nincs elég ereje azt végrehajtani. Ha egy szót szólna, csak egy szót!... De Olivier nem szólt, ő is megmerevítette magát, mint nővére. Antoinette megígértette vele, hogy minden nap fog írni neki, hogy semmit el nem titkol előtte és ha a legkisebb ok lesz a nyugtalanságra, visszahívja őt.

*

Antoinette elutazott. Ugyanakkor, mikor Olivier, dermedő szívvel, visszament aludni a gimnáziumban, ahol elfogadta a teljes ellátást, a vonat vitte magával a megrendült, fájdalomtól elgyötört Antoinette-t. A sötétben nyitott szemmel fekvve, mindketten percről-percre érezték, mint távolodnak el mind jobban és jobban egymástól és halkán szölongatták egymást.

Antoinette irtózott attól a világtól, ahova menni készült. Hat év óta nagyon megváltozott. Ő, aki azelőtt oly merész volt, aki semmitől se ijedt meg, annyira megszokta a csendet, s a magába vonulást, hogy valóságos szenvedés volt neki lemondani róluk. A letűnt boldog napok nevető, fecsegő és vidám Antoinette-je meghalt a boldog napokkal. A szerencsétlenség vaddá tette. Kétségtelen, hogy Olivier-vel együtt élve, ennek féltékenysége végül őrá is átragadt. Kinos volt fivérének kívül bárkivel is beszélnie. Minden elijesztette: valósággal félt a látogatóktól. S éppen ezért ideges aggodalom töltötte el arra a gondolatra, hogy ezentúl idegeneknél kell élnie, beszélgetnie kell velük s állandóan a színen kell lennie. A szegény kicsikében épp oly kevésbé volt meg a hivatottság a tanárságra, mint Olivier-ben: dolgát lelkiismeretesen végezte, de nem hitt benne s így feladata hasznosságának átérzése nem támogathatta. Arra volt teremtve, hogy szeressen, nem hogy oktasson. És szeretetével senki sem törődött.

Szeretetének sehol sem vehette kevésbé hasznát, mint új helyén, Németországban. Grünebaumék, akik avval bízták meg, hogy franciára tanítsa a gyermekeket, a legkisebb érdeklődést sem tanusították iránta. Pöffeszkedők és bizalmaskodók voltak, közönyösek és tolakodók; elég jól fizettek s ennek fejében lekötöztették tartották azt, aki pénzt keresett náluk s azt hitték, hogy vele szemben mindent megengedhetnek maguknak. Ugy bántak Antoinette-el, mint valami jobbfejű cseléddel s jóformán semmi szabadságot sem engedtek neki. Még külön szobája se volt; egy mellékszobácskában aludt, mely hozzátartozott a gyermekek szobájához s amelynek ajtaja éjjel nyitva maradt. Sohasem volt egyedül. Nem méltányolták azt a kívánságát, hogy hébe-korba szeretett volna az egyedüllétbe menekülni, - azt a szent jogot a belső magánosságra, melyet minden lény követelhet magának. Minden gondolata az volt, hogy gondolatban együtt lehetett testvéreivel s elbeszélgetett vele; erre használta idejét, ha pár pillanatig szabad volt. De ezt a pár percet is elvitatták tőle. Mihelyt leült pár sort írni, már ott ólálkodtak körülötte a szobában s faggatták, hogy mit ír. Ha levelet olvasott, megkérdezték tőle, mi áll benne: csipkelődő bizalmaskodással tudakozódtak «a kis testvér» felől. El kellett rejtőznie. Csak pirulva lehetne elmondani, hogy néha milyen eszközökhöz volt kénytelen nyulni s milyen félreeső helyekre kellett bezárkóznia, hogy megszabadulva tőlük, elolvashassa Olivier leveleit. Ha véletlenül heverni hagyta egy levelét a szobában, biztos lehetett benne, hogy elolvassák; és mivel kofferjén kívül nem volt olyan butora, amit bezárhatott volna, kénytelen volt azokat az írásait, melyeket féltett, hogy mások el találnák olvasni, elvinni magával; állandóan fürkésztek a dolgait és a szívét, egyre próbálgatták nyitogatni gondolatának titkait. Nem is azért, mintha ezek Grünebaumékat érdekelték volna. De úgy vélték, hogy a nevelő az övék, mivel fizetik őt. Különben nem bántak vele rosszindulatosan: a kíváncsiság megrögzött szokásuk volt; egymásközt nem is sértődtek meg emiatt.

Antoinette semmit se tartott türethetlenebbnek, mint ezt a kémkedést, az erkölcsi szeméremnek ezt a hiányát, mely még azt sem engedte meg neki, hogy naponta egy órára elhárítsa magától a kíváncsi tekinteteket. Az a kissé dölyfös tartózkodás, mellyel Grünebaumék ellen védekezett, sértette ezeket. Természetesen a magasabb erkölcs okaira hivatkoztak, hogy durva kíváncsiságukat igazolják s elítélik Antoinette igyekezetét, aki ettől szabadulni akart. «Az ő kötelességük - így gondolkodtak - ismerni egy fiatal leány belső életét, aki náluk lakik, aki a házukba tartozik s akire rábízták gyermekeik nevelését: ők felelősek érte.» - (Ezt mondják cselédeikről azok a háziasszonyok is, akiket a «felelőség» arra már nem kötelez, hogy ezeket a szerencsétleneket megkíméljék akár csak egy fáradságos munkától és undortól is, hanem csak arra, hogy mindenfajta élvezetet megtiltsanak neki.) - «Ha Antoinette vonakodik ezt az ő

lelkiismereti kötelességük elismerni, - így okoskodtak tovább - ez arra vall, hogy viseletét maga sem tarthatja kifogástalannak: egy tisztességes leánynak nincs mit titkolnia.»

Ilyenformán Antoinette-el szemben soha nem szünetelt az üldözés, amely ellen örökösen kellett védekeznie, minek folytán viselkedése még hidegebbnek és zárkózottabbnak tünt fel, mint rendesen.

Fivére minden nap irt neki, tizenkét oldalas leveleket; és Antoinette-nek is sikerült mindennap írnia, ha csak két-három sort is. Olivier igyekezett derekasan tartani magát s bánatát lehetőleg titkolta. De majd meghalt unalmában. Élete mindig oly fölbonthatatlanul össze volt fonódva nővére életével, hogy most, mikor elszakították őt tőle, úgy tetszett neki, mintha lényének a felét elvesztette volna: már nem tudta sem a karjait, sem a lábait, sem a gondolatait használni; nem tudott sétálni, nem tudott zongorázni, nem tudott dolgozni, semmit se tudott csinálni, még ábrándozni sem - ha csak nem órála. Reggeltől estig viaskodott a könyveivel, de nem végzett hasznos munkát: gondolata másfelé járt, szenvedett, vagy Antoinette-re gondolt, arra a levélre, melyet előző nap kapott tőle; szemeit a fal órara meresztve, várta az aznapi levelet; és mikor megérkezett s feltépte a borítékot, ujjai reszkettek az örömtől s a félelemtől is. Soha szerelmes levél nem okozta a szerelmesnek a nyugtalan gyengédség ilyen remegését.

Ő is elbujt, mint Antoinette, hogy e leveleket elolvassa; valamennyit magánál hordozta; s az utolsót, amit tőle kapott, éjjel a fekvőhelyére alá tette; néha-néha meg is tapogatta, hogy megbizonyosodjék, ott van-e még, különösen azokon a hosszú, álmatlan éjszakákon, mikor kedves kicsikéjéről álmodozott. Milyen messze estek egymástól! A nagy távolság érzete különösen akkor nehezedett rá, mikor postai zavar miatt Antoinette levele nem az elküldését követő napon, hanem még egy napi késéssel érkezett. Két nap és két éjszaka volt közöttük!... Tulozva képzelte el az időt és a távolságot, annál inkább, mivel még sohasem utazott. Képelete egyre dolgozott: «Istenem, ha meg talál betegedni! Meg is halhat, mire ő oda érne s viszontláthatná... A mult este jött levele miért volt olyan rövid, alig pár sor volt benne? Hátha beteg?... Igen, beteg...» S fulladozott. - Még gyakrabban esett meg vele az, hogy rémület szállta meg, hátha Antoinette-től távol talál meghalni, egyedül, közönyös emberek között, ebben az utálatos gimnáziumban, ebben a szomorú Párisban. Addig gyötörte magát evvel a gondolattal, hogy csakugyan beteg lett... «Hátha írna neki, hogy jöjjön vissza?...» De pirult gyávasága miatt. Különben, mihelyt irt neki, olyan boldogságot érzett, hogy elbeszélgethet vele, hogy egy pillanatra megfeledkezett szenvedéséről. Az az illúziója volt, hogy látja, hogy hallja őt: mindent elbeszél nekik; mikor együtt voltak, sohasem beszélt vele annyi bensőséggel, olyan szenvedélyesen; elnevezte őt: «hüségese, derék, kedves, jó, drága, forrón szeretett nővérkéjé-»nek. Valóságos szerelmi levelek voltak ezek.

A belőlük áradó gyengédségben fürdött Antoinette, napjait az tette elviselhetővé, hogy ezeket szivhatta magába. Ha nem érkeztek meg reggel, abban az órában, mikor várta őket, boldogtalan volt. Megegett, hogy Grünebaumék közönyből, vagy - ki tudja? - talán gonoszságból boszantani akarván őt, kétszer vagy háromszor csak estefelé kézbesítették neki leveleit, sőt egyszer másnap reggelig várakoztatták: Antoinette-t kilelte a láz emiatt. - Ujévre a két gyermeknek ugyanaz a gondolata támadt, anélkül, hogy összebeszéltek volna: hosszú távirattal lepték meg egymást - (ugyancsak sokba került ez) - melyet egyidőben adtak fel és kaptak meg mind a ketten. Olivier minduntalan kért tanácsot nővérétől munkáira vonatkozólag, vagy ha kételyei voltak; Antoinette ellátta őt tanáccsal, támogatta és belélehelte saját erejét.

Pedig neki magának se volt sok ereje. Majdnem megfulladt ebben az idegen országban, ahol senkit se ismert, ahol senki se érdeklődött iránta, kivéve egy tanár feleségét, aki nemrég költözött abba a városba s aki szintén idegennek érezte ott magát. A derék asszony anyailag bánt vele s részvétet érzett a két gyermek fájdalomja iránt, akik szerették egymást s elváltak éltek egymástól - (mert kicsikarta Antoinette-től történetének egy részét) - de olyan lármás,

olyan közönséges volt és bár ártatlanul, de mégis oly mértékben híján volt a tapintatosságnak és a titoktartásnak, hogy Antoinette arisztokratikus kis lelke megriadva burkolódzott be. Mivel senkihez se lehetett bizalmas, magában gyűjtötte össze minden gondját: ugyancsak súlyos teher volt ez; voltak pillanatok, mikor azt hitte, leroskad; de összeszorította ajkait és folytatta utját. Egészsége meg volt támadva; nagyon lesoványodott. Öccse levelei kezdtek mind kétségbeesettebben hangzani. Egyszer, mikor rossz hangulatának rohama nagyon leverte, ezt írta neki: «Jöjj vissza, jöjj vissza, jöjj vissza!»

De alig küldte el a levelet, máris szégyelte magát; és irt egy másikat, melyben könyörögve kérte Antoinette-et, hogy szakítsa el az elsőt s ne is gondoljon rá többé. Sőt szinlelte a vidámságot, meg azt, hogy nővére nincs is szüksége. Ijedező hiúsága szenvedett amiatt, hogy Antoinette azt találja hinni róla, hogy nélküle nem is tud ellenni.

De Antoinette nem hagyta magát elámitani; kitalálta összes gondolatait; de nem tudta, mitévő legyen. Egy napon azon a ponton volt már, hogy hazautazik; kiment a pályaudvarra, hogy megtudja a párisi vonat indulásának pontos idejét. De azután az jutott eszébe, hogy ez örülség: a pénz, amit itt keres, arra kell, hogy Olivier ellátási díját fizesse vele; amíg ki tudnak tartani mind a ketten, ki kell tartaniok. Már nem volt annyi akaratereje, hogy valamire elhatározza magát; reggel bátorsága újra kezdett éledni, de ahogy közeledett az est árnya, ugy elalélt az ereje, arra gondolt, hogy megszökik. Honvágya volt, - epedt hazája után, mely ugyancsak kemény volt hozzá, de amelyben el voltak temetve multjának összes erekyéi; epedt hazája nyelve után, melyet Olivier beszélt s amelyben kifejezte szeretetét öccse iránt.

Ez időben történt, hogy egy francia szintársulat lépett föl a kis német városban. Antoinette, ki vajmi ritkán járt színházba - (s nem is ért rá, meg nem is kedvelte) - ezuttal ellenállhatatlan szükségét érezte annak, hogy francia beszédet halljon, hogy visszameneküljön Franciaországba. A többit tudjuk már. A színházban nem volt már több hely; Antoinette találkozott Jean Christophe-al, a fiatal zenésszel, akit nem ismert, de aki, látva lehangoltságát, azt az ajánlatot tette neki, hogy megosztja vele a páholyt, mellyel rendelkezett. Antoinette szeleburdian elfogadta. Együtt látván őt Christophe-al, a kis város elkezdett pletykázni; a rosszakaratu híresztelések mindjárt eljutottak Grünebaumék fülébe, akik különben is hajlandók voltak már a fiatal francia leány rovására minden kellemetlen föltevést valóságnak venni s dühös haragra lobbanva Christophe ellen - mikor előálltak azok a körülmények, melyeket másutt elbeszél-tünk már - brutális módon elbocsátották Antoinette-et.

Ez a szüzi és piruló lélek, melyet testvéri szeretete egészen elborított és megmentett minden bemocskoló gondolattól, azt hitte, meghal szégyenében, mikor megtudta, hogy mivel vádol-ják. Egy pillanatig sem neheztelt Christophe-ra. Tudta, hogy éppen olyan ártatlan, mint ő s hogy ha ártott is neki, ez csak azért történt, mert jót akart vele s hálás volt iránta. Semmi mást nem tudott róla, csak azt, hogy zenész és hogy sok rosszat fognak rá; de bár az életet s az embereket nem ismerte, megvolt benne a lelkeknek az a természetes megsejtő ereje, melyet a nyomor kiélesített és amely felismerte nevetlen, kissé hóbortos színházi szomszédjában az övével egyformán tiszta ártatlanságot s bizonyos férfias szépséget, amely, ha csak vissza-idézte emlékezetébe, máris jótékony hatással volt rá. Mindaz, ami rosszat hallott róla, nem rendítette meg a bizalmat, melyet Christophe benne ébresztett. Mivel maga is áldozat volt, nem kételkedett abban, hogy Christophe is áldozat, aki éppen ugy szenved és még hosszabb idő óta, mint ő, ezeknek az embereknek gonoszságától, akik inzultálták. S mivel megszokta immár, hogy megfélemedkezzék magáról, azért, hogy másokra gondoljon - az a tudat, hogy Christophe-nak mit kell szenvednie, elvonta őt saját szomorúságától. Semmiért a világon nem kereste volna az alkalmat, hogy viszontlássa és irni sem akart neki: visszatartotta a szemérem és büszkeség érzése. Ugy gondolkodott, hogy Christophe nem tudja, mennyire ártott neki s jóságában azt kívánta, hogy ezt ne is tudja meg sohasem.

Antoinette elutazott. A véletlen úgy akarta, hogy a vonat, amely hazafelé vitte, egy óránnyira a várostól találkozzék avval a vonattal, mellyel Christophe egy szomszéd városból tért vissza, ahol a napot töltötte. A vasuti kocsikból, melyek az állomáson néhány percig egymás mellett vesztegeltek, látták egymást az éjszaka csendjében s nem beszéltek egymással. Mit is mondhattak volna mást, mint néhány utszéli mondatot? Csak lealacsonyították volna a közös részvét és titokzatos rokonszenv meghatározhatatlan érzését, mely bennük életre kelt s amely semmi másra nem nyugodott, csak benső látomásuk bizonyosságán. Ebben az utolsó másodpercben, amikor, mint egymásnak ismeretlenek, egymásra pillantottak, mindketten úgy látták egymást, ahogyan senkisem látta őket azok közül, akik velük éltek. Minden elmulik: a szavak, a csók, a szerelmes testek öleléseinek emléke; de a lelkek érintését, melyek egyszer illették egymást és egymásra ismertek a tovatűnő alakok tömegében, soha semmi el nem törölheti. Antoinette magával vitte ezt az érintést szive titkos rejtekében - szívében, melyet szomorúságok fátyla takart, de amelynek közepében, a lepel alatt, olyan fény mosolygott, mely, úgy tetszett, mintha szeliden a földből sugárzott volna ki, halovány és gyengéd fény, hasonlatos ahhoz, mely Gluck Elysiumi Árnnyait fűrészi.

*

Antoinette viszontlátta Olivier-t. Ideje volt, hogy visszatérjen. Olivier megbetegedett; és ez a kis ideges, zaklatott teremtség, ki reszketett a betegségtől, amíg az nem jelentkezett, - most, hogy betegségben szenvedett, őrizkedett attól, hogy ezt megírja nővérenek, nehogy nyugtalanságot okozzon neki. De gondolatban hívogatta őt s úgy esengett érte, mint valami csodáért.

Mikor a csoda megtörtént, a gimnázium betegszobájában feküdt, lázasan és álmodozva. Mikor megpillantotta Antoinette-t, nem kiáltott fel. Hányszor látta képzeletben, hogy belép hozzá!... Föltámaszkodott ágyán, nyitott szájjal, remegve, hogy most is képzelete üz vele játékot. S mikor Antoinette odaült mellé az ágyra, s átölelte őt s Antoinette meg őt ölelte át, mikor érezte ajkai alatt nővére finom arcát, kezeiben az éjszakai utazástól fagyos kezeit, mikor végre már bizonyos volt abban, hogy csakugyan a nővére van mellette, az ő kedves kicsikéje, elkezdett sirni. Ő csak sirni tudott; az maradt, ami kis gyermek korában volt: a kis csacsi. És magához szoritotta Antoinette-t; félt, hogy el talál újra szökni. Mennyire megváltottak mind a ketten! Milyen szomorú volt az arcuk!... Sebaj! Ismét együtt vannak: minden ragyogó lett újra, a betegszoba, a gimnázium, a komor nap; most már egymásba fogózkodnak s többé el nem eresztik egymást. Még mielőtt Antoinette egy szót is szólott volna, megeskettette őt, hogy nem fog többé elutazni. Szükségtelen volt, hogy esküt tétessen vele: nem, nem utazik el többé, tulságosan szerencsétlenek voltak, mikor egymástól távol kellett élniök; anyjuknak igaza volt: semmi se lehet rosszabb, mint elválni egymástól. Inkább jöjjön a nyomor, a halál, csak együtt lehessenek.

Siettek lakást bérelni. Szerettek volna újra a régibe költözni, bármilyen csunya volt is; de az már nem volt szabad. Új lakásuk szintén udvarra nyílt; de egy fal fölött látni lehetett egy kis akácfa koronáját s mindjárt vonzódtak hozzá, mint a szabad mezőkről való jóbaráthoz, aki éppen úgy, mint ők, fogoly volt a város kövei közt. Olivier gyorsan visszanyerte egészségét, vagy azt, amit megszoktak nála ennek nevezni: - (mert az, ami nála egészség volt, egy másiknál, erősebbnél betegségnek tetszett volna.) - Antoinette szomorú tartózkodása Németországban legalább némi kis pénzt juttatott neki; és egy német könyv fordítása is, melyet egy kiadó hajlandó volt Olivier-től átvenni, gyarapította jövedelmüket. Egy időre sikerült szabadulniok az anyagi gondoktól; s minden jól ment, csak Olivier tegye le a vizsgát az év végén. - De ha nem tenné le?

A vizsga gyötrelmei újra üldözni kezdték őket, újra, mihelyt hozzászórtak az együttlét öröméhez, őrizkedtek attól, hogy beszéljenek róla; de hiába, a gondolatától nem tudtak szabadulni. Mint egy rögeszme, befészkelte magát az agyukba, sőt mikor szórakozni próbáltak, a

hangversenyen is, egy-egy darab közben, hirtelen eljűk bukkant; éjjel, mikor fölbredtek, úgy nyílt meg bennűk, mint egy örvény. Azon a hű vágyon kívül, hogy enyhítsen nővére sorsán és kárpótolja őt azért, hogy érette feláldozta ifjúságát, Olivier nagy félelmet is érzett, hogy a katonai szolgálat alól sem mentik föl, ha a vizsgán visszavetik: - (ez még abban az időben volt, mikor a Főiskolákba való felvétel biztosította a hadmentességet.) - Leküzdhetetlen undort érzett az együttéléssel járó testi és erkölcsi elvegyűlés, a szellemi lefokozódás bizonyos neme iránt, ami szerinte - akár helyes, akár téves volt ez a felfogás, - együttjár a kaszárnyai étellel. Mindaz, ami arisztokratikus és szűzi volt benne, föllázadt e kötelezettség ellen: nem tudta, vajjon inkább nem a halált választotta volna-e ehelyett. Olyan érzés ez, melyet szabad kigunyolni, sőt kárhoytatni is a társadalmi erkölcs nevében, mely ezidőszerint hitté vált; de vakok azok, akik ezt tagadják; mi sem mélyebb, mint az a szenvedés, melyet akkor érzűnk, mikor erkölcsi magányunkat a mai magasztos és durva kommunizmus erőszakosan feldulja.

A vizsga újra kezdődött. Kis hijja volt, hogy Olivier el nem maradt róla: gyengélkedett s annyira félt azoktól az aggodalmaktól, amelyeken át kell esnie, akár leteszi a vizsgát, akár nem, hogy majdnem azt kívánta, bárcsak ágyba döntené a betegség. Ezuttal sikerűlt az írásbelije. De kínos volt várni annak kihirdetését, hogy kik bocsáttatnak szóbeli vizsgálatra. A Forradalom országában emberemlékezet óta divó szokás szerint, - és ez az ország tudvalevőleg minden másnál jobban rabja a szokásnak, - a vizsgákat júliusra tüzték ki, azokra a napokra, mikor a hőség rekkenő: mintha előre megfontolt szándékkal ki akarnák végezni a szerencsétleneket, akiket már úgy is megnyomoritott az előkészűlés a szörnyűséges méretű vizsgai anyagra, melynek tizedrészét se tudta a bírák egyike sem. Az írásbeli eredményét éppen a július 14-iki nemzeti ünnepet és népcsűdületet követő napon hirdették ki, mikor tombol a vigság, mely oly kínos azoknak, akik nem vidámak s akiknek csendre van szükségűk. A ház közelében levő téren vásárosok ütötték fel sátraikat, lövések durrogtak, gőzzel hajtott körhinták dűbörögtek, kintornák nyekeregtek, déltől éjfélíg. A hülye zsvajgás egy hétig tartott. Aztán egy köztársasági elnök, hogy növelje népszerűségét, az ordítóknak még egy fél hetet engedélyezett. Ez neki semmibe se került: ő nem hallotta őket. De Olivier és Antoinette, kiknek agyát kalapálta és gyötözte a zaj, kik kénytelenek voltak ablakaikat zárva tartani, majd megfulladtak szobájukban s fűlűket betömve hiába próbáltak menekűlni a reggeltől estig nyagगतott és fejűket éles kés gyanánt hasogató bárgyu nóták lűktetve üldözű rohamaitól, vonaglottak fájdalomban.

A szóbeli vizsgák majdnem nyomban azután megkezdődtek, miután az írásbeliek eredményét kihirdették. Olivier könyörögve kérte Antoinette-et, hogy ne jűjűjön el a vizsgára. Antoinette az ajtóban várakozott, - még jobban remegve, mint Olivier. Természetesen Olivier sohasem mondta meg Antoinette-nek, hogy a vizsga jól ment s meg volt vele elégedve. Mindig kinozta nővérét, avval is, amit megmondott s avval is, amit nem mondott meg.

Elérkezett a végsű eredmény kihirdetésének napja. A Sorbonne udvarán kifűggesztették azoknak a jelölteknek névsorát, akik letették a vizsgát s akiket felvettek a Tanárképzűbe. Antoinette nem engedte, hogy Olivier egyedűl menjen. Mikor elmentek hazulról, az járt az eszűkben, bár egymásnak nem szóltak róla, hogy majd ha visszatérnek a lakásukra, már tudni fogják és hogy akkor talán sajnálni fogják a félelemnek ezt a percét, amikor legalább reméltek még. Mikor a Sorbonne elé értek, érezték, hogy lábuk rogyadozik. Antoinette, aki bátor szokott lenni, így szólt testvéréhez:

- Ne olyan gyorsan, kérlek...

Olivier ránézett nővérére, aki mosolyogni próbált. S ezt mondta neki:

- Akarod, hogy egy percre leűljűnk erre a padra?

Jobb szeretett volna visszafordulni vele. De pár pillanat után Antoinette megszorította a kezét s így szólt:

- Nincs semmi bajom, kicsikém. Mehetünk már.

A névsort nem tudták mindjárt megtalálni. Többet végigolvastak, de ezeken nem volt rajt' a Jeannin név. Mikor végre meglátták, eleinte nem értették meg, többször is elolvasták, nem tudták elhinni. Mikor aztán egészen megbizonyosodtak, hogy igaz, hogy Jeannin, ez ő, hogy Jeannin fölvetetett, nem bírtak egy szót se kiejteni; haza iramodtak. Antoinette megragadta Olivier karját, megszorította a csuklóját s Olivier rátámaszkodott; majdnem futva mentek, nem látva semmit maguk körül; mikor átvágtak a boulevardon, kis hijja volt, hogy a kocsik el nem gázolták őket. S egyre csak ezt mondogatták egymásnak

- Kicsikém!... Kicsikém!...

A lépcsőfokokat négyesével ugrálva mentek fel a lakásukra. A szobájukba érve egymás karjába vetették magukat. Antoinette kézen fogta Olivier-t s odavezette őt apjuk és anyjuk arcképe elé, melyeket szobája egyik sarkában állított fel, mint valami szentélyben: térdre borultak, előttük és imádkoztak és halkán sirdogáltak.

Antoinette egy jó kis ebédet akart hozatni; de nem volt étvágyuk, nem tudtak enni. Az estét úgy töltötték, hogy Antoinette a térdére ültette Olivier-t vagy Olivier letérdelt a nővére mellé s hagyta magát cirógatni, mint egy kis gyermek. Alig-alig beszéltek valamit. Már annyi erejük se volt, hogy boldogok legyenek, mindketten össze voltak törve. Már kilenc óra előtt lefeküdtek s oly mély álomba merültek, mint aki napok óta nem aludt.

Másnap Antoinette kegyetlen főfájással ébredt, de mekkora suly szakadt le szívéről! Olivier úgy érezte, mintha most lélekzenék először szabadon. Meg volt mentve, Antoinette megmentette őt, Antoinette elvégezte az ő feladatát; és ő nem volt méltatlan ahhoz, amit nővére elvárt tőle!...

Évek és évek óta először adták át magukat a lustálkodásnak. Egészen délig ágyban maradtak s átbeszélgettek egymáshoz szobájuk nyitott ajtaján keresztül; egy tükörben látták egymást, láthatták boldog, fáradságtól duzzadt arcukat; mosolyogva csókot hintettek egymásnak, aztán újra elszunnyadtak s elnézte egyik a másikat, hogyan alszik, elgyötörve, összezuzva, úgy elgyengülve, hogy csak gyengéd, egytagu szavakat voltak képesek váltani egymással.

*

Antoinette nem szünt meg garasonkint annyit félretenni, hogy betegség esetén legyen egy kis megtakarított pénzecskeje. Nem árulta el öccsének, mivel akarja meglepni. Egy nappal azután, hogy felvétellett a Tanárképzőbe, bejelentette neki, hogy egy hónapot Svájcban fognak tölteni, hogy mindketten megjutalmazza magukat a munka és szenvedés éveikért. Most, hogy Olivier részére biztosítva volt három esztendő az állam költségén, valamint az is, hogy a Tanárképző végeztével alkalmazást is talál, bolondmódra elkölthettek egy kis pénzt, kiadhattak annyit, amennyit félretettek. Olivier e hír hallatára sikoltozott örömeiben. Antoinette még nála is boldogabb volt, - boldoggá tette fivérének öröme - boldoggá az a gondolat, hogy végre újra látja a szabad mezőket, melyek után sóvárgott.

A felkészülés az utazásra nagy dolog volt, de minden perce tele örömmel. Augusztus hónapja meglehetősen előrehaladott már, mikor utra keltek. Az utazásban nem igen volt jártasságuk. Olivier az előtte való éjszaka már nem tudott aludni. Egész nap félt, hogy le találnak késni a vonatról. Lázasan siettek, a pályaudvaron ide-oda taszigálták, majd egy másodosztályu szakaszba zsufolták be őket, ahol még támaszkodni se lehetett, nemhogy aludni: - (egyike ez azoknak az előjogoknak, amelyektől az oly kiválóan demokratikus francia Vasuti Társaságok minden áron meg akarják fosztani a nem gazdag utasokat, csak azért, hogy a gazdag oltások

örömet lelhessenek abban a tudatban, hogy ezt egyedül csak ők élvezhetik.) - Olivier egy pillanatra sem hunyta le a szemét: még mindig nem volt egészen bizonyos abban, hogy a jó vonaton ül és fürkészve nézegette minden állomásnak a nevét. Antoinette félálomban szendergett s fölébredt minduntalan; fejét ide-oda dobálták a vasuti kocsi zökkenései. Olivier elnézte őt, a temetői lámpa világánál, mely e vándorló szarkofágok tetejéről szűrődik alá; s hirtelen meglepte őt vonásainak elmásulása. Szemeit mély barázda vette körül; gyermekes rajzolatú szája bágyadtan nyílott szét; orcáinak bőre sárga volt s apró ráncok húzódtak rajtuk, mutatva a gyászok és kiábrándulások szomorú napjainak jeleit. Mintha megöregedett, mintha beteg lett volna. - És valóban, olyan fáradt volt! Ha bátorsága lett volna, bizonyára elhalasztja az utazást. De nem akarta elrontani fivére örömét; el akarta magával hitetni, hogy saját baja nem egyéb, mint fáradtság s hogy a falun összeszedi magát. Ah! hogy félt, hogy utközben meg talál betegedni! - Megérezte, hogy Olivier nézi őt; s kínosan kiragadta magát a zsidobadságból, mely egészen elnyomta, felnyitotta szemeit, - azokat a mindig olyan fiatal, olyan tiszta, olyan áttetsző szemeit, melyekben időnkint önkénytelen aggodalom suhant át, mint felhők egy kis tó fölött. Olivier halkán, gyengéd nyugtalansággal megkérdezte tőle, hogy van? Antoinette megszorította a kezét s biztosította, hogy jól érzi magát. A szeretet egyetlen szavától ismét erőre kapott.

Különben már Dole és Pontarlier közt, mikor a virradat pirt kezdett hinteni a fakó mezőkre, az ébredező szántóföldek, a vidám nap, mely kiemelkedett a földből - a nap, mely szinte úgy menekült, mint ők, Páris poros házaiból, utcáiból, kövér füstjeiből - a reszkető rétek, melyeket fehér lélekzetük könnyed párázata úgy borított el, mint a tej; az ut legkisebb részletei, egy kis falusi harangtorony, egy kikandikáló csermely, a domboknak a szemhatár mélyén lebegő kék vonala; a gyengécske és megható Angelus, melyet az elszunnyadt vidéken átrobogó vonat egy állomásán a szél feléjük sodort; a sinek mellett a töltésen legelő csorda elmélázó teheneinek komoly körvonalai - minden lebilincselte Antoinette figyelmét, valamint testvérét is, minden ujjnak tetszett nekik. Olyanok voltak, mint két kiszáradt fa, melyek gyönyörűséggel isszák az ég vizeit.

Reggel azután jött a svájci vám, hol le kellett szállani. Egy kis pályaudvar kopasz mezőség közepén. A rossz éjszaka föl kavarta a gyomrukat s dideregtek a hajnal nedves frissességétől; de olyan nyugodt volt minden, az ég tiszta volt, a rétek lehellelte szállongott az ember körül, belefolyt a szájába, a nyelvére, végig a torkán, le egészen a melle fenekére, mint egy kis patak; s kinn, a szabadban terített asztalon, állva itták meg a meleg, üdítő kávét, a tejszínes tejjel, mely édes, mint az anyatej s érzik rajta a mezők fűvének és virágainak illata.

Felültek a svájci vonatra, melyen a kocsiknak előttük ismeretlen berendezése gyerekes örömet okozott nekik. De milyen fáradt volt Antoinette. Nem tudta magának megmagyarázni a rosszullétet, ami kinozta. Miért látta, hogy mindaz, ami körülveszi, oly szép, oly érdekes, s tulajdonképpen mégis vajmi kevés örömet lel benne? Hiszen erről álmodozott évek óta: egy szép utazásról; fivére ott ülne az oldala mellett, a jövő gondjai el volnának háritva s élveznék a kedves természetet? De hát mi baja van? Szemrehányást tett magának s erőltette magára, hogy ő is csodálkozzék s osztozzék fivére naiv örömeiben.

Thunban kiszálltak, hogy azután másnap tovább utazzanak a hegyekbe. De éjjel a szállóban Antoinette-n heves láz ütött ki, hányt és fáj a feje. Olivier mindjárt elvesztette a fejét s egész éjszaka nyugtalanság gyötörte. Reggel azonnal orvost kellett hivatni: - (ez az előre nem látott költség szaporította kiadásait s eléggé érezhető hiányt okozott kicsi erszényükben.) - Az orvos pillanatnyilag nem talált valami komolyabb bajt, csak rendkívüli kimerültséget, megromgált szervezetet. Arról szó sem lehetett, hogy az utazást aznap folytassák. Az orvos megtiltotta Antoinette-nek, hogy elhagyja az ágyat; azt is értésükre adta, hogy talán hosszabb időt kell majd Thunban tölteniük. Kétségbe voltak esve, - de azért mégis örültek, hogy ezen az

áron sikerült megszabadulniok attól, amitől félniük lehetett. Csak az fájt nekik, hogy olyan messziről jöttek s most nem mozdulhatnak ki a szálló rossz szobájából, ahová a tüzelő nap úgy besütött, mint egy üvegházba. Antoinette azt kívánta, hogy fivére menjen egy kicsit sétálni. Olivier tett is egy kis sétát a szálló közelében; megnézte az Aart szép zöld köntösével s a távol levegőegében egy fehér hegyormot, amely lebegett; egészen oda volt az örömtől: de ezt az örömet, egyedül, nem tudta magába fogadni. Rohanva jött vissza nővére szobájába s egész felindultan mondta el neki, mit látott; és mivel Antoinette csodálkozott, hogy oly korán tér vissza s unszolta, hogy sétáljon még egy keveset, Olivier, mint egykor a Chatelet hangversenyén, most is ezt mondta neki:

- Nem, nem, tulságosan szép ez: fáj nekem ezt nélküled látni.

Náluk nem volt új ez az érzés: tudták, hogy együtt kell lenniök, hogy mindegyikük egészen önmaga tudjon lenni. De mindig jól esett nekik, ha hallhatták ezt egymás ajkairól. Ezek a gyengéd szavak többet használtak Antoinette-nek, mint minden orvosság. Boldogan és ellankadva mosolygott. - S egy jó éjszaka után, jóllehet az óvatosság azt tanácsolta volna, hogy még ne utazzanak el, Antoinette elhatározta, hogy korán reggel megszöknek, anélkül, hogy értesitenék az orvost, aki bizonyosan visszatartaná őket. A tiszta levegő s az öröm, hogy azt a sok szépséget együtt láthatják, mivelte azt, hogy Antoinette nem lakolt ezért a meggondolatlanságért és hogy minden kellemetlenség nélkül érték el utazásuk célját: egy falut a hegyekben, a tó fölött, Spieztől nem messzire.

Három vagy négy hetet töltöttek itt egy kis szállóban. Antoinette-nek nem volt újabb lázrohama; de sehogyse tudta magát jól összeszedni. Fejében mindig nehézséget érzett, elviselhetetlen súlyt s állandóan rosszullét környezte. Olivier gyakran kérdezősködött egészsége felől, szerette volna kevésbé sápadtnak látni; de megittasodott a vidék szépségétől s ösztönyszerűen elhárított magától minden szomorú gondolatot; mikor Antoinette megnyugtatta, hogy nagyon jól érzi magát, akarta hinni, hogy ez igaz, - jóllehet tudta, hogy az ellenkezője áll ennek. Különben Antoinette mélységesen élvezte fivére tulcsapongó kedvét, a levegőt s főleg a pihenést. Mily jó volt végre pihenni e rettenetes évek után!

Olivier a sétákra el akarta vinni Antoinette-et, aki boldogan osztozott volna vele örömeiben; de mikor már bátran nekivágott az utnak, többször megesett, hogy kénytelen volt, husz perc múlva, lélekzete fogytán, aléló szívvvel megállani. Ilyenkor aztán Olivier egyedül tette meg a kirándulást, - veszélytelen hegymászásokat, melyek miatt Antoinette nem szünt meg remegni mindaddig, míg Olivier haza nem tért. Vagy néha együtt tettek kis sétákat: Antoinette Olivier karjára támaszkodott s aprókat lépve csevegtek; különösen Olivier volt nagyon beszédes, nevetgélt, előadta terveit s mindenféle bohóságokat mesélt. A völgy fölött, fele-uton, megálltak s elnézegették a mozdulatlan tó tükrében lebegő fehér felhőket s a hajókat, melyek úgy uszkálnak, mint rovarok egy tócsa felületén; belehelték a langy levegőt s a nyájak csengetyüinek zenéjét, melyet foszlányokban hozott a szél fuvalma nagyon messziről, a lekaszált fű s a meleg gyanta illatával. S együtt álmodoztak a multról, a jövőről és a jelenről, mely minden álmom közt a legvalótlanabbnak s a legmámoritóbbnak tetszett nekik. Antoinette engedte, hogy átragadjon őrá is fivérének szép, gyermekes jókedve; kergetőztek s belehemperegtek a fübe. S egy napon Olivier látta, hogy Antoinette úgy nevet, mint hajdan, mikor gyermekek voltak; a kis lány bolondos, gondtalan nevetésével, mely áttetsző, mint a forrás, olyan nevetéssel, aminőt évek óta nem hallott tőle.

De Olivier igen gyakran nem tudott lemondani arról az élvezetről, hogy hosszú sétákat tegyen. Azután persze furdalta a lelkiismeret s később szemrehányással kellett magát illetnie, hogy nem eléggé használta ki a nővérevel folytatott kedves beszélgetéseket. Sőt a szállóban is gyakran egyedül hagyta őt. A fiatal embereknek és fiatal lányoknak egy kis társasága volt itt, amelytől eleinte mindaketten távol tartották magukat. Később Olivier, félénken s elcsábítva

tőlük, csatlakozott a kis csapathoz. Sohasem voltak barátai: nővérén kívül nem voltak ismerősei, csak néhány gimnáziumi pajtás s azok szeretői, akik iránt valóságos utálatot érzett. Kellemesen hatott rá ezeknek a vele egykoru, jómodoru, szeretetreméltó és vidám leányoknak és fiuknak a társasága. Jóllehet nagyon vad volt, bizonyos ártatlan kíváncsiságot nem tudott magában leküzdeni; szive érzelmes és szüzen érzéki volt, hipnotizálták mindazok a sápadtacska és furcsa lángocskák, melyek a női szemekben ragyognak. Ő maga is, féltékenysége ellenére, tudott tetszeni. A szende vágyakozás, mellyel szeretni és szeretettetni kívánt, tudtán kívül fiatalos bájt adott neki s rávezette olyan szavakra, mozdulatokra, gyengéd figyelmeségekre, amelyeknek éppen félszepségüknél fogva, még nagyobb volt a vonzóerejük. Megvolt benne az az adomány, hogy meg tudta nyerni a rokonszenvet. Jóllehet értelme, mely a magányban nagyon ironikussá vált, gyorsan felismerte az emberek közönségességét és hibáit, melyeket gyakran gyűlölt, - mikor szemtől-szembe volt velük, csak a szemüket látta, melyekből azt olvasta ki, hogy ez is, amaz is olyan lény, aki egy napon meg fog halni, egy olyan lény, akinek szintén csak egy élete van, mint neki magának s nemsokára, épp úgy mint ő maga, el fogja veszíteni: ilyenkor e lény iránt akaratlan vonzalmat érzett; semmiért a világon nem tudott volna neki abban a pillanatban fájdalmat okozni; akarva, nem akarva, szeretetreméltónak kellett lennie iránta. Gyenge volt s éppen ezért arra volt teremtve, hogy tessék a «társaság»-nak, mely minden bünt megbocsát, sőt minden erényt is, csak egyet nem: az erőt, mely a többinek valamennyinek az alapfeltétele.

Antoinette távol tartotta magát e vele egykoruak társaságától. Egészsége, fáradtsága, erkölcsi levertsége, minden látszólagos ok nélkül, megbénították. A gondoknak s az elkeseredett munkának e hosszú évei folyamán, melyek a testet és a lelket valósággal fölemésztik, a szerepek fölcserélődtek közte és fivére közt: Antoinette most távol, oly nagyon távol érezte magát a világtól, oly távol mindentől!... Nem tudott már oda visszatérni: mindezek a beszélgetések, ez a láрма, ezek a nevetések, ezek az apró érdekek fárasztották, majdnem megütközött rajtuk. Fájt neki, hogy ilyen; szeretett volna hasonlítani ezekhez a fiatal lányokhoz, érdeklődni aziránt, ami őket érdekelte, nevetni azon, ami őket megnevettette... Képtelen volt már erre!... A szive össze volt facsarva, úgy tetszett neki, hogy halott is már. Este bezárkózott a szobájába; és gyakran még lámpát sem gyújtott; ott üldögélt a sötétben, mialatt Olivier lenn a szalónban mulatott, átadva magát regényes kis szerelmeinek, melyek szokássá váltak nála. Csak akkor rázkódott fel zsidbadtságból, mikor hallotta, hogy Olivier jön fel a lépcsőn, nevetve és csevegve barátnőivel, végeszakadatlan «jó éjt» kívánva nekik ajtajuk küszöbén, nem tudva elszánni magát, hogy megváljon tőlük. Ilyenkor Antoinette mosolygott az éjszakai sötétben s fölkelt, hogy felgyujtsa a villamos lámpát. Fivérének nevetése fölélesztette.

Az ősz későre járt. A nap kialvóban volt. A természet hervadozott. Az októberi ködök és felhők pehelytakarója alatt a színek eltompultak; a magaslatokra lehullott az első hó s a völgyekre leszállt a köd.

A nyaralók egyenkint, majd csapatosan költöztek el. Szomoru volt látni, mint utaznak el még a közönyös barátok is és mindennél szomorubb volt látni, mint mulik el a nyár, a nyugalom és boldogság ideje, mely oázis volt az életükben. Még egy utolsó sétát tettek együtt, egy fátyolos őszi napon, az erdőben, a hegység hosszában. Nem beszélgettek, álmodoztak, kissé mélabusan, dideregve összebujtak, fölhajtott galléru köpenyükbé burkolózva; ujjai egymásba fonódtak. A nedves erdők is hallgattak, sirdogáltak csendesen. Benn, az erdők mélyéből kihallatszott egy magányos madár szelid és panaszos vijjogása, mely érezte közeledni a telet. Egy nyáj kristályos csengetyüi csilingeltek a ködben, a távolba veszve, mintegy elhamvadón, mintha keblük mélyében csengettek volna...

Visszatértek Párisba. Mindaketten szomoruak voltak. Antoinette nem nyerte vissza egészségét.

*

Otthon Antoinette első dolga az volt, hogy előteremtse Olivier ruha- és fehérneműjét, melyet az intézetbe kellett vinnie. Erre költötte megtakarított pénzének utolsó garasait, sőt titokban néhány ékszerét is eladta. Bánta is ő! Hisz Olivier később úgy is visszafizeti neki... Különben úgy is oly kevésre lesz már szüksége, ha Olivier nem lesz övele többé; ruházatának rendbehozását avval a forró gyengédséggel végezte, melyet testvére iránt érzett s avval a sejtelemmel, hogy ez lesz az utolsó munka, melyet az ő részére végez.

Az utolsó napokon, melyeket még együtt tölthettek, nem távoztak el egymás oldala mellől; féltek, hogy egy percet is el találnak belőlük veszíteni. Az utolsó este sokáig elüldögéltek a tűz mellett. Antoinette a lakás egyetlen karosszékébe telepedett le, Olivier meg egy zsámolyra a lábainál s szokása szerint, mint valami nagy, elkényeztetett gyermek, cirógatni hagyta magát. Aggodalommal és kíváncsisággal nézett új élete elé, melynek a küszöbén állt. Antoinette szüntelenül arra gondolt, hogy immár vége van bensőséges együttélésüknek s rémülettel tűnődött el afölött, hogy mi lesz belőle. És Olivier, mintha e gondolatot még sajtóbbá akarná tenni, soha oly gyengéd nem volt iránta, mint ezen az utolsó estén, azoknak a lényeknek ösztönös és ártatlan kacérságával, kik a válás perceire várnak, hogy kimutassák azt, ami bennük a legjobb és a legbájosabb. Leült a zongorához s egymásután eljátszotta neki mindazokat a lapokat Mozart-tól és Gluck-tól, melyeket legjobban szeretett, - az elérzékenyült boldogságnak s a derüs szomorúságnak azokat a látomásait, amelyekhez elmúlt életükből oly sok minden társul szegődött.

Mikor a válás órája elérkezett, Antoinette elkísérte Olivier-t az intézet kapujáig. Aztán hazament. Ismét egyedül volt. De most már nem úgy, mint mikor Németországba utazott, amikor csak tőle függött, hogy véget vessen számkivetésének, ha nem bírná tovább elviselni. Most ő maradt s Olivier ment el, hosszú időre, az egész életre. De annyira anyáskodó volt, hogy ebben az első pillanatban inkább gondolt öccsére, mint saját magára; gondolataiban Olivier új, a régítől annyira különböző életének első napjaival foglalkozott, az iskolákban hagyományos ugratásokkal s azokkal az apró, ártalmatlan bosszantásokkal, melyek néha nyugtalanító arányuakká nőnek olyan emberek agyában, kik egyedül élnek és hozzá vannak szokva, hogy gyötörjék magukat olyasmieért, amit szeretnek.

Ez a gond annyiban jótékony hatással volt rá, hogy magányától elvonta figyelmét. Már arra a félórácskára gondolt, mikor másnap láthatja Oliviert a társalgóteremben. Egy negyed órával korábban már ott volt. Olivier nagyon kedves volt hozzá, de már csak azon járt az esze és az szórakoztatta, amit az intézetben tapasztalt. A következő napokon, mikor Antoinette mindig nyugtalan gyengédséggel eltelve jött, még jobban kiélesedett az ellentét aközött, hogy mi volt ő neki a beszélgetés e pár perce és mi volt öccsének. Antoinette-nek ez a pár perc volt egész élete. Olivier gyengéden szerette nővérét, ehhez nem férhet semmi kétség; de tőle nem lehetett azt követelni, hogy kizárólag Antoinette-re gondoljon, mint ahogy Antoinette ő reá gondolt. Egyszer-kétszer Olivier elkésve jött a társalgó terembe. Egy más alkalommal, mikor Antoinette azt kérdezte tőle, vajjon unatkozik-e, azt felelte, hogy nem. Apró tüszurások voltak ezek Antoinette szívének. - Haragudott magára, hogy ilyen; önzéssel vádolta magát; nagyon jól tudta, hogy képtelenség volna, helytelen és természetellenes, ha Olivier ő nélküle s ő Olivier nélkül nem tudna ellenni, ha nem volna más tárgya gondolatainak. Igen, ő mindezt jól tudta. De mit használt neki, hogy tudta. Nem tehetett ellene semmit, ha már tíz év óta egész életét ebbe az egy gondolatba foglalta: a testvére. Most, hogy az egyetlen, ami ebben az életben érdekléssel birt rá nézve, elszakadt tőle, semmije se maradt.

Megpróbálta bátran újra kezdeni foglalatosságait, az olvasást, a zenét; elővette kedvenc kottáit és könyveit... Istenem! milyen üresek voltak önélküle Shakespeare és Beethoven!... - Igen, kétségkívül, szép volt ez... De ő már nem volt ott. Mire valók a szép dolgok, ha csak a saját

szemeinkkel látjuk őket s nem egyuttal annak a szemével is, akit szeretünk. Mit kezdetünk a szépséggel, mit kezdetünk akár az örömmel is, ha azokat a másik szivben nem élvezhetjük?

Ha Antoinette erősebb lett volna, igyekezett volna teljesen újjáalakítani életét s más célt tüzni ki neki. De nem bírta már. Most, hogy már semmi se kötelezte arra, hogy helyt álljon bármibe kerüljön is, megszakadt akarátának az az erőfeszítése, melyet eddig magára kényszerített: leroskadt. A betegség, mely több mint egy év óta leselkedett rá s melyet energiája félretaszított, az utat most már szabadon találta.

Otthon, egyedül, avval töltötte estéit, hogy tépte-marta magát a kialudt tűz mellett; nem volt bátorsága újra meggyújtani; nem volt ereje lefeküdni; elüldögélt éjfélig is, szundikálva, álmodozva, dideregve. Ujra átélte életét, együtt volt kedves halottaival, rombadőlt illuzióival; és irtózatosszomorúság szállta meg elvesztett ifjúságáért, mely nem ismerte a szerelmet, a szerelem reményét... Hangtalan, sötét, be nem vallott fájdalom... Egy gyermek nevetése az utcán, tétova tipegése az alsó emeleten... Ezek a kis lábak belegázoltak a szívébe... Kételyek ostromolták, rossz gondolatok; az önző, élvhajhászó város lelkének fertőző hatása volt ez elgyengült lélekre. Leküzdötte a késő bánatot, szégyelt bizonyos vágyakat, melyeket bűnöknek tartott; nem tudta megérteni, mi kinozza: rossz ösztöneinek tulajdonította. A szegény kis Ophelia, akin egy titokzatos baj rágódott, iszonyattal érezte, mint csap fel lénye mélyéből az a zavaros és brutális fuvalom, mely az élet legalsó rétegeiből támad. Már nem dolgozott, leckéi legnagyobb részét elhanyagolta; ő, aki olyan bátor, olyan koránkelő volt, néha délutánig is ágyban maradt: nem volt több oka fölkelni, mint lefeküdni; alig evett valamit, vagy egyáltalán nem evett. Csak csütörtök délután és vasárnap, egész nap, mikor öccsének szünetje volt, kényszerítette magát arra, hogy vele legyen, amint azelőtt is vele volt.

Olivier semmit se vett észre. Sokkal több mulatságot, vagy szórakozást nyújtott neki új élete, semhogy nővérét jól megfigyelhette volna. Az ifjúságnak abban a korszakában volt, amikor nehezünkre esik áldozatot hozni, amikor közönyösen viselkedünk olyan dolgok iránt, melyek egykor meghatottak, később fel fognak zaklatni bennünket. Azok a benyomások, melyeket az idősebb emberek nyernek a természetből és az életből, néha frisebbek, élvezeteik néha ártatlanabbak, mint a husz-harminc éves ifjakéi. Ilyenkor azt szokták mondani, hogy a fiatal emberek - a szívéket tekintve - öregebbek és fásultabbak. Legtöbbször tévedés ez. Nem azért látszanak ők érzéketleneknek, mert fásultak, hanem azért, mert lelküket szenvedélyek, nagyravágyások, kívánságok, megrögzött eszmék árasztják el. Mikor testünk elkopott már s többé nincs mit várnunk az élettől, akkor találják meg a maguk helyét az önzetlen indulatok; és megnyílik a gyermeki könnyek forrása. Olivier-t ezer apró gond foglalkoztatta, melyek közt a legfontosabb egy képtelen kis szerelmi szenvedély volt, - (ilyen mindig volt benne) - mely annyira megszállta, hogy minden más iránt vak lett és közömbös. - Antoinette nem tudta, mi történik fivére lelkében; csak azt látta, hogy elhuzódik tőle. Nem egészen Olivier hibája volt ez. Olivier sokszor örvendett, mikor Antoinette-el együtt lehetett, láthatta őt s beszélhetett vele. De mikor közeledett nővérehez, az érzés megfagyott benne. Az a nyugtalan szeretet, az a láz, amellyel Antoinette beléje kapaszkodott, a szavait itta s kedveskedéseivel elárasztotta - a gyengéd figyelmeknek, a remegő szolgálatkészségnek ez a tulzása mindjárt lehütötte benne a vágyat, hogy átadja magát neki. Meg kellett volna értenie, hogy Antoinette nincs normális állapotban. Mert rendszerint meg szokta őrizni finom tartózkodását. De Olivier nem törte a fejét emiatt. Antoinette kérdéseire száraz igen-nel vagy nem-mel válaszolt. Mennél inkább igyekezett Antoinette Olivier némaságát megoldani, ez annál inkább belémerevedett, sőt néha meg is sértette hirtelen odavetett feleleteivel. Ilyenkor aztán Antoinette lesujtva hallgatott. S egész napjuk szertefolyt, elfecsérlődött. - De alig lépett ki Olivier lakásuk küszöbén, hogy visszatérjen az intézetbe, már vigasztalhatatlan volt amiatt, hogy így bánt vele. S kinozta magát még éjjel is, arra gondolva, hogy milyen fájdalmat okozott neki. Sőt azt is megtette, hogy mihelyt visszaért az intézetbe, levelet irt nővérenek, tele áradozással.

- De másnap reggel, mikor újra átolvasta, széjjeltépte. És Antoinette minderről semmit se tudott. Azt hitte, hogy Olivier nem szereti már.

*

Ha nem is egy utolsó örömet, de egy utolsó izgalmat, a fiatalos gyengédség utolsó izgalmát átélte még Antoinette, amikor is szíve még egyszer összeszedte magát s kétségbeesett erőfeszítéssel fölküzdött magát benne a szerelemnek, a boldogságban való reménynek, az élethez való reménynek az ereje. Különben képtelenség volt ez s annyira ellenkezett nyugodt természetével! Csakis úgy történhetett, hogy lelke föl volt dulva s a zsibbadságnak, a tulfeszített izgatottságnak olyan állapotába esett, mely már a betegség hirmondója volt.

Elment fivérével a Chatelet hangversenyére.

Mivel Olivier-t ez időben egy kis Szemle megbizta a zenei kritikával, kissé jobb helyen ültek, mint azelőtt, de sokkal ellenszenvesebb közönségtől környezve. Zenekari üléseik voltak, közel a színpadhoz. A műsor Christophe Krafft fellépését hirdette. Egyikük sem ismerte ezt a német zenészt.

Mikor Antoinette látta, hogy a színpadra lép, minden vére a szívébe tolult. Jóllehet kifáradt szemei csak mintegy ködön át látták, semmi kétsége sem volt, mikor rápillantott: ráismert a németországi rossz napok ismeretlen barátjára. Fivérének soha sem tett róla említést; s önmagával is alig-alig beszélhetett róla: minden gondolatát az élet gondjai nyelték el. Meg azután ő okos kis francia nő volt, aki őrizkedett attól, hogy szívébe beengedjen egy homályos érzést, melynek forrását nem ismerte s amelynek jövője nem lehetett. Volt benne a léleknek egy egész tartománya, tele nem sejtett mélységekkel, ahol más érzések is szunnyadoztak, melyeket szégyelt volna meglátni; tudta, hogy ott vannak, de szemeit elfordította tőlük bizonyos vallásos rettegésből azon lény iránt, mely kisiklik a szellem ellenőrzése alól.

Mikor zavarából egy kissé magához tért, elkérte öccsétől a messzelátót, hogy megnézzék Christophe-ot; arcélben látta, a karnagyi polc mellett s fölismerte heves és megfeszített arkifejezését. Kopottas frakk volt rajta, mely nagyon rosszul állt neki. Antoinette némán és megdermedve nézte e siralmas hangverseny vésztyjósító fordulatait, melyen Christophe olyan közönség leplezetlen rosszakaratába ütközött, mely ezidőben kellemetlenül fogadta a német művészeket s a zenéjüktől valósággal halálra unta magát. Mikor egy szimfónia után, mely tulhosszunak tetszett, Christophe újra megjelent, hogy eljátszon néhány zongoradarabot, csufolkodó felkiáltásokkal fogadták, melyek semmi kétséget sem hagytak a felől, hogy e viszontlátás a közönségnek vajmi kevés örömet okoz. Mégis elkezdett játszani, a közönség beletörődő unalmának közepette; de a kellemetlen megjegyzések, melyeket a legfelső karzatok két hallgatója fennhangon váltott egymással, vigan tovább folytak, amiben az egész közönségnek öröme telt. Ekkor félbeszakította játékát s a gyermekek borzasztóan pajkos gyalázkodásával, egy ujjal elkezdte játszani a Malbrough s'en va-t-en guerre-t, majd fölkelte a zongorától s oda vágta a közönség szemébe:

- Ez kell nektek!

A közönség, mely egy pillanatig nem volt tisztában a zenész szándékaival, üvöltésbe tört ki. Hihetetlen zenebona támadt. Füttyültek, kiabáltak.

- Kérjen bocsánatot! Jöjjön ki, és kérjen bocsánatot!

Az emberek, a haragtól mindjobban kivörösödve, mindjobban felizgultak, s igyekeztek elhittetni magukkal, hogy komolyan méltatlankodnak; lehet, hogy méltatlankodásuk komoly volt, de különösen annak örültek, hogy alkalmuk nyílt zajt csapni és egy kicsit kinyújtózkodni, akár csak a diákok két órai előadás után.

Antoinette-nek nem volt ereje megmozdulni; úgy ült, mintha kővé vált volna; görcsösen összeszoruló ujjával hallgatagon tépdeste egyik keztyűjét. Már a szimfónia első hangjainál világosan látta, mi fog történni, megérezte a közönség titokban erjedő ellenséges érzületét, érezte, hogy az mint növekedik, olvasott Christophe-ban, bizonyos volt benne, hogy a kitörés nem fog elmaradni; várta egyre erősbülő aggodalommal s megfeszítette erejét, hogy megakadályozza s mikor megtörtént s egészen úgy történt, amint előre látta, ez úgy teperte le, mint valami végzet, mely ellen semmit se lehet tenni. S mivel le nem vette a szemét Christophe-ról, ki szemtelenül rámeredt a közönségre, mely lehurrogta, tekintetük találkozott. Lehet, hogy Christophe szemei egy pillanatra fölismerték Antoinette-et; de abban a viharban, mely elsodorta, szelleme nem ismerte fel őt: (jó ideje volt már, hogy nem gondolt rá.) S füttyöktől kísérve, eltűnt.

Antoinette szeretett volna kiáltani, mondani, csinálni valamit: meg volt kötözve, mint valami lázas álomban. S csak akkor könnyebbült meg, mikor hallotta, hogy derék kis fivére, aki nem is sejtette, mi megy végbe az ő lelkében, osztozik vele aggodalmaiban és méltatlankodásában. Olivier izig-vérig zenész volt s izlésében mindig megőrizte függetlenségét, melyet semmitől se engedett korlátozni: ha szeretett valamit, szerette, ha az egész világgal kellett volna is szembeszállania. Már a szimfónia első ütemeinél megérezett benne valami nagyot, olyas valamit, amivel még nem találkozott soha életében. Halk hangon mélységes hévvel mondogatta:

- Milyen szép ez! Milyen szép ez!

miközben nővére, hálával eltelve, ösztönszerűleg szorosán melléje huzódott. A szimfónia után dühösen tapsolt, hogy tiltakozzék a közönség gunyos közönye ellen. Mikor kitört a nagy kavarodás, magán kívül volt: fölkel és egyre azt kiabálta, hogy Christophe-nak igaza van, magyarázatot kért azoktól, akik füttyültek, kedve lelt volna verekedni: nem lehetett ráismerni a félénk fiura. Hangja elveszett a zaj közepette; durván leszólták, elnevezték taknyos kölyöknek, aki jól tenné, ha befogná a száját. Antoinette, aki tudta, hogy itt minden tiltakozás hiábavaló, megfogta Olivier karját s így szólt:

- Hallgass, kérlek, könyörögve kérlek, hallgass már!

Olivier, kétségbeesve, újra leült; de nem szünt meg siránkozni:

- Gyalázat, gyalázat! Oh a nyomorultak!...

Antoinette nem szólt semmit, némán szenvedett; Olivier azt hitte, hogy érzéketlen e zene iránt s egyre kérdezte tőle:

- Antoinette, hát te nem találod ezt szépnek, mondd?

Antoinette intett, hogy igen. S csak ült a helyén, dermedten s nem tudott feléledni. De mikor a zenekar éppen bele akart kezdeni egy más darabba, hirtelen fölkel s a gyűlölet egy bizonyos nemével ezt sugta öccsének:

- Gyere, menjünk, nem tudom tovább nézni ezeket az embereket!

S rohanva elsiettek. Az utcán egymásba karoltak; Olivier indulatosan beszélt, Antoinette hallgatott.

*

Ezen a napon s a következő napokon, Antoinette egyedül üldögélve szobájában, belezsibbadt egy érzésbe, mellyel óvakodott szembe nézni, de amely kiütközött minden gondolatán át, mint vérenek tompa lüktetése halántékaiban, melyekben fájdalmat érzett.

Rövid idővel ezután Olivier elhozta neki Christophe «Lieder»-jének gyűjteményét, melyre véletlenül akadt egy kiadónál. Antoinette találomra felnyitotta. Az első lapon, melyre szemét vetette, egy darab címe alatt, német nyelven, ezt az ajánlást olvasta:

«Az én kedves szegény kis áldozatomnak»... s alatta egy dátumot.

Ezt a dátumot jól ismerte. - Annyira megzavarodott, hogy a darabot nem tudta tovább nézni. Letette a hangjegyfűzetet s miután megkérte Oliviert, hogy játsszon neki belőle, bement a szobájába és bezárkózott. Olivier, aki szívvel-lélekkel örült az új darabnak, elkezdte őket játszani, anélkül, hogy nővére felindulását észrevette volna. Antoinette, a szomszéd szobában ülve, visszafojtotta a szíve verését. Majd hirtelen fölkel, s kivette szekrényéből a kiadásairól vezetett jegyzőkönyvecskét, hogy kikeresse benne Németországból való elutazásának dátumát és a titkos dátumot. Előre tudta: csakugyan annak az előadásnak estje volt, amelyet együtt hallgatott végig Christophe-al. Lefeküdt ágyára s lehunyta a szemét; pirban égő arccal, kezeit keblére szoritva hallgatta a kedves zenét. Szívét hála árasztotta el... Ah! miért fáj oly nagyon a feje?

Olivier, látva, hogy nővére nem tér vissza, átment hozzá, mikor abbahagyta a játékot s ágyán fekvé találta őt. Megkérdezte, nincs-e valami baja. Antoinette egy kis kimerültségről panaszkodott s fölkel, hogy öccsét beszélgetésével szórakoztassa. Elcsevegtek egy kicsit; de Antoinette nem felelt mindjárt Olivier kérdéseire: olyan volt, mint akinek gondolatai nagyon messze elkalandoztak: mosolygott, mindegyre elpirult, mentegetőzött, hogy gondolkodni se tud erős fejfájása miatt. Végre Olivier elment. Antoinette arra kérte, hogy hagyja nála a dalfűzetet. Sokáig egyedül maradt a sötét szobában s a zongorán olvasgatta a dalokat, anélkül, hogy eljátszotta volna őket, csak imitt-amott billentett le, nagyon halkán, egy-egy hangjegyet, attól félve, hogy panaszkodni találnának a szomszédok. Sőt többnyire nem is olvasta őket, hanem elábrándozott, a hála és gyengédség szárnyalva vitte annak lelke felé, aki megszánta, aki olvasott benne a jóság titokzatos megsejtő erejével. Nem tudta megrögzíteni gondolatait. Boldog volt és szomorú - szomorú!... Ah! hogy fáj a feje!

Az éjszakát édes és kínos álmokban, nyomasztó mélabuban töltötte. Másnap sétálni akart egy kicsit, hogy lerázza zsibbadságát. Bár szüntelenül kínos főfájás gyötörte, - elment bevásárolni egy nagy áruházba, csak azért, hogy sétájának legyen valami célja. Nem is gondolt arra, hogy mit csinál. Bár nem vallotta be magának, szakadatlanul Christophe-ra gondolt. Alig távozott el hazulról, elcsigázva, halálos szomorúsággal, az utca tulsó oldalán, a gyalogjárón kavargó tömegben, megpillantotta Christophe-ot. Christophe viszont őt látta meg majdnem ugyanabban a pillanatban. Antoinette - önkéntelenül és hirtelen - kinyújtotta feléje a kezeit. Christophe megállt: ezuttal megismerte őt. S máris lelépett a kocsijáróra, hogy átvágjon Antoinettehez; és Antoinette igyekezett eléje menni. De a tömeg brutális áradata elsodorta Christophe-ot, mint egy szalmaszálat s közben egy omnibusz-ló, mely lebukott a sikos aszfalra, Christophe előtt gátat emelt, amelyen nyomban fennakadt a kocsik kettős sora, kibogozhatatlan torlaszt halmozva össze néhány pillanatig. Christophe mindennek ellenére át akart jutni hozzá: de bennrekedt a kocsik közt s nem tudott se előre menni, se hátrálni. Mikor végre sikerült kiszabadulnia s elérnie azt a helyet, ahol Antoinette-et meglátta, ő már messze volt. Antoinette hiába erőlködött, hogy átvergődjön az emberi áradaton; végül beletörődött, nem próbált küzdelem; az az érzése volt, hogy valami végzet nehezedik rá s szegül ellene annak, hogy találkozzék Christophe-al s a végzet ellen nem lehet semmit se tenni. S mikor sikerült kijutnia a tömegből, nem kísérelte meg még egyszer visszamenni a megtett uton; szégyenkezés fogta el: mit is merne mondani neki? Mit is mert tenni? És ő mit gondolhatott volna? És haza menekült.

S nyugalma csak akkor kezdett visszatérni, mikor már a lakásán volt. S otthon, szobája homályában sokáig üldögélt asztala előtt s nem érzett annyi bátorságot, hogy levesse kalapját

és keztyűit. Szerencsétlennek érezte magát, hogy nem beszélhetett vele; s ugyanekkor egy fényesség is volt a szívében; már nem látta többé az árnyékot, nem látta többé a rosszat, amitől szenvedett. Ujra meg újra végigképzelte az utcán lejátszódott jelenet minden részletét; megváltoztatta őket s eltűnődött azon, mi történt volna, ha az egyik vagy másik körülmény másképpen talál alakulni. Látta magát, mint nyújtotta karját Christophe felé, látta az öröm kifejezését Christophe arcán, mikor ez megismerte őt s nevetett s arcát pir borította el. Pirult s egyedül, sötét szobájában, ahol senki nem látta, ahol önmagát is alig láthatta, újból feléje nyújtotta karjait. Ah! hiába, nem tehetett róla: érezte, hogy elmulása közeledik s ösztönszerűleg igyekezett belekapaszkodni a hatalmas életbe, mely elhaladt mellette s amely reá vetette a jóság egy pillantását. Gyengédséggel és aggodalommal tele szívvvel ezt kiáltotta oda neki az éjszakában:

- Segítség! Ments meg!

Egész lázasan kelt föl, hogy meggyujtsa a lámpát s papirost, tollat vegyen elő. Levelet irt Christophe-nak. Ez a piruló, büszke leány soha nem gondolt volna arra, hogy írjon neki, ha a betegség ki nem tört volna rajta. Nem tudta, mit ír. Már nem volt ura magának. Hívta Christophe-ot s megmondta neki, hogy szereti... Levele közepén rémülten megállt: lendülete megtört; borzasztóan kinlódva kereste a szavakat; letiporta a fáradság. Szégyelte magát... Mire való mindez? Jól tudta, hogy csak ámitani akarja magát, hogy ezt a levelet sohasem fogja elküldeni... S még ha akarta volna is, hogyan juttathatná el hozzá?... Tulságosan késő már! Nem, nem, minden hiába már; ez egy fuldokló madár utolsó erőfeszítése, mely eszelősen csapkod szárnyaival. Belé kell törődnie...

Sokáig maradt még asztala előtt, elmélyedve, nem tudta kiragadni magát mozdulatlanságából. Éjfél elmúlt már, mikor fölkel, kinosan - bátran. Gépies szokásból levelének fogalmazványát bedugta kis könyvtárának egyik könyvébe, mivel nem volt bátorsága sem elrakosgatni, sem széttépni. Aztán, láztól dideregve, lefeküdt. Meglelte a talány nyitját: érezte, hogy beteljesedik Isten akarata. - S nagy békesség szállt lelkébe.

*

Olivier, mikor vasárnap reggel hazament az intézetből, Antoinette-et ágyban találta, enyhe deliriumban. Orvost hívtak. Ez tüdősorvadást állapított meg.

Az utóbbi napokban Antoinette már tudatában volt állapotának; rájött végre erkölcsi zavarának okára, mely rémületet keltett benne. A szegény kicsike, aki szégyenkezett önmaga előtt, majdnem megenyhült arra a gondolatra, hogy neki semmi része sincs ebben, hogy állapotát betegsége okozta. Volt ereje gondolni arra, mit kell még elrendeznie; írásait elégette s elkészített egy levelet Nathan-né részére; arra kérte, hogy viselje gondját fivérének, az első hetekben «halála» után - (ezt a szót nem merte leírni...)

Az orvos mit se tehetett már: a betegség nagy erővel lépett fel és Antoinette szervezetét az évekig tartó tulpnagy fáradalmak az utolsó foszlányig felőrölték.

Antoinette nyugodt volt. Mióta érezte, hogy el van veszve, megszabadult aggodalmaitól.

Gondolatban maga elé idézte mindazokat a megpróbáltatásokat, melyeket átélt; újra látta véghezvitt művét, Olivier megmentését és mondhatatlan öröm árasztotta el. Ezt mondogatta magában:

- Én csináltam ezt.

Majd fennhájzásáért szemrehányással illette magát.

- Egyedül semmire se mentem volna. Isten segített nekem.

S köszönetet mondott Istennek, hogy élni engedte addig, míg elvégezte feladatát. A szive összefacsarodott ugyan egy kicsit, hogy most kell az élettől elbucsznia; de nem mert panaszkodni: ez hálátlanság lett volna Isten iránt, aki előbb is elszólithatta volna. S mi történt volna, ha ő előbb, egy évvel hamarabb, költözik el?

Sóhajtozott s hálatalten megalázkodott.

Bár le volt sujtva, nem panaszkodott, - csak nehéz álmaiban, mikor néha jajgatott, mint egy kis gyermek. A dolgokat s az embereket a beletörődés mosolyával nézte. Olivier látása az öröm állandó forrása volt neki. Nem beszélt, csak ajkaival hívogatta őt; kezét a kezében akarta tartani; azt akarta, hogy odafektesse a fejét a vánkosára az ő feje mellé; s mikor szemük egészen közel volt egymáshoz, hosszan, némán elnézegette. Végre föltámaszkodott s Olivier fejét két keze közt tartva, halkán mondogatta:

- Ah! Olivier!... Olivier!

Leoldotta az érmet, melyet a nyakán viselt s öccse nyakába füzte. Gyóntatójának, orvosának, mindenkinek a gondjaiba ajánlotta az ő kedves Olivier-jét. Tisztán lehetett érezni, hogy most már csak Olivier-ben él, hogy halála közeledtével abba az életbe menekül, mint egy szigetbe. Voltak pillanatok, mikor a gyengédség és hit misztikus rajongásától mintegy megittasodva nem érezte már, hogy beteg és a szomorúság örömmé vált - valóban isteni örömmé, mely száján és szemeiben sugárzott. S ezt rebesgette:

- Boldog vagyok.

Lassankint beállt nála az elszibbadás. Öntudatának utolsó perceiben morogtak az ajkai, lát-szott, hogy rebesget valamit. Olivier odament ágya fejéhez s föléje hajolt. Antoinette megismerte még s gyengén rámosolygott; ajkai ezután is mozogtak s szemei megteltek könnyekkel.

Nem lehetett hallani, mit akar mondani... De Olivier-nek sikerült felfogni, mint egy lehelletet, annak a régi kedves dalnak szavait, melyet annyira szerettek, melyet Antoinette annyiszor énekelt neki:

I will come again, my sweet and bonny, I will come again.
(«Visszajövök, édes jószágom, visszajövök.»)

Aztán visszahanyatlott zsibbadságába. S elköltözött.

*

Antoinette, anélkül, hogy ő maga tudta volna, mély rokonszenvet ébresztett maga iránt sok olyan emberben is, akiket nem ismert; így abban a házban is, ahol laktak s ahol a lakóknak még a nevét se tudta. Olivier iránt megnyilatkozott a részvét olyanok részéről is, akik idegenek voltak neki. Antoinette temetése nem volt olyan elhagyatott, amilyen az anyjáié volt. Barátai, öccse iskolatársai, azok a családok, hol leckéket adott, többen azok közül, akik mellett némán tovasuhant, nem árulva el semmit életéből s akik viszont nem mondtak el neki semmit a maguk életéből, de akik ismerve önfeláldozását, titokban csodálták, szegény emberek, bejáró asszony, aki a háztartásban segített neki, mikor már beteg volt s a kiskereskedők, akinél a városnegyedben bevásárolt, mind elkisérték a temetőbe.

Nathan-né még aznap este, mikor Antoinette meghalt, gondjába vette Oliviert s bármennyire szabódott is, magával vitte s erőszakkal elvonta őt fájalmától.

Olivier életének ez volt az egyetlen időszaka, amikor lehetséges volt ellenállást kifejtenie egy ilyen katasztrófával szemben, - az egyetlen, amikor nem volt szabad egész lényét átengednie a kétségbeesésnek. Épp' ez időben kezdett új életet, belépett egy csapatba és bár nem volt inyre, az iram magával sodorta. Az iskolai foglalatosságok és gondok, a szellemi láz, a vizsgák, a

küzdelem a létért nem engedték, hogy magába zárkózzék: nem élhetett egyedül. Nem szenvedett; s csak ez óvta meg életét. Egy évvel előbb, néhány évvel később, elpusztult volna.

Ám azért, amennyire csak tehetette, választófalat emelt a világ s nővére emléke közé. Fájt neki, hogy elegendő pénz híján nem tarthatta meg a lakást, melyben együtt éltek. Azt remélte, hogy azok, akik érdeklődést látszottak tanusítani iránta, megértik gyötrelmét, hogy nem képes megmenteni azt, ami a nővéréé volt. De úgy látszott, hogy senki sem érti meg. Azon a pénzen, melyet részint kölcsön kért, részint leckeadással keresett, kibérelt egy padlásszobát, ahol összehalmozta mindazt, ami befért nővére butoraiból: ágyát, asztalát, karosszékét. Szentélyt csinált magának emlékezetéből. Azokon a napokon, mikor levert volt, ide menekült. Pajtásai azt hitték, hogy szerelmi viszonya van. Órákat töltött itt s homlokát kezére támasztva, álmodozott felőle: mert szerencsétlenségére nem volt arcképe tőle, csak egy kis fénykép - abból az időből, mikor még kis lány volt - mely együtt ábrázolta őket. Elbeszélgetett vele. Sirdogált... Hová lett az ő Antoinette-je? Ah! ha legalább a világ tulsó sarkán lett volna, bárhol, bármilyen messze, bármily nehezen megközelíthető pontján a világnak - milyen örömmel, milyen győzhetetlen hévvel rohant volna fölkeresésére, ezer szenvedésen át, még ha mezitláb, még ha száz és száz évig kellett volna vándorolnia, ha legalább minden lépése közelebb vitte volna hozzá!... Igen, még ha ezer eshetőségből csak egy biztatta volna is, hogy feltalálja őt... De semmi... Seholy... Semmi mód, hogy valaha is eljusson hozzá... Milyen magány vette most körül! Hogy' ki volt most szolgáltató, ő, az ügyetlen, ő, aki még most is gyermek az életben, amióta Antoinette nem volt mellette, hogy szeresse, tanácsot adjon neki, megvigasztalja!... Az, kinek része volt abban a boldogságban, hogy ismerte a teljes, határtalan intimitását egy baráti léleknek, az ismerte a legistenibb örömet, - olyan örömet, mely azután élete egész hátralevő részében nyomorulttá teszi...

Nessun maggior dolore che ricordarsi del tempo felice nella miseria...

A gyenge és gyengéd sziveknek az a legkinosabb fájdalom, hogy ismerték egyszer a legnagyobb boldogságot.

De bármily szomorúnak látszik is elveszteni az élet kezdetén azokat, akiket szeretünk, még sem olyan borzasztó, mint később veszteni el őket, mikor az élet forrásai kiapadtak már. Olivier fiatal volt; s veleszületett pesszimizmusa, szerencsétlen sorsa ellenére, szüksége volt arra, hogy éljen. Amint gyakran lehet látni egy kedves lény elvesztése után, úgy tetszett, hogy Antoinette, mikor meghalt, lelkének egy részét átlehelte testvérebe. Olivier hitte ezt. Bár nem élt benne a hit, mint nővéreben, homályosan elhitette magával, hogy nővére nem halt meg egészen, hogy benne él, amint megígérte neki. Bretagne-ban azt tartja a néphit, hogy a fiatalok nem halnak meg: ott lebegnek azokon a helyeken, ahol éltek, mindaddig, míg el nem töltik létük rendes időtartamát. - Így Antoinette nem szűnt meg növekedni Olivier mellett.

Olivier újra meg újra átolvasta azokat az írásokat, melyek Antoinette után maradtak. Szerencsétlenségére Antoinette majdnem mindent elégetett. Különben sem tartozott azon nők közé, akik benső életükről jegyzéket vezetnek. Pirult volna, ha indiszkrét és egészségtelen kíváncsiságból levetkőztette volna gondolatait. Csak egy jegyzőkönyvecskéje volt, melyből kivülről más nem igen érthetett meg valamit - egy parányi kalendáriumos naplója, amelybe minden megjegyzés nélkül beírta mindennapi életének bizonyos dátumait, bizonyos apró eseményeit, melyek örömeiket és izgalmakat jelentettek neki, melyeket nem kellett részletesen feljegyeznie, hogy újra átélje őket. Antoinette megőrizte mindazokat a leveleket, melyeket Olivier írt neki, anélkül, hogy egyet is elveszített volna belőlük. - Oh jaj! Olivier nem volt ilyen gondos: ő azokat, melyeket Antoinette-től kapott, majdnem mind elveszítette. Kelltek is neki a levelek! Azt gondolta, hogy nővére mindig mellette lesz; a gyengédség lelkes forrása kiapadhatatlannak látszott: bizonyosnak tartotta, hogy mindig felüldíti velük ajkait és szívét; gondatlanul elfecsérelte a szeretetet, melyet ebből a forrásból merített s amelynek most

legparányibb cseppecskéit is szeretne volna összegyűjteni... Milyen izgalom fogta el, mikor Antoinette egyik verses könyvét lapozgatva, egy papirdarabkán ezeket az írónnal irt szavakat találta:

- «Olivier, kedves Olivier-m!...»

Kis hujja volt, hogy el nem ájult. Zokogott, ajkait odaszoritva ahhoz a láthatatlan szájhoz, mely a sirból szólt hozzá. - Ettől a naptól fogva előszedegette Antoinette összes könyveit s minden lapot átkutatott, hátha más bizalmas vallomásra is akadhatna bennük. Megtalálta Christophe-hoz irt levelének fogalmazványát. Ekkor megtudta azt a csöndes regényt, melynek körvonalai kezdtek benne kibontakozni; most először behatolt legtitkosabb érzéseibe, melyeket eddig nem ismert s amelyeket nem igyekezett megismerni; újra átélte Antoinette utolsó napjait, amikor, tőle elhagyatva, lelki zavarában kinyújtotta karjait az ismeretlen barát felé. Antoinette sohasem vallotta be neki, hogy látta már Christophe-ot. Levelének néhány sora elárulta neki, hogy találkoztak egykor Németországban. Olivier megértette, hogy Christophe jó volt Antoinette-hez, olyan körülmények közt, melyeknek részleteit nem ismerte és hogy innen kelteződik Antoinette érzelve, melynek titkát megőrizte mindvégig.

Christophe, akit művészete szépségéért eddig is szeretett, e pillanattól kezdve kimondhatatlanul kedves lett neki. Antoinette szeretete őt: Oliviernek úgy tetszett, hogy Christophe-ban is Antoinette-et szereti. Mindent elkövetett, hogy közelébe jusson. Nem volt könnyű nyomára akadni. Christophe kudarca után eltűnt az óriási Párisban, mindenkitől félrevonultan s többé senki se foglalkozott vele. - Hónapok múlva a véletlen úgy hozta magával, hogy Olivier találkozott az utcán Christophe-al, kinek arca még fakó és beesett volt a betegségtől, melyből csak akkortájt lábalt ki. De nem volt bátorsága megállítani őt Messziről követte egészen a lakásáig. Irni akart neki, de erre nem tudta elhatározni magát. Mit írjon neki? Olivier nem volt egyedül, Antoinette vele volt: szerelme, szemérme ő belé költöztek át; az a gondolat, hogy nővére szeretete Christophe-ot, pirulni készítette, mintha ő lett volna Antoinette. Pedig mennyire szeretett volna beszélni Christophe-al Antoinette-ről! - De nem tehetette. Titka lepecsételte ajkait.

Kereste az alkalmat, hogy találkozzék Christophe-al. Eljárt mindenüvé, ahol gondolta, hogy Christophe megfordulhat. Égett a vágytól, hogy kezét szoritson vele. És mihelyt meglátta, elbujt, hogy meg ne lássa őt.

*

Végre Christophe megpillantotta Olivier-t egy ismerősük szalónjában, ahol egy este mindketten megjelentek. Olivier távol állt Christophe-tól és nem szólt semmit; de nézte őt. És bizonyára Antoinette ott lebegett ez este Olivier körül, mert Christophe meglátta őt Olivier szemeiben; és Antoinette hirtelen földézett képe készítette őt arra, hogy átvágva a szalónon, odamenjen az ismeretlen hirnökhöz, aki, mint egy fiatal Hermes, elhozta neki az üdvözült árny mélabus üdvözlését.